

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Небојша С. Шулетић

СРЕМСКИ САНЦАК У XVI ВЕКУ

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Nebojša S. Šuletić

SANJAK OF SYRMIA IN XVI CENTURY

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

МЕНТОР:

Ванредни професор др Војин Дабић,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Редовни професор др Радош Љушић,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Редовни професор др Љиљана Чолић,
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

ДАТУМ ОДБРАНЕ: _____ године

СРЕМСКИ САНЦАК У XVI ВЕКУ

РЕЗИМЕ

Сремски санџак је био једна од неколико турских административних јединица, чије су се територије, делимично или у потпуности, налазиле на подручју данашње Републике Србије. Његова западна граница су били ободи Осијечког поља и горњи ток реке Босута, тако да је осим дела Срема који се данас налази у саставу Републике Србије, у његовом саставу био и већи део територије данашње Вуковарско-сријемске жупаније у Републици Хрватској (некадашње општине Вуковар, Винковци и Жупања). На основу расположивих извора није могуће прецизно утврдити датум оснивања санџака, али се може претпоставити да је одлука о његовом формирању била донесена између 1537. године, када су окончана турска освајања угарских тврђава у Сремској и Вуковској жупанији и 1546. године када се Сремски санџак први пут помиње у изворима.

Сремски санџак је имао површину од око 610 000 ha, односно 6 100 km². На том простору је у попису из 1569. године регистровано 10 264, а две деценије касније 8 686 хришћанских пописних домаћинстава, дакле 1,68 (1569) и 1,42 (1588) домаћинстава по квадратном километру. Ако би се претпоставило да је хришћанско домаћинство у просеку имало 6 до 10 чланова, то би значило да је у другој половини XVI века на овом простору живело између 50 и 100 000 хришћана и око 10 000 муслимана, те да је густина насељености била између 8 и 17 становника по квадратном километру. Како су земљишта уз реке, пре свега уз Саву и Босут, у то доба углавном била мочварна, а Срем имао више шуме него данас, процењене вредности указују да је овај санџак био једна од боље насељених области на српском етничком простору XVI столећа.

У другој половини XVI века већина житеља Сремског санцака је била хришћанске или исламске вероисповести. Муслимани су претежно били настањени у касабама и варошима, па је више од 40 одсто муслиманских домаћинстава која су регистрована у турским пореским књигама, забележено у Митровици и Илоку, а још толико у Вуковару, Гргуревцима, Иригу, Немцима, Рачи, Варадину, Черевиху, Сланкамену, Моровићу и Земуну. Хришћани су у турским пописима као већинско становништво регистровани у више од 400 насеља, међу којима су највећи били Карловци (данас: Сремски Карловци). Житељи западних пописних области (Вуковар, Иванково, Немци, Подгорје, Посавље) претежно су били протестантске и римокатоличке вероисповести, док су већинско становништво у средишњим и источним деловима санцака (пописне области: Варадин, Гргуревци, Земун, Ириг, Купиник, Митровица, Рача, Сланкамен, Черевих) чинили православни Срби.

У раду је посебна пажња посвећена статистичкој анализи демографских и економских структура у Сремском санцаку, а резултати истраживања су приказани у већем броју табела, картографских и графичких прилога.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Сремски санцак, Срби, Отоманска империја, пописни дефтери, демографске и економске структуре

НАУЧНА ОБЛАСТ: Историја

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: Историја српског народа у новом веку

УДК: 94(497.113)"15"

316.323.5(496.02)"15"

314.1(497.113)"15"

SANJAK OF SYRMIA IN XVI CENTURY

RESUME

The Sanjak of Syrmia was one of the several Ottoman administrative units, completely or just partially placed on the present-day territories of the Republic of Serbia. Its western border reached the edges of the Osijek Field and headwaters of Bosut River, so unless the parts of Srem region in Serbia, it included territories of Vukovar-Syrmia County (former municipalities of Vukovar, Vinkovci and Županja) in present-day Croatia also. On the base of the available primary sources isn't possible to conclude exact date when Sanjak of Syrmia was established, but it can be assumed that the decision on its establishment was made between the 1537, when Ottoman army finally completed conquest of the Hungarian fortress in Syrmia and Slavonia, and 1546 when the Sanjak of Syrmia was mentioned in the relevant sources for the first time.

The Sanjak of Syrmia covered an area of about 610 000 hectares, or 6 100 square kilometers. In the Ottoman fiscal books there were registered 10 264 Christian fiscal households in 1568, and 8 686 two decades later. This indicates population density values of 1.68 (1569) and 1.42 (1588) households per one square kilometer. If we assume that the Christian households average size were between 6 to 10 members, it would mean that in the second half of the sixteenth century in the Sanjak of Syrmia lived between 50 and 100 000 Christians and about 10 000 Muslims, with the average population density between 8 and 17 people per one square kilometer. Since the areas along the Sava and Bosut Rivers at that time were mostly marshy and whole region much more afforested than it is today, these figures indicate that Sanjak of Syrmia in the sixteenth century were one of the better populated areas in the Southeastern Europe.

In the second half of the sixteenth century, most residents of the Sanjak of Syrmia were Christian or Muslim religion. Muslims were mostly settled in the town and cities, and more than 40 per cent of Muslim households that are registered in Ottoman fiscal books, were recorded in towns of Mitrovica and Ilok, and about 40 per cent in the towns of Vukovar, Grgurevci, Irig, Nemci, Rača, Varadin, Čerević, Slankamen, Morović and Zemun. On the other side, Christian majority were registered in more than 400 settlements, with Karlovci (now Sremski Karlovci) as far largest amongs them. Western fiscal areas (Vukovar, Ivankovo, Nemci, Podgorje and Posavlje) were predominantly inhabited with Protestants and Roman Catholics, while the majority of the population in the central and eastern parts of the Sanjak (fiscal areas: Varadin, Grgurevci, Zemun, Irig, Kupinik, Mitrovica, Rača, Slankamen, Čerević) were Orthodox Serbs.

Special attention has paid to the statistical analysis of demographic and economical structures in the Sanjak of Syrmia, and research results are presented in a number of tables and graphic presentations.

KEY WORDS: Sanjak of Syrmia, Serbs, Ottoman Empire, Ottoman census books, demographic and economic structures

SCIENCE FIELD: History

SCIENCE SUBFIELD: Modern Serbian History

UDK: 94(497.113)"15"

316.323.5(496.02)"15"

314.1(497.113)"15"

САДРЖАЈ

Увод	1
------	---

ПРВИ ДЕО: СПОЉНИ ОКВИРИ

ПОЧЕЦИ СРЕМСКОГ САНЦАКА

Успостављање турске власти	14
Оснивање Сремског санцака	23

ОСНОВЕ ТУРСКОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Шеријат	26
Земља ислама	31
Зимије и џизја	33
Фискални апсолутизам турских владара	38
„Исламизација“ турског пореског система	39

ПОРЕСКИ СИСТЕМ У СРЕМСКОМ САНЦАКУ

Закони за вилајете Пожегу и Срем (1540–1545)	45
Структура пореза у Сремском санцаку (1569–1588)	55
Закон о филуријском харачу	56
Закон о ратном златнику	63
Закон о такси за бостан, сено и дрва	65
Закони о ушуру, млиновима и винским таксама	70
Закони о таксама на узгој ситне стоке	74
Закони о бадухави	76
Закон о забрани злоупотреба при сакупљању дажбина	79
Закони за муслиманско становништво	81

ДРУГИ ДЕО:
УНУТРАШЊЕ СТРУКТУРЕ

НАСЕЉЕНОСТ

Број пореских домаћинства	88
Густина насељености	89
Величина пореског домаћинства	91
Узроци демографских промена	104
Кнезови и мартолоси	114
Насеља	124

ВЕРСКА И ЕТНИЧКА СТРУКТУРА

Муслимани	153
Уживаоци тимарских прихода	154
Аграрно становништво	156
Хришћани	166
Београдско–сремска епархија	167
Ономастички материјал	177
Етничка карта Сремског санцака	183

ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ

Законитости аграрне производње у XVI и XVII веку	216
Систем мера у Сремском санцаку	220
Структура тимарских пореза	229
Дистрибуција тимарских пореза	236

Извори и литература	300
Биографија аутора	321

СРЕМСКИ САИЦАК У XVI ВЕКУ

Ниједна турска управна јединица, која се делимично или у цело-сти налазила на српском етничком простору, није више истраживана, нити се о њој више писало, од Сремског санцака. С трију страна релативно јасно омеђена природним границама – током река Дунава, Саве, а делимично и Босута и Вуке, и с прилично добро очуваном ономастиком, ова област се спонтано наметнула као полазиште за систематска изучавања демографских и економских структура на европском простору Отоманске империје. Па ипак, данас се још увек не може рећи да прилози из историје Срема под турском влашћу, упркос неспорним научним вредностима појединих истраживачких радова, представљају целину коју је могуће синтетички приказати, а још мање да расветљавају сложеност демографских и економских прилика у Сремском санцаку XVI века.

*

Почеци изучавања Сремског санцака сежу до друге половине XIX и почетка XX века, када су Иларион Руварац (1832–1905) и Михаило Ј. Миладиновић (1874–1956), покушавали да прикажу прве деценије турске власти у Срему, углавном на основу извора српског порекла, текстова мађарских хроничара и страних путописаца XVI–XVII века.¹ Ускоро, превасходно захваљујући радовима Алексе Ивића (1881–1848), а у мањој мери и хрватских историчара Радослава Лопашевића (1835–1893), Еузебија Ферменџина (1845–1897) и Ферде Шишића (1869–1940), корпус извора био значајно обогаћен и материјалима из фондова аустријских и

¹ И. Руварац, *Стари Сланкамен*, Земун : Штампариија Симе Пајића 1892; М. Ј. Миладиновић, *Историја Срема*, Београд : Општина Града Београда 1903. (Сремска Митровица : Благо Сирмијума, 2011²)

мађарских архива.² Већ је А. Ивић у својим радовима користио и изворе турског порекла, у мери у којој је она у то време била доступна, захваљујући радовима Јозефа фон Хамера (Joseph von Hammer-Purgstall, 1774–1856), Антала Геваја (Antal Gévaý, 1797–1845), Антала Велића (Antal Velics Lászlófalvi, 1855–1915) и Имреа Карачона (Imre Karácson, 1863–1911). Турску грађу је у изучавање прошлости средње и југоисточне Европе, интензивније почела да уводи током прве половине прошлог века генерација мађарских оријенталиста, чији су најзначајнији представници били Лајош Фекете (Lajos Fekete, 1891–1969) и његов ученик и потоњи колега, Ђула Калди–Нађ (Gyula Kaldy-Nagy, 1927 –).³

*

У југословенској историографији између два светска рата најдубљи траг у истраживању прошлости Срема под турском влашћу је, несумњиво, оставио Душан Поповић (1894–1965), који је 1939. године у зборнику *Војводина*, направио пресек најзначајнијих до тада остварених научних резултата, а исти текст је с мањим изменама и без научног апарата поново објавио у оквиру тротомне синтезе – *Срби у Војводини*. Још већи утицај у науци је остварио монографијом *Срби у Срему до 1736/7*, у којој је на основу објављених извора, радова мађарских историјских географа, бројних текстова и прилога из домаће научне периодике, али и

² Алекса Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа, I, 1527–1600*, Нови Сад : Матица српска 1910; Исти, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско–поморишке границе (1703)*, Нови Сад : Матица српска 1929.

³ Velics Antal, Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek*, I–II, Budapest : Athenaeum, 1886–1890; L. Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645*, Budapest : Königliche Ungarische Universitätsdruckerei, 1932; Id., *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag der türkischen Paleographie*, Budapest : Akademia Kiadó 1955; L. Fekete und Gy. Káldy-Nagy (hgb.), *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580, türkischer Text*, Budapest : Akadémiai Kiadó 1962.

истраживања која је спровео у катастарским уредима и на терену, сачинио до сада непревазиђени историјски лексикон сремских насеља.⁴

Известан број вредних прилога Д. Поповић је објавио и у *Гласнику Историског друштва у Новом Саду*, који је уређивао од 1928. до 1940. У том раздобљу, *Гласник* је објавио низ значајних текстова за историју средњовековног и модерног Срема, као и преводе извора, нарочито путописне литературе из XVI и XVII века. На тај начин је отварао простор за генерацију југословенских турколога, чији је претходник Глигорије Елезовић (1879–1960) управо у овом часопису објавио прве одломке путописа Евлије Челебије на српском језику.

*

По завршетку Другог светског рата, југословенска историографија је добила плејаду врских турколога, који су почели да стварају услове за критичко изучавање турске грађе, превасходно пореских књига и законских споменика. Међу њима се, свакако, издвајао Хазим Шабановић (1916–1971), који је на основу обилног изворног материјала похрањеног у архивима Земаљског музеја и Оријенталног института у Сарајеву, као и Архива Председништва владе у Истанбулу, покушао да начини прву систематску реконструкцију турске управне организације на простору југоисточне Европе. Између осталог, први је покушао и да утврди датум оснивања Сремског санцака, а међу првима је публикувао превод одломака из турских пореских књига, које су обухватале и Земунску нахију Сремског санцака.⁵

⁴ Д. Ј. Поповић, „Војводина у турско доба“, у: Д. Ј. Поповић (ур.), *Војводина, I : Од најстаријих времена до Велике сеобе (1690)*, Нови Сад : Историско друштво 1939, 144–300; *Срби у Војводини, I : Од најстаријих времена до Карловачког мира (1699)*, Нови Сад : Матица српска 1957, 1990²; *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*, Београд : САН 1950.

⁵ Х. Шабановић, „Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до Карловачког мира 1699 год.“, *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине*, 4

Значајне резултате је у то време остварио и Бранислав Ђурђевић (1908–1993), који је 1946. године био руководиоца Турског архива Земаљског музеја, а од 1950. до 1964. године директор Оријенталног института у Сарајеву. Упркос обавезама у бројним политичким и научним организацијама чији је у то време био члан, он је публикувао два мања, али изузетно вредна правна споменика за историју Срема – Пожешку кануннаму из 1545. и препис Сремске кануннаме из 1588/89. године. Осим тога, први је приметио да о конфискацији црквених добара у Турској, на коју су 1948. скренули пажњу Пол Лемерл и Пол Витек, постоје сведочанства у пописима тимарских прихода из Сремског санџака, као и у неколико краћих забелешки у српским изворима.⁶

После Б. Ђурђевића, истраживању сремских пореских књига и правног положаја православних манастира у Срему, велики део своје научне каријере је посветила Олга Зиројевић (1934 –). Њен опус садржи серију текстова посвећених овим темама, које је у пар наврата покушавала да прикаже и кроз прегледе у којима је сумарно излагала резултате својих дугогодишњих истраживања.⁷ У најновије време, публикавањем делова

(1952), 172–204; Evlija Čelebija, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, I–II, preveo i komentar napisao H. Šabanović, Sarajevo : Svjetlost 1954–1957; *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo : Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine 1959. (Sarajevo : Svjetlost, 1982²); *Турски извори за историју Београда. Књ. 1. Св. 1, Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*, Београд : Историјски архив 1964.

⁶ В. Ђурђевић, „Пожешка кануннама из 1545. године“, *Гласник Државног музеја у Сарајеву*, нова серија, друштвене науке, свеска 1, Сарајево 1946, 129–138; „Сремска кануннама из 1588-9 године“, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, 4–5 (1950), 269–283; „Prodaja crkava i manastira’ za vreme vlade Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 9 (1958), 241–247; „Još jedan podatak o ’prodaji crkava i manastira’ za vreme sultana Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 10 (1959), 385;

⁷ О. Зиројевић, „Један век турске владавине у Сланкамену (1521–1621)“, *Историјски часопис*, 14–15/1963–1965, 29–54; „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *ЗМСИ*, 1 (1970), 11–26; „Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање“, *ЗМСИ*, 14 (1976), 99–143; *Цариградски друм од Београда до Будима у XVI и XVII веку*, Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине 1976; „Земун. Период турске владавине до Бечког рата (1683)“, *Годишњак*

турских пореских књига се бавила Драгана Амедоски (1975 –), а последњи преглед историје Срема под турском влашћу је начинио Александар Крстић (1971 –).⁸

*

Изучавање демографских и економских структура у Сремском санџаку током XVI века би данас било тешко замисливо без низа извора и вредних студија, које су настале кроз истраживања хабзбуршке грађе с краја XVII столећа. Иако знатно млађа по времену настанка, ова грађа још увек региструје обресе некадашњег распореда насеља, материјалних прилика и друштвених односа у Срему. У обиљу монографија, чланака и мањих прилога, ваља поменути радове Тадије Смичикласа (1843–1914), Стјепана Павичића (1887–1973), Иве Мажурана (1928 –) и Стјепана Сршана (1941–).⁹

града Београда, 30 (1983), 21–25; *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт 1984; „Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније“, *Историјски часопис*, 34 (1987), 119–129; „Il famoso ponte d’Essek“, *ЗМСИ*, 35 (1987), 83–90; „Имање манастира Гргетега (на основу турских извора XVI и XVII века), *ЗМСЛУ*, 24 (1988), 99–101; „Манастири у светлу турских пописа“, *Саопштења*, 20–21/ 1988–1989), 231–235; „Имање манастира Шишатовца у турским изворима XVI и XVII века“, у: Динко Давидов (ур.), *Манастир Шишатовца*, Београд: САНУ и Друштво историчара уметности Србије, Нови Сад : Матица српска 1989, 327–332; „Сремске цркве и манастири у турским пописима из друге половине XVI века“, *ЗМЛУ*, 25 (1989), 21–60; *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе 1992; „Царски поседи у Срему у време турске владавине“, *ЗМСИ*, 45/1992, 71–77.

⁸ Д. Амедоски, „Два пописа земунске нахије из 1578/9. и 1588–1596. године“, *Мешовита грађа – Miscellanea*, Нова серија 27 (2006), 187–234; „Земун и земунска нахија у 16. веку“, *Историјски часопис*, 52 (2005), 195–223; А. Крстић, „Време турске власти у Срему“, у: Миодраг Матицки (ур.), *Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, Београд : Вукова задужбина, Беоцин : Огранак Вукове задужбине 2007, 75–102.

⁹ Т. Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, I–II, Zagreb : JAZU 1891; S. Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća. Dio 1*, Zagreb : JAZU 1940; „Razvitak naselja u vinkovačkom kraju“, *Godišnjak pododбора Matice*

Резултате ових истраживања је, чини се, у нешто већој мери користио једино хрватски турколог Ненад Моачанин (1949 –), несумњиво највећи живи познавалац турских извора за историју Срема и Славоније. Своје погледе на основне проблеме из ове области, он је приказао кроз већи број радова, међу којима је свакако најзначајније допуњено издање његове докторске дисертације на енглеском језику.¹⁰

*

Релативно богата литература о Сремском санџаку у XVI веку, од које је овом приликом издвојен само њен највреднији део, ипак није дала одговоре на многа важна научна питања. Њена слабост се огледа у томе што прошлост ове области приказује фрагментарно, и што је стајала и још увек стоји у раскораку с методолошким развојем светске историографије. Готово ни у једном у наведених радова, њихови аутори се нису дубље упуштали у анализу проблема насељености, пореског система или аграрне производње, а нарочито не у компарације било каквих структура у оквирима једног или више санџака. Штавише, публикавање турских пописних књига у фрагментима се показало као изразито непогодан начин да се регионалне историографије у југоисточној Европи подстакну на систематично изучавање историје демографије и аграра у турској држави XVI века. Неопходност да се започне с попуњавањем поме-

hrvatske, 3 (1964), 49–65; „Razvitak naselja u županjskom području“, *Županjski zbornik*, 2 (1969), 65–83; 3 (1971), 29–41; 4 (1973), 62–73; Ive Mažuran, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Osijek : Historijski arhiv 1966; *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek 1988, 55–57; S. Sršan, „Pregled gospodarskog i demografskog stanja Vukovarskog vlastelinstva (1728–1736)“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 15 (1989), 195–223; 16 (1990), 21–43.

¹⁰ Nenad Močanin, „Osječki ili Požeški sandžak“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 12 (1982), 35–40; „Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 13 (1983), 107–118; *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - podružnica za povijest Slavonije, 2001; *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*, Leiden, Boston: Brill Academic Publishers, 2005.

нуте празнине, била је и један од основних мотива због којих смо се упустили у ово истраживање.

*

На пут којим је требало ићи, југословенским историчарима је указао Брус Мекгоуен (Bruce William McGowan, 1933–). Он је 1983. године у оквиру пројекта *Турског историјског друштва* (Türk Tarih Kurumu), а под покровитељством владе Републике Турске, приредио издање опширног пописа Сремског санџака из 1568. године. У то време, и током наредних двеју деценија, то је било једино целовито издање опширног тимарског пописа из XVI века, за неки од санџака који су се налазили на територији тадашње Југославије. Још док је припремао текст пописа за штампу, Мекгоуен је вршио огледне компарације демографских и економских структура у Сремском санџаку са структурама у санџацима Смедереву, Сегедину и Темишвару, и 1969. објавио први и још увек једини научни прилог у којем су методолошки модели друштвених наука примењени на изучавање демографије и аграрне производње у турској држави XVI века. Иако по много чему застарео, то је још увек једини текст у којем је аутор на методолошки прихватљив начин покушао да дефинише величину пореске *куће* или могућности производње сеоског домаћинства на српском етничком простору у XVI веку, што је било могуће само груписањем већих низова статистичких података.¹¹

*

Упркос чињеници да се није дубље упуштао у проблеме истраживања сеоске економије и аграра, може се рећи да је искључиво заслуга Б. Мекгоуена што се Сремски санџак још увек намеће као логично полазиште за изучавање историје српског села под турском влашћу. Стога је и

¹¹ Bruce McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Defteri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu 1983; „Food Suply and Taxation on the Middle Danube (1568–1578)“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 139–196.

основни циљ овога рада, да започне са стварањем статистичке базе неопходне за будуће упоредне анализе демографских и економских структура на српском етничком простору XVI столећа, као и за утемељење историје српског села под турском влашћу, која још увек не постоји. Као основни изворни материјал су нам послужили опширни пописи тимарских прихода из Сремског санџака који се чувају у Архиву Председништва владе у Истанбулу (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Њихови садржаји су, према потреби, допуњавани и подацима из других извора који чине део архивских фондова централне финансијске управе у Цариграду, као и делове фонда турских канцеларија у Будиму, који се чувају у Националној библиотеци у Бечу (Österreichische Nationalbibliothek). У мањој мери је коришћена и необјављена грађа из фонда *Hungarica* Коморског архива у Бечу (Österreichischen Staatsarchivs, Finanz- und Hofkammerarchiv).

*

Најстарији попис тимарских прихода у Срему се чува у Архиву Председништва владе у Истанбулу под сигнатуром ТТ, d.437. Време његовог настанка је још 1948. године релативно добро утврдио Б. Ђурђевић, који је на основу помена Мурат-бега Тардића и Мехмед-бега Јахјапашашића закључио да је реч о периоду између 15. марта 1545. и краја 1548. године. У новије време је објављено наређење, које су представници централне власти упутили пописивачима *Сремског острва* – емину Абдулкериму и писару Сулејману 10. фебруара 1545. године. Из тога се може закључити да је највероватније време ступања на снагу овог пописа 1545. или 1546. година. Будући да се зна да је у исто време пописиван и Пожешки санџак, чија је кануннама састављена 20. сафера 952, односно 3. маја 1545. године, могло би се претпоставити да је и сремски попис био завршен у исто време или нешто касније, тим пре што је у њему примењен пожешки закон о повећању филуријског харача на 60 аспри. Несумњиво је био на снази 1. џемазиулевела 953, односно 30. јуна 1546, јер су вредности рајинских дажбина, које су тада биле одређене као приход

турских војника из појединих сремских тврђава, подударне с подацима из овог пописа. У нашем тексту овај попис ће условно бити означаван као попис из 1546, будући да је овај датум већ присутан у литератури.¹²

Попис из 1546. има две особености, које се не срећу у каснијим дефтерима. Прво, у њему се уопште не помиње муслиманско становништво, и друго, количина житарица је у њему први и једини пут била изражена истанбулском килом од 20 ока, о чему ће бити више речи у другом делу рада.

Попис није сачуван у целости. Недостаје му почетак који је, вероватно садржао текст кануннаме сличне пожешкој. На првом сачуваном листу је приказана структура тимарских пореза једног већег насеља од 45 пореских домаћинстава (41 *кућа* и 4 *удовице*), после којих су на страницама 1–2 регистрована насеља Горњи и Доњи Берак у пописној области Беркасова. Следи попис тимарских пореза за моровићку (странице 3–15) и вуковарску нахију (16–23) у Илочким кадилуку, а потом насеља из неколико пописних области Осијечког кадилука (24–71), који је почетком друге половине XVI века припојен Пожешком санџаку. Затим следе нахије Немци (72–83), Церна (84–85), Посавље (86–94), Рача (95–96), Илинци (97–101), Подгорје (102–109), Славковци (110–115) и Винковци (116–124) у кадилуку Немци, нахије Варадин (126–138), Гргуревци (139–150), Ириг (151–162) и Сланкамен (164–170) у Варадинском кадилуку, нахије Митровица (172–192) и Купиник (194–210) у Митровичком кадилуку, и најзад земунска нахија (212–217), која је припадала Београдском кадилуку. Попис се завршава подацима за бачко насеље Тител.

*

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (даље: BOA), Tapu Tahrir (даље: TT), d. 246; *Topkapı Sarayı arşivi H. 951–952 tarihli ve E-12321 numaralı Mühimme Defteri*, ed. Halil Sahillioğlu, İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA 2002, 183; B. Đurđev, „Prođaja crkava i manastira“, 242; „Požeška kanunname“, 129;

Свега неколико година је млађи попис који је у Архиву Председништва владе у Истанбулу заведен под сигнатуром ТТ, d. 1000. И овај попис спада у групу тзв. *опширних пописа* (тур. *mufaşsal defterleri*) тимарских прихода, и такође, није сачуван у целости. Сачувани текст почиње без кануннаме, приказом насеља Осијечког кадилука (1–19), после којег следи кадилук Варадин (21–39). Приказана је структура тимарских пореза за насеља Варадин (у којем су регистровани и муслимани), Карловце, Варасово, Буковац, Каменицу, Ново Село, Лединце, Сентић, Думбово, Беочин, Андријево и Баноштор. Одељак под насловом *Нахија Черевих*, који почиње на страници 39 је прекинут већ на почетку, и не чини целину с текстом на страници 40, од које се наставља приказ насеља Осијечког кадилука. Може се само претпоставити да су приликом повезивања дефтера табаца хартије били погрешно распоређени, и вероватно је да су подаци о черевихкој области, средишњим и источним деловима Срема трајно изгубљени. У даљем тексту су сачувани само подаци за нахије Немци (79–92), Церна (93–96), Посавље (96–104), Рача (105–110), Илинци (111–117), Подгорје и Кундуоровци (117–128), Славковци (129–135) и Винковци и Иванково (135–145).

Права је штета што овај попис није боље очуван, јер иако је временски веома близак попису из 1546, што се види и по именима забележених пореских обвезника која се у великом броју понављају у оба пописа, он у односу на попис из 1546. године приказује знатно већу насељеност санцака. Вредност тимарске прихода је за многа насеља била и 5–6 пута већа него 1546. године. Иако се овај попис не може поуздано датовати, у раду смо га условно називали пописом из 1552. године, према датовању Н. Моачанина.

*

Први целовит попис тимарских прихода из Сремског санцака, који садржи каннунаму, такође се чува у Архиву Председништва владе у

Истанбулу, и носи сигнатуру TT, d. 549. Данас се, углавном, сматра да је састављен у првим годинама владавине султана Селима II, и да је ступио на снагу вероватно 1568, мада датум објављивања сумарног пописа тимара који је завршен 4. рецеба 977, односно 13. децембра 1569. године, сугерише да се то могло догодити и нешто касније.¹³ Један рузнамче дефтер доказује, да су 1575/76. године тимари још увек додељивани на основу овог дефтера.¹⁴ У даљем тексту, овај попис ће бити условно називан дефтером из 1568. године.

С обзиром да је, као што је већ речено, Брус Мекгоуен овај попис објавио 1983. године, његов је садржај присутан у већем броју чланака и прилога. Сви текстови у којима су подаци овог пописа изражавани према пописним областима садрже једну грешку, која је као и случају пописа из 1552, настала приликом повезивања дефтера. Наиме, прави садржај овог пописа по страницама је следећи. После фикриста или садржаја (1), каннунаме (6–16) и тугре султана Селима II (19), попис почиње нахијом Илок (20–64), а затим следе нахије: Моровић (65–74, 91–105), Гргуревци (76–90, 155–160), Вуковар (106–127), Варадин (128–146), Черевих (148–154), Сланкамен (161–178), Ириг (180–207), Митровица (209–261), Купиник (262–297), Земун (298–311), Немци (312–335), Подгорје (337–349), Иванково (351–368), Посавље (369–384) и Рача (385–391). Дакле, због погрешног распоређивања табака у рукопису, према Меогоуеновом издању пописа је шест гргуревачких села припало Черевиху, а 27 моровићких села Гргуревцима. Грешка је неспорна, јер се рубрика села Великог Лежимира, која је прекинута на страници 90, наставља на страници 155.¹⁵

¹³ BOA, Bab-i Asafi, Defterhane Amire Defterleri (даље: A.DFE), d.46, 1.

¹⁴ BOA, Timar-Zeamet (Ruznamçe) Defteri, (даље: DFE.RZ.), d.42.

¹⁵ У Мекгоуеновом попису Велики Лежимир је на страници 106, и наставља се на страници 192. Нахија Моровић је прекинута на страници 85, подацима о пустоселини Опрећи, а треба да се настави од Свиловаца на страници 106.

Последња два пописа ТТ, d.571 и ТТ, d.673, такође садрже кануннаму, на основу које се може закључити да је први ступио на снагу 1578. године. Други се, пак, на основу тугре смешта у период владавине султана Мурата (1574–1595). Међутим, како препис сремске кануннаме који је начињен у Будиму 1588/89, садржајем одговара кануннама из пописа ТТ, d.571, очито је да време настанка пописа ТТ, d.673 треба померити у раздобље 1590–1595. У овом тексту, попис ТТ, d.673 ће бити условно називан пописом из 1590.

У литератури је познато да постоји још један опширни попис Сремског санџака с почетка XVII века, који је био у приватном власништву пољског оријенталисте Јана Рајхмана (1910–1975), али је овом рукопису крајем прошлог века изгубљен траг.¹⁶

¹⁶ На овој информацији се захваљујемо професору Александру Фотићу.

ПРВИ ДЕО:
СПОЉНИ ОКВИРИ

ПОЧЕЦИ СРЕМСКОГ САНЦАКА

Датум оснивања Сремског санцака није познат, а такве је датуме у другој половини XVI века често и немогуће утврдити. Успостављање војне и цивилне власти на опустошеној, доскора непријатељској територији, доношење одлуке о стварању санцака, и обезбеђивање стабилних извора прихода за носиоце државне власти у новој управној јединици су били делови процеса, који је могао да се мери годинама.

Успостављање турске власти

Турско освајање Срема је трајало непуне две деценије и било је завршено после више војних похода. Започело је 1521. године, када је у склопу војних операција које су за циљ имале освајање Београда трајно запоседнут **Земун**, а привремено био заузет и низ других тврђава у југо-источном Срему.

Иако се Београд налазио под опсадом с јужне и западне стране градских бедема, искуства претходних турских опсада су показала да је кључ успеха био у блокади речних путева, због чега је део трупа био упућен у Банат, док се султан с главнином снага упутио према Срему. После освајања Шапца 7. јула 1521. године, султан је ступио у контакт с деспотицом Јеленом, која је међу Турцима важила за „господарицу Срема“. Она је тада, наводно, султану упутила писмо којим је прихватила његову врховну власт, али је у потаји напустила Купиник и побегла на неки од породичних поседа у Славонији. Турске потере које су пошле за њом су извештавале да се крије у неком од збегова, али нису успеле да је лоцирају. Уместо тога су у своје војне логоре доводили бројне заробљенике. Султан је 12. јула наредио валонском санцакбегу Балибегу да заузме напуштени Купиник, који је 30. јула лично посетио. По-

ред Купиника, током овог похода су разорени Сланкамен, Карловци, Варадин, Каменица и Черевих.¹⁷ Убрзо после освајања Земуна, 29. августа је освојен и Београд, чије је српско становништво поробљено и насељено у околини Цариграда.¹⁸

У раздобљу између 1522. и 1526. године угарски владар је настојао да реорганизује и учврсти систем одбране, због чега је за капетана Доњих крајева поставио способног калочког надбискупа Павла Томорија. Под његовим заповедништвом се упркос оскудици средстава започело с обновом најзначајнијих тврђава. Деспот Стефан Берислав је 11. јануара 1522. године поново био у Купинику, одакле је у Будим слао извештај о лошем стању тврђава које су биле под његовом влашћу. Срем је и даље био ратно попрште. Два већа упада турских крајишких санџакбегова су заустављена код Сланкамена 1522. године и Манђелоса 1523. године, а у октобру 1525. године Павле Томори је очекивао напад на Митровицу, Тител или Варадин.¹⁹

Најважнији турски удар се, међутим, догодио 1526. године, када је султан Сулејман поново стао на чело своје војске, која је сада имала око 60 000 људи. Овим походом је била запечаћена судбина источног Срема,

¹⁷ Глигорије Елезовић, Гавра Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузели Београд*, Београд: САН 1956; Јованка Калић, *Београд у средњем веку*, Београд: СКЗ 1967, 245–268; Сима Ћирковић, „Срби у одбрани угарских граница“, /у:/ *Историја српског народа*, II (Доба борби за очување и обнову државе), уредник Ј. Калић, Београд : Српска књижевна задруга 1982, 465–478; Ferenc Szakály, „Nándorfehérvár, 1521: the Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom“, /in:/ Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest : Loránd Eötvös University Department of Turkish Studies, Hungarian Academy of Sciences Institute of History 1994, 47–76.

¹⁸ Уп. Иларион Руварац, “О светињама београдске цркве 1521. године”, *Гласник СУД*, 49 (1881), 1–5; Александар Дероко, „Београдска икона Богородице у Цариграду“, *Старинар*, 3–4 (1952–1953), 217–221; 5–6 (1954–1955), 363–364; Ј. Калић, *нав. дело*.

¹⁹ András Kubinyi, „The battle of Szávaszentdemeter-Nagyolaszi (1523)“, /in:/ Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe : the military confines in the era of Ottoman conquest*, Leiden-Boston-Koln : Brill 2000, 71–115.

јер су Турци до средине августа запосели и утврдили низ насеља уз Дунав – **Сланкамен, Варадин, Баноштор, Черевих, Сотин, Илок, Воћин, Вуковар, Борово, Ердут и Осижек**, где је ускоро био изграђен импозантан мост преко реке Драве, и смештен већи војни гарнизон.²⁰ Тада је по свој прилици била освојена и **Митровица**.

Рат је, међутим, много више коштао Угарску, чија је војска од 25 000 људи скоро у целости уништена у бици на Мохачком пољу, 29. августа 1526. године. Поред краља Лудовика II (1516–1526), тада је страдало око 10 000 угарских пешака, 4 000 витезова, 28 световних магната и 7 црквених великодостојника, међу којима су била и два надбискупа – калочки Павле Томори и острогонски Ладислав Салкаји. На повратку, Турци су повели у ропство десетине хиљада заробљеника, па је према неким проценама, током овог похода Угарска изгубила око 200 000 становника, што је чинило око 5 одсто њене тадашње популације.²¹

Такву трагичну судбину није избегао ни део сремских Срба, које је турска војска поробила, после чега су насељени на самом рубу европског континента – на полуострву Галипољу.²² Међутим, део сремских Срба се још неко време није мирио са исходом рата.

*

²⁰ Олга Зиројевић, „Il famoso ponte d'Essek“, *ЗМСИ*, 35 (1987), 83–90.

²¹ Ferenc Szakály, „The 1526 Mohács disaster“, *The New Hungarian Quarterly*, 18 (1977), 43–63; Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary : Mohács 1526 – Buda 1541*, Boulder : Social Science Monographs 1989, 173–272; Gyula Kaldy–Nagy, „Suleimans Angriff auf Europa“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28–2 (1974), 170–176; Pal Fodor, „Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 45: 2–3 (1991), 285–305.

²² Душанка Бојанић–Лукач, „О прошлости Галипољских Срба“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 48 (1967), 91–94; Радмила Тричковић, „Галипољски Срби и Јагодина“, *Историјски часопис*, 29–30 (1982–1983), 129–142; Феридун Емецен, „Историја једне миграције с почетка 16. столећа. Сремски изгнаници на Галипољу“, *Историјски часопис* 42–43 (1995–1996), 237–253.

Непосредно пре него што је турска војска прешла Саву, Павле Томори је 5. јула 1526. године обавестио Будим, да је око 20 000 Срба из Срема избегло у Поморишје, те да „у Срему никога нема, осим војске турскога цара и ово мало гладних службеника Вашег величанства“.²³ Из Томоријевог писма се може закључити да се наведени број односио на сељаке способне за рад, односно за борбу, па је број душа који је избегао у Поморишје свакако био и већи. Иако познати извори не садрже доказе о њиховој даљој судбини, низ чињеница сугерише да су ови бегунци постали језгро народне војске, коју је непосредно после Мохачке битке организовао мистериозни проповедник, савременицима познат под именом – *Црни Човек*.

О *Црном Човеку* или „Цару“ Јовану Ненади, како је остао упамћен у мађарској традицији, сасвим мало се зна. И његови савременици нису знали много више, па су малобројна сачувана изворна сведочанства о њему неретко измешана с мистификацијама. Једна од познатијих мистификација је прича о његовој тамној пути, коју нико од историјских *сведока* никада није видео. Тамна боја коже на његовој одрубљеној глави, о чему је писао Ђорђе Сремац у спису *Посланица о пропасти Угарског краљевства*, може се објаснити процесом постморталне разградње ткива, али и као последица логичног расуђивања, да је особа коју су људи називали *Црним Човеком* морала да има неуобичајено црни тен. Таквом логиком се вероватно водио и посланик енглеског краља Хенрија VIII – Валоп. После разговора који је у априлу 1527. године водио с Ненадиним изаслаником у Пожуну, он је закључио да Јованово име ваља превести као – *Маварин*. У наредним столећима ово веровање се развило у неве-

²³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-Поморишке границе (1703)*, Нови Сад: Матица српска 1929, 56–64; С. Ђирковић, „Срби у одбрани угарских граница“, 376–377.

роватну бајку о неприродној црној линији, која се у ширини палца пружала од слепоочнице дуж читаве десне стране његовог трупа.²⁴

Један од малобројних људи који су се срели с Јованом, а утицали су на садржај изворних сведочанстава о њему, био је изасланик краља Фердинанда I Хабзбурга (1526–1564) – Јохан Хоберданец од Залатнока, који би краља свакако обавестио о таквом необичном детаљу. Међутим, у документима који су настали у хабзбуршким канцеларијама нема помена ни о Јовановој тамној пути, нити о његовом арапском пореклу, већ је ова личност углавном означавана латинским изразом *Niger* или мађарским *Fekete*, што би био дослован превод речи *црнац*, како су на српском језику у XVI веку били називани калуђери у црним хаљинама. На такву идентификацију *Црнога Човека* би указивала и чињеница да је држао верске проповеди, али и детаљ из извештаја поменутог енглеског амбасадора, према којем је Јован имао обичај да ноћу спава два сата, а сваки трећи сат да проводи у молитви.²⁵

И садржај Јованових проповеди се може реконструисати само делимично. Према сазнањима до којих је дошла сестра краља Фердинанда – Марија, проповеди су имале верски садржај, а Јована су његови људи сматрали пророком који чини чудеса. Према исказу енглеског амбасадора, који је преносио речи Јовановог изасланика, он се представљао као цар Константинопоља, који је од Бога добио задатак да уништи турску

²⁴ Jenő Szentkláray, „Levelek Csernoevics Nenád (Iván Czár) a „Fekete Ember“ történetéhez“, *Történelmi Tár*, 1885, 504–518, 724–733; Бурађ Сремац, *Посланица о пропасти Угарског краљевства*, Београд 1980; Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-Поморишке границе (1703)*, Нови Сад : Матица српска 1929; V. Diakoviciu, „Orasele din Transilvania si rascoala lui Iovan Nenada“, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, series historica, 1 (1964), 38–39; F. Szakaly, „Remarques sur l’armee de Iovan Tcherni“, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24 (1978), 41-82; Сима Ђирковић, „Последњи деспоти“, *!у:! Историја српског народа*, II, 479–490.

²⁵ Ernő Simonyi, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv – es levéltárákból 1521–1717*, Pest 1859, 78–79.

државу и све јереси на земљи. Последњу тврдњу поткрепљује и начин на који се потписао у једином сачуваном акту из његове „канцеларије“ – прогласу који је саставио против Јована Запоље, где се потписао као – *Од Бога послани цар Јован (Jowan Chaar a Deo missus)*.²⁶

Да је Јованова *мисија*, поред верског имала и војни и политички карактер није спорно. Међутим, његови циљеви и крајњи домети се на основу расположивих извора могу само наслућивати. И ако је заиста говорио о уништењу турске државе, такав мотив у XVI веку није био сасвим непознат у реторици Срба, у којој је неретко наглашавана супериорност квалитета хришћанских војника, спрема турске доминације у бројности. Тако је после пропасти Јовановог покрета, заповедник његових чета – Радослав Челник, уверавао краља Фердинанда да би с малом краљевом војском од 2 000 људи било могуће подићи на устанак Србе с обе стране реке Саве, што би осигурало војнички успех у рату против Турака. Заповедник краљевих насадиста – Павле Бакић, више пута је пред краља износио сличне аргументе залажући се за напад на Београд и Смедеревски санџак.

Оно што се чини сасвим извесним, јесте да је првобитно замишљени циљ кретања војске “Цара Јована” био Срем, што би могло да се тумачи пореклом главнине његових војника. Како није имао довољно снаге да Турке потисне из утврђених места, његови успеси су се ограничили на поседање Баноштора и Черевиха крајем 1526. године. Даље акције су, несумњиво, ометали зима, проблеми снабдевања храном великог броја људи и оскудица у војној опреми. Када је деспот Стефан Берислав почетком 1527. године одбио да му пружи војну помоћ, пре свега у топовима, којима народна војска није располагала, био је принуђен да се повуче у Бачку, где није било јачих турских гарнизона, и где је било лакше доћи

²⁶ J. Szentkláray, *ibid.*; E. Simonyi, *ibid.*; Szanisyló Szmolka, „’Fekete’ Iván“, *Századok*, 17 (1883), 1–31; С. Ћирковић, „Крај века – крај света. Стрепње и ишчекивања код Срба у вези са 7000. годином“, *ЈИЧ*, 1–2 (1996), 11–24.

до хране. Тада се, међутим, силом прилика уплео у догађаје који су изменили карактер његовог покрета.

Убрзо пошто је угарски краљ Лајош II погинуо у мохачким мочварама, у земљи је отпочела борба за власт. Сталежи су 10. новембра на сабору у Стоном Београду изабрали ердељског војводу Јована Запољу за новог владара, али је неколицина угарских магната на сабору у Пожуну 17. децембра изабрала за краља брата римско–немачког цара Карла V – надвојводу Аустрије Фердинанда, који је 23. октобра био изабран и за краља Чешке. У ишчекивању војног обрачуна између двојице краљева, угарски феудалци који су преживели рат с Турцима су започели трговину својом лојалношћу, настојећи да се нађу на победничкој страни. У првим месецима после Мохачке битке се чинило да је то Запољина страна, јер је Фердинанда испрва подржавала само неколицина магната из западне Угарске, слободни краљевски градови Пожун и Шопрон и нејакки сталези Хрватске, који су у немоћи да своје опустеле територије заштите од упада турских крајишких бегова, настојали да остваре здруживање са земљама Унутрашње Аустрије. Фердинандова снага је почивала у ресурсима Аустрије и Чешке, и више од тога, у подршци његовог брата Карла. У Угарској није имао војске. Стога је у фебруару 1527. године, на сугестију својих сарадника започео преговоре о заједничкој борби против Запоље и Турака с „Царем“ Јованом.

Највећи заговорник хабзбуршке сарадње с Црним Човеком је била бивша угарска краљица Марија Хабзбуршка, која је свога брата уверавала да би управо он са својом војском од 15 – 30 000 људи могао да буде њихов кључни савезник у предстојећем рату. Преговори су успешно окончани средином априла, будући да Ненада и није имао много избора. До тада је већ дошао у сукоб с делом Запољиних вазала, на чијим се феудалним поседима у Бачкој сместио са својом војском. Међу Запољиним присталицама се говорило да је у Суботици формирао двор, на којем су угледна места имали палатин и ризничар Субота Врлић, Јован Долић

из Ирига и секретар Фабијан. Колико су овакве тврдње биле истините тешко је рећи, али га је и краљ Фердинанд током преговора ословљавао латинским епитетом *illustris*, који је према крутим друштвеним правилима онога времена припадао носиоцима племићких титула највишег ранга.

Под притиском својих вазала, Запоља је још у марту против њега послао војску којој је „царев“ заповедник Радосав Челник нанео тежак пораз, што се поновило и месецу мају. А када су се рашириле вести о Ненадином *савезу* с Фердинандом, чему је допринео и „Цар“ издавањем прогласа, сукоб већих размера се није могао избећи. У одлучујућој бици, која се одиграла крајем јуна на подручју Арадске жупаније, „Цар Јован“ је поражен од Запољине војске, али је успео да се с око 1 500 људи повуче с бојишта. Када је ушао у Сегедин смртно је рањен у нападу из заседе, после чега се покрет распао.²⁷

Карактеристично је да су се остаци његове војске повукли у Срем, у којем се постепено конституисала турска управа. Јованов војни заповедник, Радосав Челник, ступио је у турску службу и отада се у изворима јавља с титулом сремског војводе. До турског похода 1529. године је углавном резидирао у Сланкамену. Касније се повукао у Небојац на реки Вуки, у близини Вуковара, да би у страху од Турака који су дознали за његове контакте с Хабзбурговцима, почетком 1532. године пребегао Павлу Бакићу у Ђер.

*

Први турски поход на Беч из 1529. године, поново је велику султанову војску провео кроз Срем. Током овог похода велики везир Ибрахимпаша је запосео **Моровић**, у који је смештена војна посада. Цео простор тадашњег турског Срема у то доба се налазио под управом смедеревског

²⁷ С. Ђирковић, „Последњи деспоти“, 479–490.

санџакбега, о чему сведочи турски попис из 1530. године, у којем су поред војних посада у Смедереву, Београду, Островици, Магличу, Ужицу, Соколу, Голушцу, Раму, Куличу, Ресави и Авали, биле регистроване и посаде сремских тврђава у Варадину, Илоку, Черевиху, Ердуту, Врднику, Митровици и Осијеку, као и посада Титела у Бачкој. Вреди поменути да у попису није било забележено ниједно аграрно насеље у Срему, нити било какав тимарски приход из ове области.²⁸

Други турски поход на Беч 1532. године у Срему није довео до значајних промена, али је султану дао правни основ за окончање освајања Срема и Славоније. Крајем јула 1532. године, деспот Стефан Бериславић, који је пао у немилост краља Фердинанда, изашао је пред великог везира и признао турску власт. Када га је почетком 1535. године босански санџакбег Хусрев-бег погубио, Турцима је то послужило као повод да преузму контролу над његовим тврђавама. У време примирја између султана Сулејмана и краља Фердинанда, Хусрев-бег је средином 1536. године запосео Добор, где је премостио Саву, а затим у садејству с војском смедеревског санџакбега Мехмед-бега Јахјапашаића запосео деспотове тврђаве Добор, Новиград, Арки, Брод, Дубовац, Дубочац, Кобаш, Стару Градишку, Краљеву Велику, Винуцу, Петрињеград, Палину и Плетерницу. Поред тога, тада су биле заузете и утврде других угарских великаша, међу којима је било и **Иванково**.²⁹

²⁸ *MAD 506 Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530) : Dizin ve Tıpkıbasım*, (ed.) Mustafa Budak et al., Ankara : T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009.

²⁹ А. Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа*, Први део: од 1527 до 1600 године, Нови Сад : Матица српска 1910, 162–163; Исти, *Историја Срба у Војводини*, 128–130; Nenad Močanin, „Ratovanje i osnivanje upravnih jedinica u srednjoj Slavoniji 1536–1541“, *Zbornik radova simpozija o vojnim krajinama do 1699*, Beograd 1987, Beograd 1989, 115–124.

Оснивање Сремског санџака

У јануару 1538. године кастелан Валпова Стефан Скиљановић је известио надређене, да је новоосвојене територије до Иванкова султан дао на управу смедеревском санџакбегу Мехмед-бегу Јахјапашићу, док је на подручју од Иванкова до Кобаша основан нови санџак са седиштем у Пожеги, где је управљао Мехмед-бегов син, Арслан-бег.³⁰ Судаћи према расположивим изворима, оваква организација управе је као привремено и прелазно решење заиста и била замишљена на Порти.

Када је после освајања Будима 1541. године формиран Будимски ејалет, у једном недатованом документу, за који се претпоставља да је настао почетком 1543. године, било је наведено да су се у саставу новооснованог беглербеглука налазили санџаци: Смедерево, Зворник, Крушевац, Вучитрн, Пожега и Сегедин, затим санџак Петра Перењија, Ердељ и Темишвар. У другом списку санџака Будимског ејалета, који је настао у јануару 1545. године, били су наведени санџаци: Будим, Смедерево, Осијек, Зворник, Крушевац, Вучитрн, Сегедин, Мохач, Стони Београд и Јегар. Иако је у другом списку санџака за Пожегу био употребљен назив – Осијек, очевидно је да оба извора потврђују тачност извештаја Стефана Штиљановића, јер се Срем не помиње ни у једном од њих.³¹

³⁰ (...) *Preter hec scribit nobis Stephanus Skelanawycz, cesarem Thurcarum adiecisse ditioni zancyakatus Samandriensem, cui Mehmethbegh preest, totam terram usque ad Iwanka; ab Iwanka vero usque ad Kobas dedisse pro nouo zanchyaku filio ipsius Mehmethbegh, qui dicitur nunc in Posega congregari et iam habere usque ad equites mille paratos et velle fortunam novi zanchyakatus sui tentare (...)*, Ferdo Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, II, Zagreb : JAZU 1915, 160.

³¹ G. Káldy-Nagy, *The First Centuries of the Ottoman Military Organization*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31 (1977), 147–183; Géza Dávid, „Incomes and Possessions of the *Beglerbegis* of Buda in the Sixteenth Century“, *Soliman le Magnifique et son temps (Actes du Colloque de Paris Galeries Nationale du Grand Palais 7–10 mars 1990)*, publiés par Gilles Veinstein, Paris 1992, 385–394. Idem, "Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary," /in:/ Colin Heywood and Colin Imber (eds.), *Studies in Ottoman*

У једном протоколу који садржи 557 наређења централне управе издатих између 18. новембра 1544. и 4. априла 1545. године, Срем се помиње у девет докумената, али ни у једном као санџак. Пожега се с друге стране у четири документа помиње као санџак, а у једном недатованом наређењу је наведено и име пожешког санџакбега, Мурат-бега. У двама документима се помиње и осигјечки санџакбег – Бали-бег, али у контексту који дозвољава могућност да се ипак радило о двојици старешина исте управне јединице. У списку санџакбегова у Будимском ејалету, којима је у фебруару 1545. године требало послати циркуларно наређење, били су наведени санџакбегови Смедерева (Тојгун-бег), Зворника (Мехмед-бег), Крушевца (Мурат), Вучитрна (Мехмед), Осигјека (Бали-бег), Сегедина (Хизир-бег), Мохача (Касим-бег), Стоног Београда (Дервиш-бег) и Јегре (Вели-бег).³²

Имајући у виду наведене турске изворе, стиче се утисак да је Сремски санџак образован убрзо пошто је завршен попис, о којем се говори у више Портиних наређења из 1545. године. Овај је попис делимично сачуван и коришћен је у даљем тексту. У њему се помиње сремски бег, док се у попису турских тврђава из исте године први пут помиње *Санџак Сремског острва*. У то време се у саставу Сремског санџака налазио и

History in Honour of Professor V. L. Menage, Istanbul : İsis Press 1994, 31–43; Nenad Moacanin, „Osječki ili Požeški sandžak”, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 12 (1982), 35–40.

³² У издању протокола се наводи да је наређење број 338, било издато сремском санџакбегу Мехмеду 2. марта 1545. године. Међутим, на факсимилу који је у електронском облику приложен издању извора, види се да је почетак текста значајно оштећен влагом и да се поуздано може прочитати само почетно слово у називу санџака – „С“. Документ се бави проблемом набавке стоке у кадилуцима Килији и Акерману и очито је да нема везе са Сремом. Наређење је, по свој прилици, било издато санџакбегу Силистрије који се звао Мехмед и више пута се помиње у протоколу наређења. Друга омашка издавачу се поткрала у попису санџакбегова Будимског ејалета, где је уместо речи „Осигјек“ прочитано „Травник“. *Topkapı Sarayı arşivi H. 951–952 tarihli ve E-12321 numaralı Mühim-me Defteri*, ed. Halil Sahillioğlu, İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA 2002, 25, 152, 232, 234, 246–247, 251–252, 368.

Осијечки кадилук, који је средином шесте деценије XVI века трајно припојен Пожешком санцаку, што је била и последња значајнија промена у организацији Сремског санцака све до окончања Бечког рата (1683–1699).³³

³³ За старију литературу о питањима настанка турских санцака у Срему и Славонији вид. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo : Svjetlost 1982, 58–69, 217–225; Олга Зиројевић, „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *ЗМСИ*, 1 (1970), 11–26; Nenad Моачанин, „Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 13 (1983), 107–118.

ОСНОВЕ ТУРСКОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Успостављање турске власти је за све хришћане у Срему значило улазак у нови правни оквир, који је био одређен за њих страним и тешко разумљивим начелима. Односи у друштву чији су сада постали део, били су утемељени на *шеријату*, који их је неизбежно уводио у статус *зимџа*.

Шеријат

Арапска именица *шарија* (*sharī'a*) или *шар* (*shar'*) изведена је из корена – *shara'a*, и у основи означава религију и верски закон, у најширем смислу те речи. Стога се у арапском језику користи за грађење сложених израза, као што су – *Мојсијева шарија* (*sharī'at Mūsā*), *Месијина шарија* (*sharī'at al-Masīh*) или *шарија маговâ* (*sharī'at al-Madjus*; зороастризам, државна религија у предисламској Персији). У ужем значењу, шарија представља скуп начела, норми и прописа, према којима је био дужан да се влада сваки муслиман, у приватном и у јавном животу, на територији исламске државе и изван ње.³⁴ С обзиром да се у језику турске књижевности и администрације ова реч користила у облику – *шеријат* (*şerī'at*), као и да се тај термин усталио у модерном српском говору, у даљем тексту биће употребљаван поменути турски облик.³⁵

³⁴ Реч *шарија* појављује се у Курану (IV:104, IV:135, XVI:90, XLV:18, LVII:24), у значењу: *стаза, пут, правац*. О другим значењима израза вид. Norman Calder, *Shari'a*, EI², IX, 321–326; Ahmed Akgündüz, *Introduction to Islamic Law. Islamic Law in Theory and Practice*, Rotterdam : IUR Press 2010, 19–20.

³⁵ Sir James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon. Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Constantinople 1890², 1124.

Шеријат, у извесном смислу, представља главни садржај исламске верске догме, или, према веровању муслимана – Божје откровење, које је људима било дато преко пророка Мухамеда (570/71–632). Стога су два основна извора шеријата **Куран** (Ḳūr‘ān) и **сунет** (ар. sunna – *правило* или *начин понашања*).³⁶ Будући да су ова два извора верских норми само у најопштијим формулацијама дефинисали шта би муслиман требало да чини, а шта му је било забрањено, потреба за применом шеријата у свакодневном животу довела је до развоја једне врсте правне науке, тзв. *фикха* (ар. fiqh), који је за циљ имао систематизацију и правилну интерпретацију верских норми – *идџихад* (ар. idjtiḥād).³⁷ Тумачењем садржаја Курана и сунета, била су уобличена преостала два извора шеријата – **идџма** (ар. idjma‘ – општа сагласност) и **кијас** (ар. қiyās – аналогија).³⁸

У сунитском исламу су током VIII и IX века биле утемељене четири правне школе или *мезхеба* (ар. madhhab), које су шеријат интерпретирале на легитиман и опште прихватљив начин. Оне су добиле називе по својим оснивачима – *ханефијска*, *маликијска*, *шафијска* и *ханбелијска*. У отоманској држави XVI века статус званичне школе је имао ханефијски мезхеб, који је на подручју данашњег Ирака у VIII веку засновао имам Абу Ханифа (Abū Ḥanīfa al-Nu‘mān ibn Thābit ibn Zūṭā ibn Marzu-bān, с. 699–767), па су овој школи припадали сви представници судске власти

³⁶ Alford T. Welch, „Al-Ḳūr‘ān“, *EP*, V, 400–429; Gautier H. A. Juynboll, „Sunna“, *EP*, III, 878–881.

³⁷ Joseph Schacht, „Idjtiḥād“, *EP*, III, 1026–1027.

³⁸ Marie Bernand, „Idjma‘“, *EP*, III, 1023–1026; Gerard Troupeau, „Қiyās“, *EP*, IV, 238–242; Иако за обликовање шеријата имају мањи значај од Курана, хадиси су допуњавали сакралним садржајима, и створили основ за утемељење низа институција права, о којима у Курану није било речи, као што су, на пример, верске задужбине – *вакуфи*. Уп. Мехмед Беговић, „Настанак и развитак шеријатског права“, *Балканика* 15 (1984), 83–104.

које је турски падишах упућивао на службу у управне области у југоисточној и средњој Европи.³⁹

С обзиром да шеријатске норме нису биле у потпуности систематизоване и кодификоване, њихова примена у свакодневном животу муслимана није била могућа без ангажовања *илмије* (ар. 'ilmiyye), верско-управног апарата, који су сачињавали учени људи из друштвеног слоја *улеме* (ар. 'ulamā'). Од њих се очекивало да добро познају шеријат, будући да се радило о наставницима – *мудерисима* (ар. muderris) и бившим студентима исламских верских школа – *медреса* (ар. madrasa), које су претежно биле издржаване о трошку државе. Међу њима су, свакако, најзначајнију улогу имале судије шеријатских судова – *кадије* (ар. qādī), којима су саветодавну помоћ често пружали угледнији познаваоци шеријата из локалне средине са звањем *муфтије* (ар. muftī). Упркос своме називу, муфтије нису имале право да своје мишљење износе у облику *фетви*, као што ни њихови ставови нису имали обавезујући карактер, јер је у централизованом монархији каква је била Турска, то право припадало само казаскеру и истанбулском муфтији – *шејхулисламу*, које је постављао владар.⁴⁰

³⁹ Michael Cook, *The Hanafīs, in: Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 307–338. Joseph Schacht, „Islamic Law in the Ottoman Empire“, *in: An Introduction to Islamic Law*, Oxford: Clarendon Press, 1964, 89–93; Joseph Schacht, „Abū Ḥanīfa al-Nu‘mān ibn Thābit“, *EP*, I, 123; Willi Heffening, Joseph Schacht, „Hanafiyya“, *EP*, III, 162–164.

⁴⁰ John R. Walsh, „Fatwā“, *EP*, III, 866–867; Uriel Heyd, Ercümen Kuran, „Ilmiyye“, *EP*, III, 1152–1154; Gyula Káldy-Nagy, „Qādī. Ottoman Empire“, *EP*, IV, 375; Johannes Pedersen, George Makdisi, „Madrasa“, *EP*, V, 1123–1134; R. C. Repp, „*Shaykh* al-Islām“, *EP*, IX, 400–402; Richard C. Repp, „Ulamā“, *EP*, X, 805; Халил Иналцик, *Османско царство. Класично доба 1300–1600*, Београд : СКЗ 1974, 235–263; Mehmed İpşirli, „Uređenje ilmije (vjerskog upravnog aparata)“, *in: Historija osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Sarajevo : Orijentalni institut, Istanbul : IRCICA 2004, 299–339.

Поред тога што су у својим судским областима (кадилуцима) водили судске спорове између султанових поданика, турске кадије су обављале и низ управних и административних послова. Дужност им је, на пример, била да надзиру органе извршне власти у испуњавању владаревих наређења, да учествују у спровођењу пописа државних прихода у своме кадилуку, да на молбу заинтересованих лица региструју и издају потврде, тзв. *хуцете* (ар. *hüdjjet*) о закљученим браковима, купопродајним уговорима или завештањима. Основне податке о својим пословима су бележили у протоколима – *сиџилима* (ар. *sidjill*), који данас представљају тешко заменљив извор за изучавање економских и друштвених односа у локалним срединама.⁴¹

На подручју Сремског санџака су почетком друге половине XVI века турске кадије резидирале у Илоку, Немцима, Митровици и Варадину, док је земунска област била под јурисдикцијом београдског кадије. Око 1580. године је био формиран кадилук са седиштем у Иригу, а током XVII века кадилуци су, по свој прилици, образовани и у Рачи, Моровићу, Вуковару, Гргуревцима, Сланкамену и Земуну. Из ове административне области до данас није пронађен ниједан кадијски сиџил.⁴²

*

Шеријат није представљао систематизовани и непроменљиви скуп норми и прописа, и није чинио правни систем у правом смислу речи, али је одређивао оквире правног и друштвеног поретка исламских држава и обликовао им карактер, који се одликовао високим степеном хуманости и

⁴¹ Suraiya Faroqhi, „Sidjill. In Ottoman administrative usage.“, *EP*, 539–545.

⁴² Hazim Šabanović, „Popis kadiluka u europskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića“, *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, 54/1942 (1943), 307–356; Nenad Močćanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, 2001, 24–25, 100; Isti, *Town and Country on the Middle Danube 1526–1690*, Leiden, Boston : Brill Academic Publishers, 2005, 109.

егалитаризма, какав, барем до краја XVIII века, није био присутан ни у једној земљи хришћанске Европе. Средњевековна и нововековна исламска друштва, међу којима је било и отоманско, нису, на пример, познавала аристократију као установу правног система, а одликовала су се и већом друштвеном покретљивошћу, него што је био случај у државама средњевековне и нововековне хришћанске Европе.

Према шеријату, дужност сваког муслимана је била да се покорава Богу, пророку и законитој власти, и да својим животом и иметком учествује у рату за веру. Сврха правног система била је одржавање реда и мира и спречавање раздора међу муслиманима, а правни систем је требало да почива на правди, хуманости и поштењу. Исламским верницима је забрањивао убиство другог муслимана, сваки облик насиља над њим, крађу имовине, осуђивао је пијанство и коцкање, блуд, и од верника захтевао да савесно испуњава своје уговорне обавезе.⁴³

Па ипак, слободе, једнакост и друштвена покретљивост у исламским државама нису биле апсолутне, већ су се односиле на пуноправне чланове заједнице – слободне мушкарце исламске вероисповести. Према речима енглеског оријенталисте Бернарда Луиса, свако лице, које није поседовало било коју од три наведене квалификације – а то су били робови, жене и *неверници*, није био једнак. Притом, сматра Луис, важна карактеристика наведених неједнакости огледала се у томе, што оне нису биле само присутне у друштву, већ су биле успостављене и регулисане верским законима.⁴⁴ У даљем тексту, биће начињен кратак осврт на неједнакост, која је на положај Срба под отоманском влашћу оставила најзначајније последице, на неједнакост између муслимана и хришћана.

⁴³ Суре II:256, III:75, III:76, IV:58, IV:59, V:38, V:39, V:42, V:47, V:50, X:99, X:100, XVI:90, XVI:91, XVI:106; *Kur'an s prijevodom*, preveo Besim Korkut, Sarajevo 2005, 58, 86, 93, 113, 276. Мехмед Беговић, „Настанак и развитак шеријатског права“, 84.

⁴⁴ Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton: Princeton University Press, 1984, 8–9.

Земља ислама

Шеријат је екумену делио на две одвојене и непомирљиво супротстављене целине – на *Земљу ислама* (ар. *dār al-islām*), коју су чиниле државе чија су друштва била уређена шеријатом, и *Земљу рата* (ар. *dār al-ḥarb*, *dār al-djihād*). *Земљу рата* су чиниле територије немуслиманских држава, и она подручја *Земље ислама*, где су *невернички* закони, макар за кратко време, заменили законе ислама. *Неверници* који су живели у *Земљи рата* имали су статус *харбијâ*. Света дужност сваког муслимана је била да против њих води оружану борбу, и да кроз њу улаже лични напор – *џихад* (ар. *djihād*), који га је водио путем духовног усавршавања, будући да је ратом против *неверника* учествовао у остваривању Божје воље – успостављању потпуне доминације ислама у свету.⁴⁵

Пре интеграције једног простора у састав *Земље ислама*, отомански владари су територијама под влашћу својих економски и војно ослабљених непријатеља често додељивали привремени статус – *Земље споразума* (*dār al-‘ahd*).⁴⁶ У таквим случајевима права и обавезе *неверничких* владара и њихових поданика била су регулисана посебним документом – *ахднамом*, којом им је турски падишах даривао *аман* или заштиту од *газе*, право на аутономију у вођењу унутрашњих послова, и заштиту од свих унутрашњих и спољних непријатеља.⁴⁷ С друге стране, они су били обавезни да султану плаћају цизју, да буду *непријатељи његових непријатеља*, и *пријатељи његових пријатеља*.⁴⁸ Готово све државе српских

⁴⁵ Linda Darling, „Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context“, *Studia Islamica*, 91 (2000), 133–163; Michael Bonner, *Jihad in Islamic History*, Princeton: Princeton University Press, 2006.

⁴⁶ Halil İnalcik, „Dār al-‘Ahd“, *EP*, II, 116; Halil İnalcik, „Ottoman Methods of Conquest“, *Studia Islamica*, 2 (1954), 104–129.

⁴⁷ Joseph Schacht, „Amān“, *EP*, I, 429–430; Александар Фотић, „Институција амана и примање подаништва у Османском царству. Пример сремских манастира 1693–1696“, *ИЧ* 52 (2005), 225–256.

⁴⁸ H. İnalcik, „Dār al-‘Ahd“, 116.

феудалаца су у другој половини XIV или у првој половини XV века, бар неко време имале статус *Земље споразума*, а после Мохачке битке (1526) у истом положају су били делови Краљевине Угарске под влашћу краља Јована Запоље (1526–1540). Иако је овај статус теоријски имао привремени карактер, неке државе, на пример Дубровачка република и војводства Ердел, Влашка и Молдавија, успеле су да одрже правну важност својих ахднама и током XVII века.⁴⁹

⁴⁹ Branislav M. Nedeljković, *Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine*, у: Zbornik Filozofskog fakulteta XI/1, Spomenica Jorja Tadića. Beograd: Beogradski univerzitet, 1970: 372. Потврда дубровачке ахднеме из 1628. у: Душанка Бојанић, *Султанска акта издата на захтев Дубровачке републике од 1627. до 1647. године (Дубровачки дефтер бр. 3)*, Мешовита грађа (Miscellanea), 10, Београд 1982, 33–202, цит. стр. 42–43.

О ахд–нами, коју је султан Сулејман I издао угарском краљу Јовану Запољи 1529. године: Sándor Papp, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003, 27–51, 149–157.

Mihai Maxim, *An Introduction to the Juridical-Legal Foundations of the Relations between the Ottoman Empire and the Roman Principalities*, in Maxim, *Romano-Ottomanica*, 11–22; Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, in Mihai Maxim, *L'empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, İstanbul 1999, 11–82; Sandor Papp, *Christian Vassals on the Northwest Border of the Ottoman Empire*, in *The Turks*, ed. by Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay, 6 voll., Ankara 2002, vol. III, 719–730; Viorel Panaite, *The Re'ayas of the Tributary Protected Principalities: The Sixteenth Through the Eighteenth Centuries*, *International Journal of Turkish Studies*, Volume 9, Number 1/2, 2003.

Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: the 'Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, *Electronic Journal of Oriental Studies*, 1 (1998), n. 2; Maria Pia Pedani Fabris, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996, 29–36.

О ахд–нами, коју је султан Сулејман I издао угарском краљу Јовану Запољи 1529. године вид. Sándor Papp, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003, 27–51, 149–157.

Релативно сличан је био статус *Земље примирја* (ар. *dār al-ṣulḥ*).⁵⁰ Овај статус су стицале државе с којима је турски падишах склапао временски ограничено примирје (ар. *hudna*).⁵¹ За време док је примирје било на снази, *Земља примирја* је била формално заштићена од газе, али се у стварности ова заштита односила само на велике војне походе, јер током XVI века турски владари нису показивали вољу да спречавају мање пљачкашке упаде, које су крајишки бегови и у време мира готово без престанка усмеравали на хабзбуршке територије.⁵²

У зависности од тога да ли су били настањени на територији *Земље рата*, подручјима која су уживала један од прелазних статуса, или у *Земљи ислама*, хришћани су могли да буду третирани као *харбије*, *мустамини* или *зимије*. Према шеријату, муслиманска држава је под одређеним условима, свакој од наведених група хришћанâ могла привремено или трајно да гарантује заштиту личног живота и иметка, а један од најважнијих услова је био да плаћају *џизју*.

Зимије и џизја

Џизја је представљала један од основних фискалних намета из групе *шеријатских дажбина* (тур. *ḥuqūq-i şer'iuue*). Ову дажбину било је обавезно да плаћа свако физичко лице које се налазило на територији под влашћу турског султана – ако је било мушког пола, радно или плаћено способно, и ако није исповедало ислам. Прихватањем ислама престајала је обавеза плаћања џизје, због чега се ова дажбина може смат-

⁵⁰ Duncan Black Macdonald, Armand Abel, *Dār al-Ṣulḥ*, EI², I, 131.

⁵¹ Majid Khadduri, „Hudna“, EI², III, 546–574.

⁵² Војин С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат*, Београд : Свети архијерејски синод СПЦ 2000, 11–22.

рати једним обликом *таксе за верску толеранцију*, која је до краја XVIII и почетка XIX века била присутна и у већини хришћанских држава у западној и средњој Европи, где је, исто као и у земљама муслиманског света, представљала тековину римског грађанског законодавства.⁵³

О пореклу и карактеру џизје су писали многи арапски, турски и други теоретичари исламског права, тако да је већ у XVI веку о овом питању постојала богата литература, која ни до данас није престала да се обogaћује, нити да побуђује интересовање истраживача. У овом раду се нећемо упуштати у дубљу анализу правног карактера џизје, као ни у систематизацију различитих тумачења, која су у прошлости давали представници четирију правних школа сунитског ислама, али ћемо се осврнути на неколико чињеница, које имају значај за разумевање правног и фискалног статуса хришћанског становништва у целој турској држави, а самим тим и на територији Сремског санџака.⁵⁴

Џизја се назива *шеријатском дажбином* због тога што је, посматрано са становишта муслимана, као институција правног система била утемељена у шеријату. Начин на који се џизја помиње у деветом поглављу Курана, утицао је не само на присуство ове таксе у пореским системима исламских држава, већ и на правни статус њихових немуслиманских поданика – *зимија* (ар/тур. *zimmī*), у најширем смислу речи. Девето поглавље Курана познато под насловима *At-Tawbah* (Покајање) и *Al-Bara'ah* (Ултиматум), према исламском веровању је било објављено у

⁵³ Menahem Stern, *Fiscus Judaicus*, /y:/ Encyclopaedia Judaica. Second Edition, Editor-in-chief, Fred Skolnik, Volume 7, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2007, 57; Michael Avi-Yonah, *Opferpfennig*, /y:/ Encyclopaedia Judaica. Second Edition, Volume 15, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2008, 438; Cecil Roth, *Leibzoll*, /y:/ Encyclopaedia Judaica. Second Edition, Volume 12, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2007, 625.

⁵⁴ О разликама у схватању џизје код представника четирију правних школа сунитског ислама (ханафијске, маликијске, шафијске и ханбелијске) уп. Hamid Hadžibegić, „Džizja ili harač“, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, III–IV (1952–1953), Sarajevo 1953, 55–64.

време светог рата (џихада), што објашњава борбени дух којим је ова сура прожета. У 29. стиху, пророк Мухамед позивао је своје следбенике да се боре против монотеистичких иновераца – којима је дата *Књига* (Јевреји и хришћани), све док им, у стању понижености, јер нису погинули у борби, као надокнаду за милост којом ће им бити поштеђени животи не дају **џизју**.⁵⁵ Ова света законска норма ислама оставила је дубоке последице на карактер и развој верских односа у средњовековним арапским државама, али и у Отоманској империји, чији је правни и друштвени поредак, као што је речено, био изграђен на учењу ханефијске правне школе.

У другој половини XIV века, када су, ширећи своју власт на просторе југоисточне Европе турски владари дошли у контакт са Србима, исламска социјална терминологија и верско–правне друштвене норме,

⁵⁵ Meir Max Braymann, Claude Cahen, „À propos de Qur'an IX-29: Ḥattā yu'tū l-ǧizyata wahum sāǧirūna“, *Arabica*, 10 (1962), 91–95; *In Sura 9:29, we have "Fight against those who disbelieve in God and the Last Day, who do not account forbidden what God and His Messenger have forbidden, and who do not follow the religion of truth, from amongst those who have been given the Book, until they pay the jizya in exchange for a benefaction granted to them, being in a humiliated position.* (Подв. Н. С. Ш.)" *The general purport of the verse is clear: the People of the Book are exempted from the general sentence of being combatted till death, the inexorable fate of obdurate pagans, but the price of their preservation is to be reduction to a humiliating status in society as second-class citizens, liable to a poll tax -- this last provision being presumably an echo of similar provisions which may have been imposed on minority faiths in the older Near Eastern empires. What was thus envisaged in Islam was a sort of contract promising protection, dhimma, perpetually renewed with the Muslim state in return for acceptance of subordinate status and automatically revoked in the case of nonfullment by the dhimmis (what happened when the Muslim authorities failed to implement the promised protection was left less clear).* Clifford Edmund Bosworth, „The Concept of Dhimma in Early Islam“, /in:/ Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, I, New York 1982, 37–51, цит. стр. 41. У преводу Бесима Коркута (1904–1975) поменути стих гласи: *Борите се против оних којима је дата Књига, а који не вјерују ни у Аллаха ни у онај свијет, не сматрају забрањеним оно што Аллах и Његов Посланик забрањују и не исповједају истинску вјеру – све док не дају главарину послушно и смјерно* (Подв. Н. С. Ш.). *Kur'an s prijevodom*, preveo Besim Korkut, Sarajevo 2005, 189–190.

били су већ неколико векова уобличени. Срби су, као и сви други немуслимански који су били стално или привремено настањени на територији *Земље ислама*, спадали у категорију *зимија* – односно оних *неверника*, чији су животи били поштеђени, и који су *уговором* били обавезани на плаћање дизије и покоран живот у статусу грађана другог реда. Њихова основна права су била: право на живот, на стицање и поседовање имовине, на исповедање своје вере и регулисање међусобних односа у складу са својим старим обичајима, што је, по правилу, подразумевало одређени степен судске аутономије. Свако од наведених права ограничавао је, у већој или мањој мери, низ закона, који су били дефинисани на шеријатској основи, углавном, већ у време арапских калифа VII–IX века. Ови закони су имали дискриминишући карактер у домену приватног и јавног права.

Тако је, на пример, муслиману било дозвољено да ступи у брак са женом која није била исламске вероисповести, док мушкарцу зимији није било дозвољено да склопи брак с муслиманком. Деца из мешовитог брака су увек била муслимани. Слично томе, зимија није могао да наследи имовину муслимана, нити је могао да има роба муслиманске вере, док су обрнути случајеви били могући. Међусобне спорове зимије су могли да решавају пред припадницима своје заједнице, у складу са својим обичајима, при чему су, у случају да нису били задовољни исходом парнице имали могућност да се обрате шеријатском суду. За правне спорове у којима је барем једна странка била исламске вероисповести, надлежан је увек био шеријатски суд, где припадници немуслиманских конфесија нису били једнаки, будући да њихово сведочење под заклетвом није имало правну снагу. Под претњом смртне казне било је забрањено речју и делом вређати ислам, радити на проверавању муслимана и напуштати ислам. У насељима где су зимије живеле заједно с муслиманима, увредом ислама је сматран сваки облик јавног изражавања припадности немуслиманским вероисповестима, па је хришћанима било забра-

њено да носе крстове на очиглед муслимана, или да им ремете мир гласним читањем Јеванђеља (ар/тур. İndjil), или обављањем верских радњи у време верских празника, крштења или сахрана. Свештенству је, поред тога, обављање верских обреда било отежано и због забране употребе звона на храмовима, и изградње цркава и манастира. С дозволом власти, била је дозвољена само оправка верских објеката, који су постојали у време освајања, и за које се, сходно томе, сматрало да су били обухваћени фиктивним *уговором* између заједница муслимана и зимија. Постојали су и закони који су зимијама прописивали обавезу да живе у нижим стамбеним објектима, да се облаче једноставније, носе карактеристичан појас – *зунар* (ар/тур. zunnār) око струка, и да јашу неугледније јахаће животиње од муслимана, а све с циљем да њихов инфериоран положај у *Земљи ислама* буде очигледан.⁵⁶

*

Ови прописи су током XVI века били на снази на целокупној територији Отоманске империје, па и у Сремском санџаку, али су степен и начин њихове примене у Срему, због оскудности изворног материјала још увек недовољно истражени. Чињеница да су у овој управној области хришћани чинили апсолутну већину становништва, да су у највећој мери живели одвојено од муслимана, као и да су поједини елементи њиховог правног статуса одлуком турских владара могли да буду привремено или трајно усклађени с елементима предтурског правног и фискалног система, указује да је њихов положај вероватно био повољнији од положаја зимија у арапским земљама, али су основни елементи тог статуса свакако били присутни и на овом подручју.

⁵⁶ Claude Cahen, „Dhimma“, EI², II, 227–231; C. E. Bosworth, „The Concept of Dhimma“, 49. Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

Фискални апсолутизам турских владара

За разлику од Краљевине Угарске или Римско-Немачког Царства, у Отоманској империји није постојала разлика између владареве и државне благајне, будући да је и у идеолошком, али и у правном смислу, султан управљао исламском државом као Божји намесник. Ова теза је представљала основ за теоријско утемељење схватања према којем је турски монарх био врховни господар земље, и свих људи који су живели на њој. Самим тим, у његовој својини су се налазила сва добра, која би се могла сматрати извором фискалних прихода. Владар је уживао готово апсолутно право да овим приходима слободно располаже, да својом вољом одређује висину пореских стопа, да уводи нове дажбине, утврђује методе убирања државних прихода и начине њихове расподеле. За разлику од угарског краља или римско-немачког цара, ни приликом решавања најкрупнијих фискалних питања он није имао формалну обавезу да тражи сагласност од својих великаша. Једино формално ограничење владареве воље је представљао Божји ауторитет, који је био оличен у нормама шеријата, а чак је и њима понекад било могуће измаћи. Један од таквих примера је била хришћанска обавеза *данка у крви* (тур. *devşirme*), која се само уз много правничког напора могла помирити с шеријатом.⁵⁷

⁵⁷ Victor Louis Ménage, „Devshirme“, *EP*, II, 210–213; Id., „Sidelights on the devshirme from Idris to Sa`duddin“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 18 (1956), 181–183; Id., „Some Notes on the Devshirme“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29 (1966), 64–78; Halil Inalcik, „Ghulam“, *EP*, II, 1085–1091; Speros Vryonis, „Isidore Glabas and the Turkish Devshirme“, *Speculum*, 31 (1956) 433–443; Id., „Seljuk Gulams and the Ottoman Devshirmes“, *Der Islam*, 41 (1965) 224–252; Paul Wittek, „Devshirme and Shari`a“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 17 (1955), 271–278; Aleksandar Matkovski, „Prilog pitanju devşirme“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 14–15/1964–1965 (1969), 273–309; Basilike D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der „Knabenlese“ im Osmanischen Reich*, Munich, 1963; Vassilis Demetriades, „Some Thoughts on the Origins of the Devşirme“, /in:/ Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Ottoman Emirate, 1300–1389*, Rethymnon : Crete University Press 1993, 23–31.

Готово неограничена слобода којом су располагали турски владари приликом дефинисања обавеза и права својих поданика, може се уочити, између осталог, и у чињеници да су наређења која су у њихово име издавале канцеларије централне администрације, имала снагу закона. Садржаје ових наређења, кадије су преписивале у сициле и користиле их у судској пракси. С друге стране, целокупан фискални систем је био уређен такозваним *канунима* (тур. *kānūn*), који су најчешће били издавани у оквиру мањих збирки – *кануннама* (тур. *kānūnnāme*), и њихово је доношење, такође, било у искључивој надлежности владара.⁵⁸

Како су се у својој законодавној активности владари често руководили политичким мотивима, правни и фискални систем на територији турске државе био је неуједначен, па је данас готово немогуће извршити потпуну систематизацију рајинских пореских обавеза, чак ни на простору југоисточне Европе. Нарочито ако се има у виду да низ дефиниција рајинских обавеза које су дате у кануннамама из друге половине XV и с почетка XVI века, стоји у противречности с тумачењима која је средином XVI столећа дао истанбулски муфтија и реформатор аграрних односа у Турској – Ебусууд.

„Исламизација“ пореског система

Неуједначеност терминологије, обичаја и прописа су били једно од обележја отоманског правног и пореског система. Осим тога што је систем опорезивања и дистрибуције фискалних прихода у великој мери био преузет из правне баштине освојених земаља, на неуједначеност законских норми и очигледне или привидне недоследности на које се наилази

⁵⁸ Н. İnalçık, „Kānūn. Financial and Public Administration“, *EP*, IV, 558–562; Id., „Kānūnnāme“, *ibid.*, 562–566.

у турским пореским књигама, утицао је и низ других чинилаца, као на пример, недовољно прецизна употреба правних израза у турским канцеларијама, распрострањена пракса додељивања посебног статуса појединим правним лицима, или злоупотребе које су чињене у циљу стицања материјалне користи. Чини се да су многе старе дефиниције правних термина, порекло и историјско значење неких фискалних обавеза, средином XVI века већ биле и заборављене, будући да је знаменити турски реформатор – истанбулски муфтија Ебусууд, изговарајући се потребом усаглашавања државних закона с шеријатом, створио и низ нових дефиниција, које су понекад биле опречне канунима из времена султана Мехмеда II.

Ебусууд се на положају шејхулислама налазио од октобра 1545. године, пошто је претходно осам година провео у служби казаскера Румелије.⁵⁹ Његова жеља да државно законодавство доведе у склад с шеријатским учењем ханефијске школе, већ током пете деценије XVI века се усагласила с интересима владара, чија је благајна, после исцрпљујућих освајачких ратова из треће и четврте деценије XVI столећа била додатно оптерећена трошковима интеграције опустелих и разорених угарских земаља у турски управни систем. Ускоро после састављања првог пописа тимарских прихода за Будимски санџак 1546. године, султан Сулејман I је од Ебусууда затражио правно мишљење о начину уређења имовинско–правних односа у новој провинцији, а његова схватања су нешто касније била преточена у кануннаме.⁶⁰

⁵⁹ J. Schacht, „Abu 'l Su'ūd Muḥammad b. Muḥyi 'l-Dīn Muḥ. b. al-'Imād Muṣṭafā al-'Imādī“, *EP*², I, 152; C. Imber, *Ebu's-su'ud*, 8–20.

⁶⁰ G. Káldy-Nagy, *Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546-1562)*, Ankara : Üniversitesi Dil ve Tarih-Companyğrafya Fakültesi 1971; Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı imparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları*, I (Kanunlar), İstanbul : Bürhaneddin matbaası 1943, 296–297; H. İnalçık, „Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax“, *lu: Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomantik*, Christa Fragner und Klaus Schwarz (hrsg.), Berlin : Klaus Schwarz Verlag

Према Ебусууду, зимије су у складу с шеријатом могле да задрже своју покретну имовину, куће, радње и друге објекте у варошима и касабама у пуној својини (тур. *mülk*), а такође и чокоте винове лозе и стабла воћки, под условом да за њих плаћају законите дажбине (тур. *hükük*). Овим добрима могли су да располажу по сопственој вољи, односно имали су право да их продају, завештају и наслеђују. Земљом, међутим, нису располагали на исти начин, јер је земљиште у европским деловима државе, према шеријатској правној терминологији било *миријско* (тур. *mīrī*, *arḍ-i memleket*), другим речима, било је у пуном власништву (тур. *raḳaba*) целокупне заједнице муслимана, односно државе и њеног владара, који је представљан као *калифа* (ар/тур. *khālifa*) – духовни вођа исламских верника и заштитник ислама.⁶¹

Већ у овој кануннами, Ебусууд је јасно истакао свој став, да је раја могла да стекне само право на коришћење земљишта, односно да је своје парцеле закупљивала од владара, плаћајући на име закупа (тур. *‘āriyet*) посебну таксу унапред. Стечено право на коришћење земљишта је требало да буде потврђено издавањем документа – *таније* (тур. *tarū*) и важило је до смрти корисника, после чега се без накнаде преносило на његове синове. У случају да корисник није имао мушких потомака, земљиште се уз плаћање *таније* издавало на доживотно коришћење другој особи.⁶²

У кануннамама за санџаке Скопље и Солун из 1568/69. године, Ебусууд је речитије објаснио своје схватање природе земљишне својине у

1992, 101–116. Поново објављено у: Idem, *Essays in Ottoman History*, Istanbul : Eren Yayınclık 1998, 155–169, Idem, „Suleyman the Lawgiver and Ottoman Law“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 105–138. Поново објављено у: Idem, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, London : Variorum Reprints 1978, VII; Idem, „Ḳānūn. Financial and Public Administration“, *EP*, IV, 558–562; Idem, „Ḳānūnnāme“, *ibid.*, 562–566.

⁶¹ Н. İnalçık, „Islamization of Ottoman Laws“, 101–102; Dominique Sourdel, „*Khālifa*“, *EP*, IV, 937–947.

⁶² Н. İnalçık, „Islamization of Ottoman Laws“, 102.

Отоманској империји, и дао је ново тумачење низа пореских обавеза, различито од дефиниција које су биле садржане у кануннамама из времена султана Мехмеда II. Шејхулислам је тврдио да у законским актима донесеним пре његове канунаме, природа земљишне својине није била јасно објашњена, због чега је у пракси долазило до многих одступања од шеријатских норми. Полазећи од ханефијских ставова, да су врста поседовних права над земљом и систем опорезивања зависили на првом месту од начина на који су постали део *земље ислама*, Ебусууд је уважавао основну поделу на *ушурске* и *харачке земље*, при чему је инсистирао и на постојању треће врсте – *миријске земље*.⁶³ Основне разлике огледале су се у следећем.

Статус ушурских земаља су могле да имају само оне области, које су у време освајања биле подељене муслиманским војницима или су њени дотадашњи власници слободном вољом прихватили ислам. Ове су области, стога, биле заштићене од прекомерног опорезивања. У њима се на име пореза могла убрати највише једна десетина од уroda, а и овај приход владар је требало да троши за богоугодне сврхе, а не за финансирање ратова или издржавање државног апарата.⁶⁴

Харачке земље су чиниле области које су биле *освојене мачем*, и у њима је владар на име пореза могао да убире и до половине од укупног прихода својих поданика, ако су за то постојале могућности.⁶⁵

Најзад, миријске земље су у основи биле сродне харачким, с једином разликом што у њима није постојало право пуне својине над земљиштем, с обзиром да је, како је већ речено, сва земља била у власништву владара. На основу такве систематизације земљишних односа у држави,

⁶³ С. Imber, *Ebu's-su'ud*, 116–136.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

Ебусууд је у турско законодавство увео и нове дефиниције неких пореских обавеза.⁶⁶

*

Према Ебусууду, као накнаду за коришћење миријске земље, раја је била у обавези да плаћа харач. Под овим термином он, међутим, није подразумевао једну, већ више дажбина, будући да је разликовао *фиксни* (тур. *ḥaḡās-ı muvaḍḍaf*) и *пропорционални харач* (тур. *ḥaḡās-ı muḳāseme*). Из његовог тумачења структуре рајинских пореза могло би да се закључи, да су харач на земљу који се плаћао заједно с џизјом и спенџа били два дела једне пореске обавезе – *фиксног харача*. Док је, с друге стране, обавеза која је у изворима називана ушуром, заправо била *пропорционални харач*. У погледу ушура, Ебусууд није оставио места сумњи, јер је изричито нагласио да незадовољство (хришћанске) раје повећањем ушура с једне десетине на осмину уroda није било основано, будући да је раја све време била у заблуди да плаћа ушур, који је био шеријатски порез предвиђен само за муслимане.⁶⁷

Иако се не може рећи да су Ебусуудове реформе створиле сасвим логичан правни систем, нити да су његове фетве или кануннаме које су на основу њих састављане у наредним деценијама биле доследно примењиване у пракси, оне јесу имале низ значајних последица. На првом месту, а то је, вероватно, од почетка и била намера централне власти, оне су ојачале ауторитет владара, чији је фискални апсолутизам стекао и верско и правно утемељење. Наводно усаглашавање државног законодавства са шеријатом је било праћено појачавањем фискалног оптерећења раје и повећањем државних прихода, при чему тај притисак није био једнако распоређен на пореске обвезнике хришћанских и исламске вероисповести. Напротив, Ебусуудова тумачења шеријатских норми су

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

олакшала бреме муслимана, који су, према његовим речима, због неусаглашености државних закона са шеријатом, деценијама плаћали дажбине којима није ни требало да буду задужени.

ПОРЕСКИ СИСТЕМ У СРЕМСКОМ САНЦАКУ

Закони за вилајет Пожегу и острво Срем (1540–1546)

Стари је невернички обичај у поменутом вилајету, да се на Ђурђевдан – на деспотов начин – од сваке куће узима 50 аспри и још 50 аспри од бербе грозђа. Али се сви укућани посматрају као један. Њихова браћа и синови који живе заједно с њима, не броје се засебно, већ се увек од свих скупа узима 50 османских аспри. И у дефтерима се региструју само појединачне куће, док се остали не уписују.

А када неверник који је регистрован у оваквој кући умре, [дешава се да други] неверник сакрије [истину], и каже да од његове браће и синова нема никога, па се тако филурија се не плати. Да би се овој неподопштини стало на пут, сада се у нови дефтер после појединачних кућа заједно уписују сва њихова браћа и синови. Ипак, не улазе сви заједно у збир кућа, а пошто филурија зависи од броја кућа, поново се, као и пре, узима једна филурија од свих заједно.

За сваких четири или пет кућа, од којих је свака једна баштина, регистрован је један плуг. Од сваког плуга се узимају 4 лукна. Лукно садржи 8 истанбулских кејла, па се од сваког плуга узимају 32 кејла – 16 кејла пшенице, и 16 кејла јечма.

Од шире се узима ушур.

Монополија је да раја не продаје своју ширу, док се миријска шира не прода.

Од кошница се узима ушур, али се од сеоских кошница не узима.

Од десет ораха, даје се један орах ушура.

Од осталог се сваке године даје један златник ресума.

Од две куће узима се један пласт сена.

И војници, када не обављају службу, дају мирији своје годишње ушуре и ресуме, као и раја.

И у селу у које би из другог места била доведена бурад с вином на продају, узима се 20 аспри таксе „буре“. А ако за ширу која је донесена из другог места кажу да је њихова шира, и продају је, закон је да се сва шира у таквом бурету заплени.

У поменутом вилајету, који је сада под влашћу падишаха, уточишта света – нека Аллах учини његову калифску власт вечном и силу његовог величанства несавладивом, од освајања се, на Турђевдан, даје по један златник.

Златник који се даје од бербе грозђа више се не узима, а остали њихови ресуми узимају се по старој одлуци.

Сада је и у новом дефтеру регистровано на описани начин.

*

Наведени документ представља најстарију познату кануннаму или збирку закона који су 1540. године, дакле пре формалног стварања Сремског санцака, били донесени за *вилајет Пожегу и острво Срем*. Из ње се може видети да је структура пореских обавеза, којима је требало да буде задужено хришћанско становништво била заснована на постојећем пореском законодавству, али и делимично прилагођена затеченом правном поретку. У односу на постојеће законе за рају Смедеревског санцака,

била је уведена новина да се за основну пореску јединицу сматра *кућа* или *баштина*, у којој је могао да живи већи број радно способних мушкараца, што је обавезу цизје чинило подношљивијом дажбином. Кануннама је предвиђала да се на име цизје и харача плаћа 50 аспри по кући, што је у то време било једнако вредности једног златника. Још један златник убиран је на име име ушура, који је осим за житарице, вино и мед, очито био убиран одсеком.

Од посебног је значаја неуобичајена дефиниција пореза на производњу житарица, а пре свега употреба термина *плуг*, који сугерише да је у предтурско време ова пољопривредна алатка вероватно била у масовној употреби у Срему. Плугом је у кануннама називана пореска јединица коју је чинило 4–5 баштина, тако да је свака баштина била задужена с пола смедеревског лукна пшенице и пола лукна јечма, односно с нешто више од по 100 kg сваке од житарица, што је одговарало обавезама повлашћених рајинских *кућа* у Смедеревском санцаку са статусом *дервенџија*.⁶⁸

Питање величине баштине, међутим, остаје отворено, будући да она није била одређена ни овом, ни касније издаваним кануннамама. У кануннамама за Смедеревски санцак из друге половине XVI века овај порески термин је био описан као земљиште од којег се прехрањивао један рајетин с породицом. Процењено је на 70–80 дунума ако је било квалитетног састава, односно 120–130 дунума ако се радило о земљишту лошијег квалитета.⁶⁹ Рачунајући с дунумом величине 919,3 m², то би

⁶⁸ Лукно је у санцаку Смедереву било дефинисано као еквивалент за седам или осам, док је у Срему било утврђено на осам истанбулских кила од 20 ока, дакле – 205,25 kg. D. Војанић, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Београд : Историјски институт 1974, 11, 36, 40–42, 55, 86, 153; Иста, „Прелаз са средњовековних тежинских и површинских мера на турске мере у северној Србији“, *у зборнику: Мере на тлу Србије кроз векове – Les mesures sur le sol de Serbie au travers les siècles*, ур. Недељко Гвозденовић и Петар Миљанић, Београд : САНУ 1974, 91–99.

⁶⁹ D. Војанић, *Turski zakoni*, 55, 86; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, V, 373;

била површина од 6,44–7,35 ха квалитетног, односно 11,03–11,95 ха мање квалитетног тла.⁷⁰

Према наведеној кануннама, баштину је у Срему могла да користи и сложена породица с више радно способних мушкараца, па се чини да дефиниција њене величине из смедеревских кануннама није применљива на овом простору.

*

Фискални термин *баштина* (тур. *bâştina*) је словенског порекла, и у турску пореску терминологију очито је уведен преузимањем из српског средњовековног права. Изведен од речи *башта* (*отац*), на модерни српски језик овај израз могао би се превести као – *очевина* или *очинско наслеђе*.⁷¹ У српском средњовековном праву најчешће је означавао феудални посед, над којим је *баштиник* имао право пуне својине, и право наслеђивања унутар шире породице, до осмог степена сродства. О томе сведочи текст *Душановог законика*, што ваља посебно нагласити, будући да је, током XVI столећа, овај правни споменик био један од најчешће преписиваних средњовековних рукописа на српском етничком простору, где је, свакако, имао и значајну улогу у одржавању и изграђивању правне свести. Према *Душановом законнику*, уживаоци баштине – *баштиници*, били су слободни људи, који су према владару имали обавезу војне службе и обавезу да плаћају дажбину под називом *соће*, док је зависно становништво – *отроци*, било везано за *баштину*, и налазило се у правној надлежности *баштиника* (властелина).⁷²

⁷⁰ Н. Inalcik, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, 15 (1983), 339–340.

⁷¹ Раде Михаљчић, Сима Ђирковић, *Баштина*, ЛССВ, 31–33; Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*,

⁷² *И сви хрисовуљи и простагме што је коме учинило царство ми и што ће коме учинити, и те баштине да су сигурне као и у пређашњих правоверних царева. Да су вољни с њима или цркви подложити или за душу оставити или продати коме било;* [41] *Који властелин буде имао деце, или пак не буде имао деце те умре, и*

Иако у турској пореској терминологији није имао исто значење као у средњевековним српским државама, употреба овог израза у отоманском законодавству само је још један у низу показатеља да је турски систем земљишне својине, опорезивања и дистрибуције фискалних прихода у основи био преузет из Византије и земаља тзв. „византијског комонвелта“ у југоисточној Европи и западној Анадолији и касније прилагођаван потребама турске државе.⁷³ Термин *баштина* се превасходно употребљавао на некадашњим територијама српских средњевековних држава, као и на подручјима у Краљевини Угарској која су пре успостављања турске власти била део феудалних поседа тзв. *деспотâ Краљевине Рашке* (лат. *Despoti regni Rasciae*), али су словенски емигранти и турски писари овај термин понекад преносили и у друге области у Угарској.

*

Израз *баштина* (тур. *bâştina*) је у турским пореским књигама различито употребљаван, што понекад ствара нејасноће у правилном разумевању значења овог термина. Тако су, на пример, у попису санџака Вучитрна из 1544/45. године, *баштине* биле исказиване у основним рубри-

по његовој смрти баштина пушта остане, где се нађе од његова рода до трећег братучеда (осми степен сродства, заједнички чукундеда, преузето из Византије), тај да има његову баштину [ако не буде ближњега]. [42] И баштине све да су слободне од свих работа и данака царства ми, осим да дају соће и војску да војују по закону [43] И да нема право господин цар, или краљ, или госпођа царица никоме баштину узети силом, ни купити, ни заменити, осим ако ко сам буде желео. [44] И отроке што има ко, да их има у баштину, и њихову децу у баштину вечну, али отрок у мираз да се не даје никада.. [45] И властела и други људи који имају цркве баштинске на својим баштинама, да нема право господин цар, ни патријарх, ни други архијереј подложити те цркве Великој цркви, већ да је властан баштиник да постави свога калуђера и да га доведе архијереју, да га благослови архијереј у чијој буде епархији; и да има архијереј у тој цркву власт у духовним стварима. [46] И још: отроке што имају властела да су им у баштину. Само што ће властелин ослободити или жена му или син његов, то да је слободно, а друго ништа. Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало, 83, 163.

⁷³ Colin Imber, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh : Edinburgh University Press 1997, 115–116.

кама упоредо с *кућама* (тур. *hāne*), да би у сумарном прегледу структуре пореских обвезника у пописаном насељу биле приказане као *куће*. Једна од особености у бележењу *баштина* у односу на *куће* је била фраза *der-i yedd*, којом је указивано на трансфер корисовног права на земљиште с једног на друго правно лице, до чега је, вероватно дошло у раздобљу између састављања двају пописа.⁷⁴

У попису тимарских пореза у санџаку Крушевцу из времена владавине султана Селима II (1566–1574), *баштине* и *куће* су такође збрајане, и то најчешће, али не увек, без указивања на промене у својинским односима. Изузетак су биле *баштине* на чије је коришћење право стекло цело насеље као правно лице. Тада је, углавном, било навођено име претходног уживаоца баштине, уз фразу *der yedd-i ahālī-yi қarye-i mezbūr* (*у рукама је*, односно – *користе је житељи поменутог села*). Такве *баштине* су као и *куће*, најчешће биле задуживане порезом спенцом. На старе хришћанске *баштине*, на које су право коришћења стекли муслимани, у једном броју случајева је разрезивана спенца, а понекад *такса за чифт* од 22 аспре.⁷⁵

Особеност на коју се наилази у дефтеру Смедеревског санџака из 1560. године је била да *баштине* нису збрајане у посебним рубрикама, већ је само уз имена појединих старешина пореских кућа бележено да су – *с баштином*. *Баштине* уз које је била наведена фраза о трансферу корисовних права, без обзира да ли се радило о појединцу или насељу као новом уживаоцу, нису убрајане у збир *кућа* и на њих није била разрезивана спенца.⁷⁶ Међутим, попис тимарских прихода ове области из 1572. године питање *баштине* приказује у сасвим новом светлу. Сада су по у структури пореских јединица свих хришћанских насеља, поред *прими-*

⁷⁴ ВОА, ТТ, d. 234.

⁷⁵ ВОА, ТТ, d. 567.

⁷⁶ ВОА, ТТ, d. 316.

ћура, мартолосо и нежењених, засебно исказивани и збир *кућа* и збир *баштина*. Необично је што је готово у свим случајевима тај збир био идентичан, односно збрајано је исто толико *баштина*, колико је било и *кућа* (ожењених мушкараца). Очито је да је пописивач желео да нагласи како *баштина* и *кућа* нису представљале исту врсту фискалне јединице, али је притом свакој *кући* одговарала по једна *баштина*.⁷⁷

У пописима Сремског санџака из друге половине XVI века термин баштина је навођен, углавном, да би се њиме означило земљиште преминулог рајетина, што је још један од показатеља да су у турском пореском систему који је примењиван у Сремском санџаку, термини *кућа* и *баштина* били схватани као порески термини неодређене величине, при чему се подразумевало да је свакој *кући* одговарала по једна *баштина*.

*

Да кануннама 1540. године није обухватила све дажбине које су после освајања Срема биле наметнуте хришћанској раји, сведочи упутство, које је 1545. године Порта упутила једном од састављача пописа *вилајета Пожеге и острва Срема*, Мехмеду Челебији, где се између осталог каже:

(...) Раније, када је почео да се припрема нови попис, било је наложено да се доведе раја Пожешког санџака и да се испита. Тада је утврђено да је према Краљевом закону њихов стари обичај био да од сваке куће дају по један златник, и ушур од житарица, а када су њихови краљеви одлазили у војни поход, за трошкове рата су давали од сваке куће по један златник, односно по 50 аспри.

Његово величанство падишах, уочиште света, ове године се припремао за војни поход, и ви ћете задужити њихове кнезове

⁷⁷ ВОА, ТТ, d. 517.

да сакупе ратни златник, с чим су се они [кнезови] сагласили у представци, коју су раније поднели Порти. Ви сада извештавате да Вам је стигло владарево наређење, да је сакупљање ратног златника остварљиво, и да је наређено да се сакупља, али да није вероватно да ће раја бити вољна да да и златник за владарево походе из прошлих година. Краљевим обичајем је утврђено да су, ако његово величанство падишах лично иде у рат, они обавезни да кажу „даћемо ратни златник по Краљевом обичају“. Нека се узме златник за падишахов војни поход који ће бити ове године. Од Срема и Пожеге то је око 7 – 8 000 златника. На Сремском острву су сагласни с давањем ратног златника на овај начин, који је утврђен Краљевим законом.

Сада је започето пописивање раје на Сремском острву, а неке влашке куће одлазе и селе се у Темишварски вилајет, због чега на скелама дају много новца. Чиновницима на скелама је упућено писмо, у којем им је чврсто препоручено, да уверавају рају како ваља, да су неки од њих сада настањени, и да треба да се попишу. Даће Бог да се то ускоро заврши.

Сада беглербег и санџакбег због својих интереса приближавају време за сакупљање филурије, а обичај је да се она узима на Ђурђевдан. То значи да ако је наређено да се сакупља ратни златник, беглербегу, санџакбегу и кадијама, као и раније није дозвољено да узимају своју филурију пре него што се сакупи ратна филурија, па да се у исто време узимају две филурије, једна за рат, а друга за беглербега и санџакбега, с изговором да то није тешко бреме за рају (...).

Наведено наређење јасно показује једно од основних обележја турског пореског система у новоосвојеној области – прилагођавање затеченом правном поретку. Будући да је освајање из 1536. године извршено у време примирја, оно је очито представљено као преузимање управе над вилајетом од одметнутог „турског управника“ – деспота Стефана Бериславића, који је 1532. године признао турску власт. На тај начин, правни континуитет с „деспотовим законом“ је бар привидно могао да се измири с турским схватањима шеријатских норми, и да се опортуним мерама и „договором“ с рајом, умањи отпор становништва прихватању нове власти.

Поред златника који се на Ђурђевдан узимао од сваке куће, а који је, као што ће се видети из даљег текста представљен као еквивалент за харач (и цизју), специфичност у структури пореских обавеза раје у Сремском и Пожешком санцаку је била обавеза *ратног златника*, који је очито био еквивалент за средњовековни угарски ванредни порез – *контрибуцију*. Значај овог наређења је и у томе што оно представља једно од најстаријих сведочанстава о масовним миграцијама, које је изазвано укидањем влашког статуса у Смедеревском, Зворничком и Крушевачком санцаку 1530. године и о настојањима државе да у опорезивању преоптерећених пореских обвезника заштити сопствене интересе на рачун представника локалне власти.

Структура пореза у Сремском санцаку (1569–1588)

Из раздобља које је следило оснивању санцака у Срему, сачуване су три кануннаме, које су биле издате 1568, 1578. и око 1590, као и један препис из 1588/89. године. Њихова структура и садржај су у тој мери истоветне, да нема места сумњи да је свака служила као образац за исписивање наредне, при чему је садржај нових кануннама углавном

био ревидиран само корекцијама новчаних износа за поједине дажбине, односно уметањем краћих реченица, у случају да је владар у структуру пореза уводио неко ново давање.

У даљем тексту ће бити приказани закони којима су биле утврђене основе пореског система у Сремском санцаку према необјављеној кануннама из 1590. године уз кратак на осврт на разлике које су садржане у раније издатим законима.

Закон о филуријском харачу

*(...) Пошто је стари обичај да раја санцака Срема, на дан који је познат као Бурђевдан, од сваке куће на име харача даје по 80 аспри таксе – филурија, нека је и даље даје на поменути дан. И нека даје још 15 аспри, које су одређене као накнада за вино (...)*⁷⁸

Наведеним пасусом, после наслова *Ḳānūn-i Ḥukūḳ Ve Rūsūm-i Re'āyā-yi Livā-i Sirem*, почиње текст последње сачуване кануннаме, која је ступила на снагу између 1589. и 1595. године. То није нимало чудно, ако се има у виду да је била реч о приходу који је био усмерен у државну благајну, али и да се радило о особеном начину наплате цизје и харача, какав није био уобичајен у санцацима јужно од река Саве и Дунава.

Текстом *Закона о филуријском харачу* почињу све познате сремске кануннаме из друге половине XVI века, иако је у скоро свакој од њих била коригована вредност филурије. Тако је у помињаној кануннама за *рају Сремског острва и Пожеге* из 1540. она била утврђена на 50 аспри,

⁷⁸ (...) *Livā-i mezbūr re'āyāsı beyn'en-nās Hıdır İlyās günü demekle müte'aref günde her ḥāneden ḥarācları muḳābelesinde resm-i filōri deyü seksener aḳçe filōri için kemākān rūs-ı mezbūrda edā ederler ve bedel-i ḥamr muḳābelesinde ta'yin olunan onbeşer aḳçe dāḥi edā ederler (...)*. (BOA, TT, d. 673, 1).

да би већ у попису из 1546. за ову дажбину било наплаћивано 60 аспри. Вредност таксе је 974. године (19. јул 1566 – 8. јул 1567) повећана за 10 аспри, и још за 10 аспри 976. године (26. јун 1568 – 15. јун 1568). Последње повећање на 80 аспри је наведено у кануннама која је датована у последњу декаду ребиулевела 986. године (28. мај – 6. јун 1578), па се чини да је навод из преписа будимске канцеларије према којем је филурија увећана на 80 аспри 996. године – погрешан. У последњој кануннами, као што је већ речено, износ филурије је формално остао непромењен, али јој је било додато 15 аспри на име нове дажбине – *bedel-i hamr*.⁷⁹

Чини се да је начин наплате харача у Срему био промењен у време султана Мехмеда III (1595–1603) или Ахмеда I (1603-1617), будући да је у једном сумарном попису харачких прихода за раздобље између 1. рамазана 1020. и последњег дана месеца шабана 1021. године (7. новембар 1611 – 25. октобар 1612) наведено да у Сремском санџаку има 3 050 кућа и да се по кући плаћа 290 аспри неверничке џизје, што је држави требало да донесе годишњи приход од 884 500 аспри.⁸⁰

⁷⁹ У преводу Бранислава Ђурђева, овај закон за Пожешки санџак, у варијанти из 1545. године, на српском језику гласи: (...) *Pošto je stari običaj kod raje požeshkog vilajeta da daje u pogledu plativih obaveza na dan poznat u narodu pod nazivom Hizr-Plas od svake kuće u ime harača pod nazivom resm-i filuri (porez dukat) po pedeset akči, kao i ranije, neka plaćaju svoje filurije u to vreme (...)*, В. Ђурђев, „Пожешка кануннама из 1545. године“, *Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu*, nova serija, društvene nauke, sveska 1, Sarajevo 1946, 129–138; Сремска кануннама из 1568. вид.: В. McGowan, *Sirem sancağı*, 1; Ahmed Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, V, İstanbul 1992, 328–329. Препис сремске кануннаме начињен 1588/89: (...) *Пошто је стари обичај да раја ливе (санџака) Срем даје на дан који је у народу познат под називом Ђурђевдан (Hizr Plas) од сваке куће у име харача под именом »ресми филури« по 70 акчи, па како је после тога, године 996 он узвишеном заповешћу повећан за 10 акчи, нека дају за »филури« од сваке куће 80 акчи (...)*, В. Ђурђев, „Сремска кануннама из 1588-9 године“, *Glasnik Земаљског музеја у Сарајеву*, 4–5 (1950), 269–283;

⁸⁰ BOA, MAD, d. 892, 5.

Према харачким пописима с краја треће и из четврте деценије XVII века, право на сакупљање цизје је често било издавано у закуп, а територија Сремског санџака је била подељена у две харачке области. Једна је у фискалним документима називана *Вилајетом Митровице, Ирига, Варадина и Земуна*, а друга *Вилајетом кадилука Немаца, Моровића, Илока и Вуковара*. У првој се рачунало с 2 399 *кућа*, од којих је износ харача за 2 334 *куће* био 320 аспри, а 65 *кућа* је требало плаћа умањени износ од 130 аспри. У другој области се рачунало с 2 570 *кућа* у неповлашћеној и 92 *куће* у повлашћеној категорији – укупно 2 662 *пореске куће*.⁸¹ Међутим, харачки пописи из XVII века су још увек потпуна непознаница за историјску науку, због чега њихове податке за сада треба узимати с великом дозом резерве. Једну од највећих потешкоћа представља чињеница, да су турски чиновници у њима оперисали с пореским јединицама које су биле другачије дефинисане у односу тимарске пописе из XVI века, што онемогућава поређење забележених вредности. Ипак, чињеница да је систем наплате филуријског харача у Сремском санџаку какав приказују кануннаме био другачији после Дугог рата (1593–1606), не може се довести у сумњу.⁸²

*

Недоследна употреба фискалних термина у турском законодавству и пореским књигама ствара конфузију приликом сваког покушаја да се систематизују фискалне обавеза рајинског становништва. С обзиром да се у сремским кануннамама наводи да је филурија била еквивалент за *харач*, могао би да се изведе погрешан закључак да сремска раја није плаћала *цизју*. Разлог за ову и сличне нејасноће створили су заправо турски порески чиновници. Они су, с једне стране, наглашавали да су

⁸¹ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Mxt. 611, 1a–32b.

⁸² Nenad Moacanin, „The Poll-Tax and Population in the Ottoman Balkans“, /u:/ C. Imber, K. Kiyotaki (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, I, London – New York 2005, 77–89.

џизја и харач две различите дажбине, које се и разрезају на различит начин. Тако је, на пример, у кануннама за санџак Зворник из 1548. године било јасно наведено:

*(...) Нека се на главе невјерника стави и одреди џизја, а и харач од њихових баџтина према њиховим могућностима, нека се то искупи и побере, а дефтер и новац од тога нека се предају царској благајни. (...)*⁸³

С друге стране, не само да је харач скоро прећутно већ у XV веку био сакупљан с џизјом, већ су ова два термина често коришћена као синоними.⁸⁴ Тако би се, према наслову једног од најстаријих сачуваних пописа „џизје“ за санџак Смедерево, могло закључити да је у првим деценијама XVI века џизја наплаћивана и од удовица, па и од појединих мушкараца исламске вероисповести.

Попис о којем је реч носи наслов *Defter-i Cizye-i Gebrān-i Vilāyet-i Semendere*, и судећи према датумима када су у њега уношене напомене о

⁸³ Превод је преузет из: Н. Филиповић, „Једна канун–нама Зворничког санџака“, *ГЗМ*, Нова серија, III, Сарајево 1948, 222–234; Поново објављено у: *Kanuni i kanunname*, 100, 117. А. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, V, 298–299, 309.

⁸⁴ Арапска реч *харач* (ар. *Kharādj*) је изведена од грчке речи *χορηγία*, која је у античко доба означавала угледну службу (литургију) организације и спонзорисања верско–забавних свечаности у хеленским полисима, а до римске епохе је добила и читав низ изведених значења (трошак, иметак, богатство, средства за организацију банкета, помоћ, субвенција, средства за рат). У арапски језик реч је ушла, вероватно, у VII веку, у време освајања Сирије, да би означила нову институцију, која је у арапски политички појмовник уведена преузимањем из римско–византијског правног система – порез на земљу. Claude Cahen, „*Kharādj*, In the central and western Islamic lands.“, *EP*, IV, 1031–1034. О значењима грчке речи *χορηγία*: *A Greek-English Lexicon*, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, eighth edition, New York: Harper & Brothers, 1897, 1734. (и новија издања лексикона). Cengiz Orhonlu, „Kharādj“, *EI*, IV, 1053–1055. Упор. и: Н. Hadžibegić, „Džizja ili harač“, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, III–IV (1952–1953), Sarajevo 1953, 55–64; Halil İnalcik, *An Economic and Social history of the Ottoman Empire 1300–1914*, Cambridge : Cambridge University Press 1994, 143–153.

запустелости појединих села, извесно је да је био у употреби у раздобљу између 914. и 919. године по хиџри.⁸⁵ То указује да је, по свој прилици, био састављен на основу података из опширног пописа санцака Смедерева из 1498. године.⁸⁶ На трећој страници овог пописа је забележено село Ливађе с 98 пореских јединица задужених „џизјом“. Од тога је у збирном прегледу за 86 јединица наведено да имају порески статус *куће*, премда је у аналитичком делу пописа 10 *кућа* било означено термином – *баштина*.⁸⁷ Укупна „џизја“ наведених јединица је износила 1 725 аспри, при чему су појединачни износи били релативно неуједначени. За пореске *куће* које су биле означене као *баштине*, „џизја“ је износила – једанпут 13, два пута 16, једанпут 19, пет пута 21, и једанпут 26 аспри. И за пореске *куће*, које су биле означене личним именом, њена вредност је била између 15 и 27 аспри, при чему је највећи број *кућа* требало да плаћа по 21 (29 *кућа*), 16 (20 *кућа*) и 23 аспре (12 *кућа*). Преосталих 12 пореских јединица задужених „џизјом“ су биле *удовице* (тур. *bīve*), које су укупно биле задужене са 156 аспри. У просеку је требало да плаћају нешто мање од мушкараца, али је посматрано појединачно и ту било изузетака. Једна удовица била је задужена „џизјом“ од 8 аспри, седам их је плаћало по 10, две по 13, једна 16, а једна чак 23 аспре. Последњи износ је заиста висок, ако се има у виду да је реч о „џизји“ у ширем смислу речи, другим речима, да није била реч о шеријатској џизји, већ о

⁸⁵ ВОА, MAD, d. 37, 1330 и даље. Хиџретска 914. година је трајала од 2. маја 1508. до 20. априла 1509, а хиџретска 919. година од 9. марта 1513. до 25. фебруара 1514. године по грегоријанском календару.

⁸⁶ Овај попис још увек није пронађен у целости. Један од сачуваних фрагмената објављен је у: Милан Васић, Олга Зиројевић, Александар Стојановски, „Попис Нишког кадилука из 1498. године“, *Споменик САНУ*, 131 [Одељење историјских наука 7] (1992), 97–148.

⁸⁷ У дефтеру је уписано као Ливадинци или Ливадица.

харачу разрезаном на обрадиво земљиште, чије су оне биле формалне кориснице.⁸⁸

Исто објашњење важи и за један број муслимана, који су навођени у дефтерима *џизје* из првих деценија XVI столећа. Истина, њихова имена се не појављују нарочито често, и по правилу, означавају уживаоце баштина, односно аграрних површина, које су у важећем харачком дефтеру биле уписане на зимије. Тако се, на пример, у дефтеру „џизје“ за санцак Вучитрн, у селу Добричан, централном месту истоимене пописне области, појављује *Богданова баштина која је у рукама Карађоза*, задужена „џизјом“ од 35 аспри, или *Баштина која је у рукама Ахмеда*, задужена „џизјом“ од 30 аспри, а у оближњем селу Варваринцима – *Баштина која је у рукама Мехмеда*, задужена „џизјом“ од 32 аспре.⁸⁹ (Слика 2)

Слични примери би се могли навести и за низ других области на српском етничком простору, а сигурно би их било више, да до данас није пронађен тек мали број харачких дефтера из друге половине XV и из XVI века. У сваком случају, извесно је да се под филуријским харачем, у сремским пописима подразумевао харач у ширем смислу, који је обједињавао џизју и фиксни харач на земљу о којем је писао Ебусууд. Да невоља буде већа, због чињенице да се ова дажбина плаћала одсеком – *на влашки начин*, у појединим харачким пописима из Славоније и Срема, рајинско становништво је погрешно називано *власима*, што је, такође, уносило доста забуне у старију литературу.

⁸⁸ BOA, MAD, d. 37, 1330.

⁸⁹ BOA, MAD, d. 37, 447–448.

Нахија																													
ДОБРИЧАН																													
Село																													
ДОБРИЧАН																													
Никола Јован 61	Дабижив Јаков 46	Михаил Никола 56	Никола Радивој 56	Михаил Радован 96																									
Михаил Јован 51	Марко Јован 56	Вукашин (?) Степан 51	поп Дабижив 61	поп Стојан 51																									
Раша* Ковач 36	Раша* Ђура 48	Боја* Радич 48	Марко Степан 46	Степан Михаил 46																									
Петрије Јован 51	Михаил Ђура 62	(?) Дабижив 61	Михаил Јован 55	Марко Степан 43																									
баштина Степа приселца 65	баштина приселца 45	Јован Ђура 65	Пеја* Михаил 62	Миладин Дабижив 62																									
баштина (?) у рукама Ахмеда 30	баштина у рукама Алексија 30	Јован Петрије 38	баштина Богдана у рукама Карађоза 35	баштина Душка у рукама Тодора 35																									
Јован Костадин 58	Раша Божидар 58	Дабижив Костадин 58	поп Јован 58	баштина Радича Добра (?) 41																									
Јован Никола 45	Дабижив Ђурђе 39	поп Јован 58	баштина Дабижива 40	Ђура Радован 58																									
Дабижив Михаил 42	Ђура Тодор 56	Степан Вук 76	Петрије Јован 36	Илија (?) Димитрије 45																									
Пеја* Јован 36	Марко Раша (?) 43	Димитрије Михаил 45	удовица Радосава 16	Степа Костадин 42																									
<table border="0"> <tr> <td>Приход</td> <td>Кућа</td> <td colspan="3">ОД БЕГЛИ:</td> </tr> <tr> <td>2 482</td> <td>49</td> <td>Михаил</td> <td>Пеја*</td> <td>Рајко*</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Рајин</td> <td>Бојко</td> <td>Марко</td> </tr> <tr> <td>Приход</td> <td>удовица</td> <td>1</td> <td>29</td> <td>36</td> </tr> <tr> <td>16</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td>44</td> </tr> </table>					Приход	Кућа	ОД БЕГЛИ:			2 482	49	Михаил	Пеја*	Рајко*			Рајин	Бојко	Марко	Приход	удовица	1	29	36	16				44
Приход	Кућа	ОД БЕГЛИ:																											
2 482	49	Михаил	Пеја*	Рајко*																									
		Рајин	Бојко	Марко																									
Приход	удовица	1	29	36																									
16				44																									
<table border="0"> <tr> <td>УМРЛИ:</td> <td>2 482 (?)</td> </tr> <tr> <td>Приход Кућа</td> <td>206 (?)</td> </tr> <tr> <td></td> <td>4</td> </tr> <tr> <td></td> <td>2 277 (?)</td> </tr> </table>					УМРЛИ:	2 482 (?)	Приход Кућа	206 (?)		4		2 277 (?)																	
УМРЛИ:	2 482 (?)																												
Приход Кућа	206 (?)																												
	4																												
	2 277 (?)																												

Слика 3. Село Добричан у харачком попису (Defter-i Cizye-i Gebrān) неких пописних области санџака Вучитрна с почетка XVI века (BOA, MAD, d. 37, 447)

Потврда да се под изразом *харач*, у сремским кануннамама подразумевала и цизја, садржана је и у *Закону о филуријском харачу* који је 1545. године био донесен за Пожешки санџак. Будући су ове две области после освајања Славоније 1536. године чиниле део јединственог правног простора, као и да су биле заједно пописане 1545. године, предочено објашњење филурије је потпуности примењиво на санџак Срем:

*(...) Pošto je stari običaj kod raje požeškog vilajeta da daje u pogledu plativih obaveza na dan poznat u narodu pod nazivom Hizr-Plyas od svake kuće u ime harača pod nazivom resm-i filuri (porez dukat) po pedeset akči, kao i ranije, neka plaćaju svoje filurije u to vreme. Ali, pošto je shodno da se kao resm-i filuri uzima po šezdeset akči, pa pošto su i pripadnici raje, **čuvajući se da se ne stavi harač na svaku glavu** (подв. Н.С.Ш), rekli ovako: »Ako se zapovedi da se uzme od svake kuće po jedan dukat po ranijem običaju, pristajemo da dobrovoljno dademo šezdeset akči kao resm-i filuri«, to je zapovedeno da se uzima po šezdeset akči kao resm-i filuri (...)⁹⁰*

Алтернатива за плаћање филурије је била стављање харача на сваку главу, а не на сваку баштину, што јасно сведочи да се у *Закону о филурији* говорило о харачу у ширем смислу – односно и о цизји.

Закон о ратном златнику

(...) А када његова екселенција, срећни и величанствени падишах – којем је Небо заклон и који је Божја сена – с успехом и славом поведе у победоносне ратове, стари је обичај да раја из поменути области од сваке куће даје по 60 аспри за ратни

⁹⁰ В. Ђурђев, „Пожешка кануннама из 1545. године“, 129–138.

*трошак. Нека и поменути ратни златник дају на стари начин (...).*⁹¹

Установа *ратног златника* очито стоји у континуитету с угарским ванредним порезом *диком* или *контрибуцијом*, коју су угарски владари и магнати, због одбране земље или припреме војних похода, од XV века повремено разрезивали на пореске *куће* – *димове* (лат. *fumus*), најчешће у износу од једног угарског флорина.

Наведени закон је у неизмењеном облику био присутан у свим сремским кануннамама из раздобља 1568–1590, а врло слична варијанта овог закона се налази и у кануннама за Пожешки санџак из 1545.⁹² Пожешка кануннама указује да је једина корекција вредности *ратне филурије* извршена приликом израде пописа 1545, и за разлику од филуријског харача, вредност ове дажбине током друге половине XVI века више није била коригована. То не значи да држава није повећавала ратне намете на цивилно становништво у Срему, будући да је сремска раја у време ратова била у дужна да снабдева турску војску новцем, храном и ратним материјалом, да врши услуге подвоза и испуњава радну обавезу – уз минималну надокнаду или чешће без ње. Ове ванредне обавезе, познате под називима – сурсат, нузул, иштира и кулук, биле су можда и најтеже бремене за рајинско становништво, јер су долазиле неочекивано и сељаке често затицале неспремним. Стога је једна од најзначајнијих пореских олакшица, коју је рајинско домаћинство или насеље мог-

⁹¹ (...) *Ve sa'ādetlü 'azametlü pâdişâh-ı gerdün-penâh ve zıllullah haqretleri devlet ve ikbâl ve sa'âdet ve iclâl birlе sefer-i zafer-rehberlerine teveccüh-i hümâyün buyürduklarınca re'âyâ-yi merkûme sefer hârcı deyü her hânedен altmışar akçe vermek 'âdet-i mu'tâdeleri olmağın mezbûr sefer filörîsin dâhî üslûb-ı sâbık üzere vereler (...)*, BOA, TT, d. 673, 1.

⁹² (...) *Pošto je kod raje, koja je u spomenutom vilajetu, ustaljeni običaj da pri odlasku svojih begova na vojnički pohod daju od svake kuće po pedeset akči kao vojnicu, zavedeno je takođe po šezdeset akči kao ratni dukat (sefer filurisi), jer su odsada obavezni da daju i vojnicu po šezdeset akči od svake kuće, ako nastane veličanstveni vojnički pohod i Njegovo Veličanstvo Suvereni Padišah lično blagoizvoli poći na pobedonosni ratni pohod (...)*, B. Đurđev, „Požeška kanunnama iz 1545. godine“, 129–138.

ло да стекне, било ослобађање од ванредних дажбина, што је, по правилу, било регистровано и у дефтерима тимарских прихода.

На који је начин *ратни златник* убиран, може се наслућивати на основу поменутог наређења из 1545. године. Будући да се радило о ванредном приходу државне благајне, у тимарским пописима се никада не помиње, али је кануннаме описују, вероватно због тога што је била особеност сремско-славонског фискалног подручја.

Закон о такси за бостан, сено и дрва

*(...) Стари је обичај био да уместо ушура од сена дају по осам аспри таксе за сено, а уместо ушура од бостана на коме су посејали диње и лубенице од сваке куће по две аспре, и од сваке куће по једна кола дрва или по пет аспри таксе за огрев. Раније је, приликом састављања пописа, узвишени престо извештен да могу да поднесу више, па је издато наређење, да се као и код сегединске и темишварске раје региструје да дају од сваке куће по 40 акчи таксе за сено и огрев. Сада је поново регистровано на описани начин. Али, како је спахијама потребно сено, они могу да бирају да од сена узимају било ушур, било таксу за сено, али нека узимају и новац и ушур. (...)*⁹³

⁹³ (...) *Ve otlük 'öşrüne bedel resm-i giyâh deyü sekizer akçe ve kâvün ve kârpuz ekdikleri bostân 'öşrüne bedel hânedan ikişer akçe ve her hânedan birer 'araba odün yâhüd resm-i hîme deyü beşer akçe vermek 'âdetleri olub bündan akdem tahtır oldukda ziyâdeye mütehammil olduğu pâye-i serîr-i sa'adete 'arâ olundukda Segedîn ve Tımsvâr re'âyâsı üslûbu üzre kayd olunmak fermân olunmağın her hânedan resm-i giyâh ve hîme deyü kırkar akçe vermek üzre kayd olunub yine üslûb-i sâbık üzre kayd olundu ammâ zümre-i sipah otlûğa ihtiyâç üzre olmağın muhtârlardır otlûğdan dilerlerse 'öşr dilerlerse resm alâlar lakin resm-i giyâh deyü hem akçe ve hem otlük almayalar (...)*, BOA, TT, d. 673, 2. Уп. Б. Турђеџев, „Сремска кануннама“, 269–283.

Такса за сено, дрва и бостан је присутна у свим сремским кануннамама и пописима из друге половине XVI века. У настаријој кануннамама било је поменуто само да се од двеју кућа узимао по један пласт сена, међутим, већ попис из 1546. године показује да је тада ова такса резивана на *куће* с 2 аспре за бостан и 5 аспри за сено. У попису из 1552. године се, такође од *куће*, узимало по 12 аспри. Такса је називана *сено и огрев*, а *бостан* није био поменут мада је, чини се, ипак био резиван, јер је попису из 1552. очито био примењен закон који је важио у Смедеревском санџаку, где се у раздобљу 1516–1574. године за кола сена узимало по 7, за кола дрва по 3, и за *бостан* по 2 аспре од *баштине*.⁹⁴

Премда је сремска кануннамама из 1568. године за сено предвиђала 8, а за кола дрва 5 аспри, што је скупа с бостаном требало да даје збир од 15 аспри по *кући*, у дефтеру је из непознатог разлога ова дажбина као *такса за сено, дрва и бостан*, резивана на стари начин – 12 аспри по *кући*. Ова чињеница је игнорисана у кануннамама из 1578. године, где је поновљено да је *стари обичај* био да се за три дажбине плаћа 15 аспри.

Током припреме овог дефтера, на Порту је стигла представка будимског беглербег Мустафе Соколовића, који је тражио значајно повећање ове дажбине, правдајући свој захтев тврдњом да су *куће* у Срему биле многољудне и да је раја могла да поднесе веће оптерећење. Наредије које је Порта издала између 28. маја и 6. јуна 1578. године било је унесено у кануннаму. Због значаја овог документа за даља разматрања економских и демографских питања у Сремском санџаку, навешћемо га у целости:

⁹⁴ (...) *Svaki rajetin od svake baštine daje u vreme setve jedna kola drva, u doba kosidbe jedna kola svežeg sena, a u doba vršidbe dve aspre reuma na povrtwak. Ali ako (spahija) ne dobije seno i drva kada je njihov rok, uzima se po sedam aspri za seno, a po tri aspre za drva, što sa resumom za povrtnjak iznosi dvanaest aspri od svake baštine (...)*, D. Bojanić, *Turski zakoni*, 20, 36, 55, 86.

دستور کوم شیر منظر نظام عالمی مذکورہ بالا اسی الصواب سے متاثر ہوا ہے
 مونس بنیان التذوقہ والتقابل شیدا کمان السعاسی والجدال الخنف بعضنا لکلف
 الملك الاعلیٰ وزیر مرصطیٰ پاشا اولم الله تعالیٰ اجلا له تعویج رفیع ہما واصل
 او ایچی معلوم اولاکر سادہ سعائتہ سکوت کون روپ سر مر مرزئی صفت
 بدنتن کار جاولان امر تیز بند اکرم اول حاصل بریدر واکر ذعا و ارباب تیار و پیر
 علا اللہ و ذم اصلاح ایلیہ من دیو فرمان اولوب ولوا و نوبورک زعا و ارباب تعویج
 کلمہ سیر سنجاقی زہر صوب ایلیہ نہر لولونک بائیلرندہ واقعا ولوب نہر صوب جابندہ
 واقع سندہ وادو نرف سنجاقلرندہ رعایان بر جانہ ننتہ رادم اولوسہ ہریر
 باشقہ اسپنجیر مقید اولوب اندن غیردی عوارفونچی ویر لردنہر لولونہ
 جابندہ اولان عن طمشلر ولایت سنجاقلرندہ و حالا تخریر اولنا سکندین سنجاقندہ
 ہر خانہ دن ہر غروس ایسجیر و ہر غروس اولوب وادو کچھ سی ویر لردنہر لولونہ
 رعایا سی اکثر تیار اولد یوشرو کوز نرفکندہ اولور لردنہر سجا میلر نہر لولونہ
 اولوب وادون ایچی دیو اولون ایچی دن غیردی نسنہ ویر نہر لولونہ علی الخصوص
 اولدہ عشری زیادہ مقیدر سولیکر لولوا و مزبور رعایا سیمہ ہر خانہ بائیلرندہ
 اولدہ ن وادونہر سیمی قید اولندہ اولون بیکت غروس فصلدہ حاصل اولور لولونہ
 اولدہ اکرم لولوا ذعا و ارباب تیار کویاصی اصلاح اولوب مالیری بائیلرندہ
 یا لردنہ اولان سنجاقلر رعایا سی ادم باشندا اسپنجیر و عوارفونچی ویر لردنہر لولونہ
 ہر خانہ دن چوقلق ساکن اولوب ہر خانہ باشندہ ہر غروس رسم کیاہ و ہر خانہ
 شئی قلیل در نہر رحمت دکلاہ مال میری ہر انفع در دیو بلدرم و کلیدی لعل لولونہ
 اجلدت سیم دچی سکدین و طمشلر رعایا سی اولسلفی و ذمہ و ہر ملک لولونہ
 بیعدم کہ حکم شریف واجباتجام وارد وقتہ بو ابدہ مقید اولوب ذکر اولان
 سنجاقلر کویا سندن امر و ذمہ سیری دچی سکدین و طمشلر رعایا سی لولونہ
 اولدہ اولدون اولوب ریمی وقتہ قید اولدہر و ب من بعد اولوب سنجاقلر اولدہر
 الدنہر سولیکر سراسر علاست تریدہ اعتماد واعتماد فلان کویا کویا اولدہر لولونہ
 سندن و غما ہر سواد

Слика 4. Наређење из 1578. године о промени начина наплате такси на сено и дрва у Сремском санџаку (BOA, TTD 571, 12)

Најплеменитијем управитељу и највећем команданту, који успоставља поредак у свету, и прибрано руководи државним пословима, и мудро решава народна питања, и утемељује срећу и напредак државе, и почаствован мноштвом милости највећег владара поставља стубове државе и славе, моме везиру Мустафа–паши – нека свевишњи Бог учини трајном његову величину.

Када стигне високи султански знак, нека буде знано следеће:

Моме престолу (Südde-i sa'âdetime) је стигло писмо, које је послао сремски пописивач, ћехаја Хасан, где се каже да су дошли заими и спахије поменутог Сремског санџака, који се налази између реке Саве и реке Дунава, и да хоћеш да се измене [вредности] санџакбегових хасова, зеамета, тимара и другог, те да се нареди да буде како је праведно.

Јер у Смедеревском и Зворничком санџаку, који се налазе с друге стране реке Саве, у свакој рајинској кући, колико год да има људи, на свакога од њих појединачно је уписана спенца, а поред тога они дају и авариз.

У санџацима који се налазе с друге стране реке Дунава, у свим санџацима Темишварског вилајета, као и у сада пописаном Сегединском санџаку, свака кућа даје по један грош спенце, и по један грош као новац за сено и дрва.

Код раје Сремског санџака, у једној кући обично има по седам или осам [мушких] особа. [Подв. Н.С.Ш.] *Међутим, каже се да они својим спахијама као новац за сено и дрва дају само дванаест аспри, и ништа осим тога.*

Нарочито у погледу ушура од сена они могу да поднесу више, тако да, када би се раји у поменутом санџаку уписале таксе

на сено и дрва као један грош од старешине сваке куће, на овај начин би се добило 10 000 грошева више, и пошто би се исправили [тј. повећали приходи] санџакбега, заимâ, спахија и других, државна благајна би имала корист.

Раја у оближњим санџацима даје спенџу и авариз по човеку, а овде, иако у једној кући има много људи, од старешине куће [се даје] по један грош таксе на сено и таксе на дрва. Каже се да је раја прихватила тај обичај, да нема потешкоћа [у прикупљању поменутих дажбина], а и да је за државну благајну то врло корисно.

Пошто смо се упознали с извештајем, наређено је да се и од сремске раје [таксе на сено и дрва] узимају на исти начин као и од сегединске и темишварске, тако да заповедам следеће: Када ти стигне моја заповест, којој се сви морају покорити, нека се упише у дефтер, да се према моме наређењу, таксе на сено и дрва и од раје у Срему узимају на исти начин као и од сегединске и темишварске раје. Од сада [ове дажбине] можеш да узимаш на описани начин.

Тако да знаш и да се у владареву тугру поуздаш.

Написано последње декаде месеца ребиулевела 986. године (28. мај – 6. јун 1578).

У попису из 1578. године је бележена такса за сено, дрва, бостан и друго (!) у износу од 52 аспре по кући, што поново изгледа недовољно јасно, јер је кануннамом било прописано да таксе за сено и дрва треба да износе 40 аспри. Међутим, према дефтеру за Сегедински санџак, с којим је требало да се уједначи сремски закон, у време Селима II (1566–1574) се на име таксе за сено и дрва узимало 50, а на име таксе за бостан 2

аспре по кући, што би био једнак износ као у Срему.⁹⁵ Због чега је у кануннама из 1578. забележен износ од 40 аспри, који се понавља у кануннама из 1590. године, остаје нејасно.

Закони о ушуру, млиновима и винским таксама

*(...) Од пшенице и осталих жита и од свега што ту спада, а расте из земље, према захтеву светог шеријата и по узвишеном кануну, узима се **ушур** (...)*⁹⁶

*(...) Од винограда који су у рукама зимија се узима **ушур** (...).*⁹⁷

*(...) Од десет кошница се узима једна кошница, а од пет кошница пола кошнице. Ако има мање од пет, од једне кошнице се узимају две аспре. Десетина се узима у време жетве. Кошница припада месту на коме стоји. На чијем земљишту стоји и прави се мед, његов је ушур. Тако, ако у време прављења меда стоји на другом земљишту, а остало време на тимару господина раје, половина ушура припада господину раје, а половина господину земље. (...)*⁹⁸

⁹⁵ ВОА, ТТД 554; М. Соколоски, А. Старова, *Две кануннамиња за Сегединскиот санџак од втората половина на XVI века*, Гланик ИНИ 4, 1–2, Скопје 1960, 335–150; Бранислав Ђурђевић, Олга Зиројевић, *Опширни дефтер Сегединског санџака*, Мешовита грађа 17–18 (1988), 7–79; канун–нама из 1560/61. године: Љиљана Чолић, *Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века*, ЗМСИ 39 (1989), 91–100.

⁹⁶ (...) *ve ğallāt ve sāir ħubūbātdan ve bi'l-cümle mā-nebete fi'l-arz'dan muḳteḏā-yı şer'-i şerif ve kānūn-i münif üzre 'öşr alınur (...)*, ВОА, ТТ, d. 673, 1.

⁹⁷ (...) *ve dīmīler ellerinde bulunan bāğlar-dan 'öşr alınur (...)*, ВОА, ТТ, d. 673, 1.

⁹⁸ (...) *ve on ħovāndan bir ħovān ve beş ħovāndan nişif kovan alınur beşden aşağı olursa bir ħovāndan ikişer aḳçe alınur ve ħarman vaḳtinde ta'şir olunur ve ħovāndan durduğu yere tābi'dir kimiñ toprağında dūrüb bāl ederse 'öşr anuñdır ve şöyle ki bāl edecek zamānda āḫar topraḳda dūrüb sāir evḳātde*

(...) Ако се у рајинској башти поред куће посеје першун, тарагон и друга зелен/поврће која се не продаје, од тога се ништа не узима. Али од зелени/поврћа које се продаје, узима се ушур (...).⁹⁹

*

(...) Као **такса од воденица** које се окрећу на рекама Дунаву, Сави, Вуки и Драви, раније се узимало по 50 аспри, а од воденица које се налазе на малим рекама и потоцима, од оних које раде целе године по 32 аспре, а од оних које раде пола године по 12 аспри. Поново је регистровано на исти начин. (...)¹⁰⁰

*

(...) Пошто је утврђен стари обичај да се држи **монопол**, нека се по старом обичају држи монопол. Док се не прода миријска шира, нека раја не продаје своју ширу. (...) ¹⁰¹

(...) Када раја треба да обере своје винограде, регистровано је да по старом обичају треба да се дају по две аспре од сваког винограда на име **таксе – корпа**. (...) ¹⁰²

şāhib-i ra'iyet timārında dūrursa ol vaķit nişif 'öşr şāhib-i arđıñ ve nişif 'öşr şāhib-i ra'iyetin olur (...), BOA, TT, d. 673, 2–3.

⁹⁹ (...) ve bir ra'iyetiñ evi yānında bāğçesi olsa içinde yemek için ekdügi ma'denös ve tarhün ve säir sebzevāt ki, şātülük olmaya andan nesne alınmaya ammā bāzāra iletüb şātduđı sebzevātđan 'öşr alı-nur (...), BOA, TT, d. 673, 4.

¹⁰⁰ (...) ve Ṭūna ve Şāva ile Vūka ve Dīrāva şūlarınıñ üzerlerinde dönen degīrmenler resm için қадімден еллиşer ақçe alınu-gelüb säir küçük ırmāқlarda ve sel şūlarında olan degīrmenler resmi tamām säleden otuz ikişer ve nīm säleden on ikişer ақçe alınu-gelmegin gerü üslüb-ı säbıka muṭābıķ қayd olundı (...), BOA, TT, d. 673, 3.

¹⁰¹ (...) ve monāpölye dūtulmaқ kā'ide-i қадіме muқarrer olmağın 'ādet-i қадіме üzre monāpölye dūtulub mīrī şireler şātılmayınca re'āyā şirelerin şātmayalar (...), BOA, TT, d. 673, 2.

¹⁰² (...) ve re'āyā bāğların bōzmalu olduklarında resm-i sepet deyi her bāğđan ikişer ақçe vere-geldikleri 'ādet-i қадімелери üzre қayd olundı (...), BOA, TT, d. 673, 2.

Према канунима који су важили у санџаку Срему, турски владар је све порезе од аграрне производње становништва с рајинским статусом укључио у фонд тимарских прихода. Најважнија ставка међу њима је био *ушур од житарица*, који је чинио између трећине и половине од укупне вредности тимарског фонда. Упркос томе, или управо због тога, кануннаме казују мало о житарицама, тако да се не може са сигурношћу рећи колики је део урода у Срему био опорезован. Сасвим је извесно да је у питању било више од десетине, јер је и у Смедеревском санџаку, још у првој половини XVI века, додавањем *саларије* на једну десетину урода, држава омогућила спахијама да убирају осмину или седмину урода. Будући да је на састављање сремске кануннаме из 1568. године утицала Ебусуудова реформа, после које је хришћански ушур био објашњен као врста харача за земљу, а не као шеријатска десетина, није постојала потреба да се у садржај закона уводи појам *саларије*, нити било какво друго оправдање за одређивање вредности ушура.

Изузев ушура од шире и меда, већина других опорезованих аграрних производа се у кануннама не помиње. То се може објаснити чињеницом да је у виноградарском крају какав је био Срем, ушур од шире чинио између једне четвртине и једне петине свих тимарских прихода, ушур од меда око 5%, а приходи од свих осталих ушура заједно 3–4%. У структури тимарских пореза који су наведени у аналитичком делу пописа, помињу се још и: ушури од лана, конопље, сочива, граха, боба, репе, купуса, паприке, лука, воћа и ораха.

Поред ушура, аграрна производња је била непосредно оптерећена регулацијама и таксама, као што су биле таксе – *корпа* (тур. *resm-i seret*) и *накнада за вино* (тур. *bedel-i hamr*), такса за коришћење млинова, такса за продају вина – *буре* (тур. *resm-i füsū*) и право првенства у продаји шире – *монополија*, која је понекад формално уступана раји уз одговара-

јућу надокнаду. Карактеристика је турског пореског система, да су динамика повећавања цена старих такси и увођење нових стајали у обрнутој пропорцији. Другим речима, компарација турских пописа указује на тенденцију турских власти, да приликом повећавања пореског оптерећења или компензовања губитака насталих због пада вредности аспре, радије посежу за увођењем нових такси, него за поскупљењима, што се, наравно, повремено ипак чинило.

Закони о таксама на узгој ситне стоке

(...) Овчарина је у овом санџаку једна аспра за две овце. Узима се у месецу априлу, када се овце сасвим изјагње.

*У неким крајевима постоји обичајна такса за зимовање стоке. У овом санџаку, на месту где овце стоје преко целе године њихови власници за десет оваца дају једну аспру, а за сто оваца десет аспри као **торовину**. Регистровано је према старом обичају.*

***Траварина** припада месту на којем се овце напасају, а не месту у којем живи власник оваца. У местима где је траварина уписана по старом обичају, од стада се узима једна осредња овца. Од оваца које се на испашу доводе из других санџака, за траварину се узима: од квалитетног стада једна овца у вредности од 20 аспри, од осредњег стада једна овца у вредности од 15 аспри, од лошијег стада једно јагње у вредности од 10 аспри. Противно је кануну узимати више од 20 аспри. (...)*¹⁰³

¹⁰³ (...) *ve resm-i aġnām yerlüde iki koyūndan bir aqçedir koyūn tamām dölün dökçükde ve ayrıtlaşduq-da mäh-i abrilde alınur ve ba'dı vilāyetde resm-i kişlāk 'ādet olmuşdur bu sancāqda koyūn bir yıl ta-mām dürdüġi yerden resm-i 'aġil deyü şahibleri on koyūndan bir aqçe ki yüz koyūndan on*

*

(...) Раније се у поменутом санџаку као **траварина** (!) узимала једна аспра за две свиње, док су се у суседном Сегединском и Пожешком санџаку од једне свиње узимале две аспре. Тврдећи да и у Сремском санџаку [раја] може да поднесе више, вилајетски прваци су представком замолили заповест, да се [и у санџаку Срему] региструју по две аспре. У складу с владаревим наређењем је регистровано, да се као траварина (!) за једну свињу узимају две аспре.

Према старом обичају је регистровано да неверничка раја за клање [свиња] даје по две аспре као **таксу – божих** (...).¹⁰⁴

(...) У неким горама у поменутом санџаку је уписана **жировина**. Када се свиње доводе из других санџака на жирење у ове горе, за сваку свињу се узимају по две аспре, које припадају мерији. Када се свиње из околних села доводе да ноће у гори, као жировина се за сваку свињу узима једна аспра. Овај начин је поново регистрован.

Као **торовина** (!) се од сваког крда узимало по шест аспри, што је поново уписано на овај начин, према старом обичају.

ağçe olmak hisâbı üzre resm-i 'ağil vere-geldükleri 'âdet-i mu'tâdeleri üzre kayd olundu ve resm-i otlâk kôyün yû-rüdiği yere tâbi'dir kôyün şâhibi durduğu yere tâbi' degildir ve resm-i otlâk kayd olan yerlerde 'âdet-i kadîme üzredir her sürüden bir orta koyün alına ve hâriç sancâkdan gelen kôyündan resm-i otlâk yer-içün a'lâ sürüden bir kôyün ki bahâsı yigirmi ağçe ola ve evsağ sürüden bir koyün ki bahâsı onbeş ağçe ola ve ednâ sürüden bir tōklü ki bahâsı on ağçe ola alınur ve'l-hâşıl yigirmiden ziyâde hilâf-ı kânündür alınmaya (...), BOA, TT, d. 673, 5–6.

¹⁰⁴ (...) ve bündan evvel resm-i otlâk deyü livâ-i mezbürda iki hınzîrdan bir ağçe alını-gelinub lakin eṭrâfında olan Segedîn ve Pöjeğa sancâklarında bir hınzîrdan ikişer ağçe alınub livâ-i Sirem'de dâhî ziyâdeye mütehammılı vardır deyü bir hınzîrdan ikişer ağçe alınmak içün â'yân-i vilâyet î'lâmıyla 'arğ olunduğda ikişer ağçe alınmak içün kayd olunmak fermân olunub fermân-i 'âlîşân mücibince ikişer ağçe resm-i otlâk deyü kayd olundu ve kefere re'âyâsı bōğâzladıklarından resm-i bōjîk deyü ikişer ağçe vere-geldikleri 'âdet-i mu'tâdeleri üzre kayd olundu (...), BOA, TT, d. 673, 3.

*Али за прасад која је млађа од шест месеци, као и за свиње које се из местâ у близини поменутих гора преко дана доводе на жирење, а увече поново одводе у села где ноће, није се ништа узимало, па нека се и даље не узима. (...)*¹⁰⁵

*

Међу законима који су регулисали начин опорезивања сточног фонда, помиње се само овце и свиње, али је вероватно да су се норме за опорезивање узгоја оваца односиле и на узгој коза. Крупна стока и перната живина није била предмет опорезивања.

И када је реч о овој групи пореза, компарација старијих и новијих пописа указује на развој у структури пореза. Тако је, на пример, у попису из 1546. године разрезиване само *овчарина* (тур. 'âdet-i aġnâm) и *такса за свиње* (тур. bid'at-i ĥinzîr), док су *торовина* (тур. resm-i 'aġîl) и *божић* били уведени с пописом из 1568. године.

Једна од специфичности кануннаме из 1590. године је називање таксе за свиње – торовином, што се није чинило у аналитичком делу пописа, где је ова дажбина доследно називана bid'at-i ĥinzîr. У кануннамама из 1568. и 1578. године је пропуштено да се такса именује, док је у пописима, такође, означавана као bid'at-i ĥinzîr. Иако се не може искључити могућност да је реч о писарској грешци, вероватнијим се чини да је у питању избегавање састављача кануннаме, да у законском тексту наведе назив дажбине, која није била усклађена с шеријатом. Ову чиње-

¹⁰⁵ (...) *ve livâ-i mezbûrda vâki' olan taġlarda ki anda resm-i belluġ kayd olunmuşdır ol maġûle dâġlarıñ belluġuna âġar sancâġdan geline mîrîye nâfi' olmaġla anuñ gibilerüñ ĥinzîr bâşına ikişer aġçe ve eġrâ-fında olan kuradan gelüb geceleyinden resm-i belluġ deyü ĥinzîr bâşına birer aġçe alın-gelmişdir gerü ol veġhile kayd olundu ve resm-i âġîl deyü her sürünün âġîlından altışar aġçe vere-geldikleri 'âdet-i mu'tâdaları olmaġın yine ol minvâl üzre kayd olundu ammâ altı aylıġdan aşâġı olan ĥanâzîr yâ-vrularından ve mezbûr taġlarıñ eġrâfında yaġîn yerlerde olan ġurâdan varub gündüz belluġ yiyüb aġşâm olıcaġ gerü köylerine varub taġda gecelemeyen ĥanâzîrden nesne alın-gelmemişdir gerü alı-nmaya (...), BOA, TT, d. 673, 8–9.*

ницу је признао и Ебусууд, који је сматрао да дажбину упркос томе не треба укидати, јер се већ дуго сакупљала.¹⁰⁶

Закони о бадухави

(...) Закон о тапији је следеће. Ако један рајетин три године заредом остави необрађеним обрадиво земљиште од уширијске земље, због тога што је нанео штету спахији, дозвољено је да се узме из његових руку и да се с тапијом да другоме. Али ако спахија пристане да исти [рајетин] плати [таксу за] тапију, коју би [иначе] платили други, тапија се издаје њему, а не другима. Ако је, пак, земљиште неравно, стрмо или плавно, и није погодно за обрађивање, онда се због његовог необрађивања не издаје [нова] тапија.

Није забрањено да се земљиште од једног или два дунума остави необрађеним и претвори у место за вршидбу или пашњак за рајетинов пар волова. (...) ¹⁰⁷

*

(...) Закон о невестама је следеће. Као такса за невесте се од опремљене девојке узима 60, а од жене 30 аспри. Од сиромашне жене се узима половина таксе, а од оних које су средњег имовног стања [одређује се] средња вредност.

¹⁰⁶ Н. İnalçik, „Islamization of Ottoman Laws“, 115.

¹⁰⁷ (...) ve tapūnuñ kânūnu budur ki bir ra'yyet arđ-ı 'öşürden zirā'ate kâbil olan yerin bilā māni' üç yıl bōz kōsa sipāhiye zarar etdügi için şāhibiniñ elinden alıb āḥara tapū ile vermek 'örfen cāizdir ammā şāhib-i arđ ğayrılar verdügi tapūyı kendü verüb kabül ederse āḥara verülmeyüb añā vereler ve lākin tǧ ve bāyır olsa veyahud şū bāşār şūli yerler olub zirā'ate nā-kâbil olsa ol sebeble bōz kâlsa tapūya müstahaq olmaz ve dāḥi bir ra'yyetiñ çifti öküzü için ya ḥarman yeriçün bir dönüm iki dönüm miḳ-darı yeri bōza kōtaḳ ve mer'a edinmek memnū' degildir (...), BOA, TT, d. 673, 8.

Таксу за невесте за невину девојку даје њен отац. Ако девојка одлази из неког места, [таксу за] право на њен одлазак узима спахија њенога оца. Али код жене се одређује према земљи. На чијем је тимару био закључен брак, његова је такса за брачну ложницу. (...) ¹⁰⁸

*

(...) Адети дештибане, како се назива у неким крајевима, у овом санџаку је заведен под називом такса **пољачина**. Закон је следећи. Ако, на пример, ако нечији коњ, во или мазга уђе у усев, нека се његовом власнику удари пет батина и узме пет аспри глобе. Ако уђе крава, нека се њеном власнику ударе четири батине и узму четири аспре. Ако уђе јуне или теле, нека се власнику стоке удари једна батина и узме једна аспра глобе. Ако уђу овце, нека се власнику за две овце удари по једна батина и узме по једна аспра глобе. Али раније нека га позову и опомену. Ако се то после опомене понови, стока се не сме убити, нити јој се одсећи уво или реп, већ нека се поступи на описани начин. Ако се каже: „Опоменуо сам га и није пазио своју стоку, па сам је убио“ или „осакатио“, тада нека се поступи према шеријату, да би се надокнадила настала штета за власника стоке и штета која је начињена усевима. Ако у близини села, у селу или на појилишту за стоку постоји усев, нека власник направи ограду. Ако је не направи сам је одговоран за штету. Власник стоке не сноси одговорност, осим

¹⁰⁸ (...) ve 'arūsāne k̄ānūni budur ki cihāzlu k̄izdan altmış aķçe 'avretten otuz aķçe resm-i 'arusāne alınur ve faķire 'avretten nişif resim alınur ve mütevassıt'ül-ħālden beyne beynedir ve bākire kızun resm-i 'arusānesi bābāsına tābi'dir k̄iz ne maķāmda çikārsa çiksin ħaķķın bābāsının sipāhisi alur ammā 'avretde topraķ mu'teberdir kimin timārında nikāh olundusa resm-i gerdek anındır (...), BOA, TT, d. 673, 6.

ako је ушао ноћу и незаконито унитио ограду с намером да стоку уведе у усев (...).¹⁰⁹

*

(...) *Наређење о глобама и казнама.* После доношења кадијине пресуде за рану на глави се узима 100 аспри, за тешку повреду 50 аспри, а друга бадухава у складу с владаревом канунамом. Они који су заслужили вешање или смртну казну, нека се са знањем наредбодаваца предају санџакбеговим људима због извршења казне. Ови нека се веома пазе да их не ослобађају у замену за њихов новац. (...) ¹¹⁰

*

Бадухава представља групу такси, које су у турским пореским књигама различито дефинисане. Најважнија дажбина у поменутој групи су биле глобе за крвне деликте, а понекад се наводе и такса за дим, такса за тапије, такса за невесте и пољачина. Строго узев, у пописима Сремског санџака се такса за невесте, такса за тапије и пољачина помињу упоредо с бадухавом, мада се понекад збирно изражаване у заједни-

¹⁰⁹ (...) *Ve ba'dı vilāyetde 'ādet-i deştibānī dedikleri bu sancāqda resm-i pōlāçına deyü kayd olunmuşdur қānūni budur ki meşelā bir kişiniñ öküzü ve atı ve қātırı ekіne girse sāhibine tavār bāşına beşer ağāç urālar ve beşer aқçe cürm alalar ve eger inek girse dört ağāç sāhibine urulub ve dört aқçe cürm alına ve tana ve büzāgu girse tavār bāşına bir ağāç urulub ve bir aқçe cürm alalar ve eger koyun girse iki koyūna bir ağāç urub ve bir aқçe cürm alalar ammā muқaddem nidā ve tenbīh edeler ba'd'et-tenbīh gerü öldürmek veyā қūyruқ veyā қūlaқ kesmek yōқdur nihāyet vech-i meşrūh üzere 'amel oluna ve eger tenbīh etdim tavārını dābt etmedi öldürdüm derse veyā urub saқāt etse şer'an her ne lāzım gelirse eger kıymet ve eger noқşān tađmīn etdüreler tavār sāhibine dāhī ekīn ziyānın tađmīn etdüreler eger köy қurbinde ve köy arāsında yāhud tavār şuvādı arāsında ekīn olsa sāhibine avlağı etdüreler etmezse darārı kendüye müterettib olur tavār sāhibine günah olmaz meger kim gіce ile gіrmiş ola yāhūd harīmi bōzulub tavār qaşd ile ekіne idhāl oluna (...), BOA, TT, d. 673, 7–8.*

¹¹⁰ (...) *ve cürm ü cināyet hükmü қаdı lāhiқ oldukdan şoñra bāş yārūğından yüz aқçe ve қara bereden elli aқçe ve sāir bād-i hevā қānūnnāme-i hütmāyūn muқteдāsınca alına ve şalb ü siyāsete müsteħaқ olanları ehl-i hükm ma'rifetiyle sancāқbegi adamlarına teslim edeler ki haқlarından geline ammā aқçelerin alub şalı-vermekden ziyāde ihtiyāt ve ihtirāz üzere olalar (...), BOA, TT, d. 673, 9.*

чкој рубрици. Заједничко је за све таксе које су чиниле бадухаву у ширем смислу те речи, да се нису односиле на приходе које су порески обвезници стицали радом на земљи или на води, већ су, фигуративно речено, биле *ваздух* (тур. *bād-i havā*). Такође, то је била једина дажбина, коју су плаћали „и муслимани и хришћани, припадници војног сталежа и раја“.¹¹¹

Бадухава боље од било које друге дажбине објашњава природу процеса дистрибуције тимарских прихода, где су тимари представљали само пројекцију мање или више реалног, очекиваног прихода, који је спахија *могао* да оствари током једне године. С обзиром да спахија није био налик средњовековном феудалцу, који је на свом феудалном поседу вршио судску власт, закони о бадухави изгледају у најмању руку анахроно. Одређивање броја почињених прекршаја, предвиђање броја венчања или тапија које ће бити издате до издавања новог пописа, свакако изгледају нелогично, тим пре ако се има у виду да је највећи број правних спорова унутар сеоских заједница био решаван у оквиру кнежинске самоуправе.

Закон о забрани злоупотреба при сакупљању дажбина

*(...) Они који сакупљају шеријатске и нешеријатске дажбине, у време жетве и време прављења шире од раје узимају по две аспре као **таксу за дозволу**. Не узимају жито и вино у натури, него уместо ушура траже готов новац. Када се сакупљају друге дажбине, узимају новац за брисање дуговања. Пошто се узме траварина, санџакбегови, кадије и војводе натерују рају да им својом стоком и својим колима по неколико дана прево-*

¹¹¹ D. Војанић, *Turski zakoni*, 133.

ze seno i drva i da im vrše druge službe. Hranu koju nađu – meso, živinu, jечам, жито i друге врсте намирница, силом узимају од раје, а за њихову вредност не дају ни аспре. Пошто је у старом султановом дефтеру регистровано да су овакви и слични намети незаконити и неприхватљиви, и да раја не треба се узнемирава, то се у и новом дефтеру региструје на стари начин. (...) ¹¹²

*

Закон о забрани злоупотреба приликом убирања дажбина се у неизмењеном облику налази у свим сремским кануннамама из раздобља 1568–1590. године, али и у већем броју савремених канунама које су биле на снази у другим санџацима. ¹¹³ Чињеница да су за злоупотребе врло често оптуживани највиши представници судске и извршне власти у санџацима, поред тога што представља значајан елемент за реконстру-

¹¹² (...) *ve re'âyâdan hûkûk-ı şer'iyeye ve rûsûm-ı kânûniyye cem' edenler hârman vaktinde ve şîre mevsi-minde icâzet akçesi deyü ikişer üçer akçe alub ve tereke ve şîre 'ayniyle alınmayub bedel-i 'oşr nakid akçe taleb edüb ve rûsûm-ı sâire cem' olundukça resid akçesin alub ve resm-i kiyâhı aldukdan şoñra sancâkbegleri ve kâdîları ve voyvodalar 'arabalarla otluk taşidub ve re'âyâyı tavârları ve 'arabalarıyle sürüb nice gün otluk ve odün çekdirüb ve şâir hizmetlerin etdürüb ve yem ve yemek ve at ve etmek ve tavûk ve sâir me'külât cinsinden buldukların re'âyâdan cebr ile alub kıymet-i bahâ için kat'â bir akçe vermeyüb bünun emşâli teklifât-i nâ-meşrû' ve nâ-makbûl ile re'âyâ tadıyık ve ta'ciz olunmayalar deyü defter-i 'atîk-ı sultânide muqayyed olmağın defter-i cedid-i hâkaniyyeye dâhî üslûb-ı sâbîka muvâfîk kayd olundu (...), BOA, TT, d. 673, 5–6.*

¹¹³ (...) *Ali je izloženo podnožju pravednog prestola da oni koji skupljaju od raje šerijatske poreze i nešerijatske namete čine narodu nepravdu i uzimaju u vreme žetve i doba branja vinograda po dve akçe kao taksu za dozvolu, a žito i vino ne uzimaju u naturi, nego zahtevaju novčani ekvivalenat za desetinu, pa pošto uzmu porez za ovce i košnice i namet za svinje, zahtevaju taksu za brisanje dugovanja, a ne uzimaju samo travarinu, nego zahtevaju kola sena za lične konje i stoku sandžakbegova, kadija i vojvoda ili kao protuvrednost za seno uzimaju pet do deset akči i da od hrane i jela, od mesa i hleba, od kokoši i od svih vrsta namirnica sve što nađu silom uzimaju, a ne plaćaju ništa; zatim da iskorišćavaju raju za svoje poslove i gone njihovu stoku i kola na službu, pa ih nagone da prenose drva i seno i tako vrše zulum i samovolju. Kako su ti poslovi samovlašće, zapovedeno je da se to sasvim ukine. Otsada prema raji neka ne bude nameta i samovolje, da mogu spokojno obrađivati zemlju (...), B. Đurđev, „Požeška kanunnama iz 1545. godine“, 129–138.*

кцију животне свакодневице XVI века, квалитативно обогаћује будуће теоријско–методолошке концептуализације и истраживања аграрне економије у Турској. Осим чинилаца који су били присутни у хришћанским феудалним друштвима XVI века, чини се да би истраживачи, морали да рачунају с већим степеном правне несигурности у отоманској држави, што је, несумњиво, морало битно да утиче на „економску рационалност“ српског сељака XVI века.

Из наведеног закона се може видети да законодавац није предвидео санкцију у случају кршења кануна. У другом делу рада ће бити приказано неколико случајева који указују да је суровост и самовоља појединих султанових намесника, упркос озбиљном нарушавању интереса државе, не само остајала некажњена, већ није представљала никакву сметњу у њиховој даљој каријери.

Закони за муслиманско становништво

*(...) Закон о такси за чифт је следеће. Закон је да се скупља у месецу марту. У већини околних санџака је различито, негде се узима више, а негде мање. Али у овом санџаку се од муслиманске раје која има пуни чифт узимало по 22 аспре, а од оних који немају цео чифт, под називом такса **бенак**, по 12 аспри. Од најбољег земљишта које је читлук узима се 170 до 180 аспри, од осредњег земљишта се узима 120 до 130 аспри, а од лошег земљишта се узима 50 акчи као такса **дунум**. Према томе нека се поступа. А дунум је 40 корака уздуж и попреко. Житељи градова који имају читлук у близини града, треба да дају таксу. Нека се не поступи према његовом исказу: „Ја сам грађанин, од мене се не уписује такса“, јер се пажња обраћа на земљу. Али, ако читлук запусти и напу-*

сти, нека се не тражи дажбаина. Ради тога на грађанина није разрезана такса чифт. Од имама џамија такса за чифт је укинута и не узима се (...).¹¹⁴

(...) Само од оних винограда који се у време пописа буду налазили у рукама муслимана, од њих се, по рачуну по пет акчи на сваки дунум, узима такса **дунум**. Од винограда који су у рукама зимија се узима **ушур**. А ако муслимани купе зимијин виноград, на који је одређен ушур, и користе га, опет нека дају ушур. А ако зимије купе муслиманске винограде за које се даје такса дунум, нека исто тако дају ушур. Нека не воде спор говорећи: „Овај је виноград раније давао дунум, ми ћемо такође дати дунум.“ (...) ¹¹⁵

(...) Догод корисници читлука своје читлуке, земљишта и ливаде држе с тапијом, нека их поседују према одредбама шеријата и кануна. Осим ако такве читлуке и ливаде три

¹¹⁴ (...) ve resm-i çift kânûni budur ki mârt ayında cem' olunur ve resm-i çift müsâvî degildir öte yâka sancâklarınıñ ekşerinde birbirine müğâyirdir kiminde artıq ve kiminde eksik alınur bu sancâkda tamâm çifti olan müslümân re'âyâsından resm-i çift için yigirmi ikişer akçe alını-gelmiştir ve çifti tamâm olmayânlardan resm-i bennâk deyü on ikişer akçe alınur ve tamâm bir çiftlülük yer ki hâşş yerden ola altmış dönümdür â'lâ yerden yetmiş seksen evsaţdan yüz yüz on yüz yigirmi edna yüz elli dönümdür bunuñ ile 'amel oluna ve mutavâssıţ olan yerlerden seksen doqsân dönümdür ve ednâ yerden olsa yüz yirmi yüz otuz dönümdür ve dönüm dâhî tûlen ve 'arđân kırq hâţvedir ve şehir halkından biri şehir kurbünde çiftlik taşarruf eylese resmin verür şehirlüyin baña resm-i çift yazılmaz dedüğüne 'amel olunmaya zîra i'tibâr arđadır ammâ çiftlügin bözub ferâğat etse resm-i çift taleb olunmaya ol sebebden ki şehirlüye resm-i çift vad' olunmamışdır ve mesâcid imâmlarından resm-i çift merfû'dir alınmaz (...), BOA, TT, d. 673, 2.

¹¹⁵ (...) ancak şöl bağlar kî hîn-i kitâbet-i Vilâyetde müslümânlar taşarrufunda bulunalar ânûñ gibilerün her dönümüne beşer akçe hisâbı üzere resm-i dönüm alınur ve dimmler ellerinde bulunan bağlardan 'öşr alınur ve 'öşr taqdîr olunan dimmi bağların müslümânlar taşarruf edüb şâtûn alsalar gerü 'öşr verürler ve dimmler müslümânların dönümlü bağlarından şâtûn alsalar hemçünân 'öşür verürler bu bağ bündan evvel dönümlü idi deyü alan dimmler biz dâhî dönüm resmin verürüz demeyeler ve nizâ' etmeyeler (...), BOA, TT, d. 673, 1.

*године оставе необрађене и запарложене, тада их спахије могу дати другоме с тапијом (...).*¹¹⁶

*

И закони којим је регулисана правна материја која се тиче само муслиманског становништва, у неизмењеном облику се среће у свим средњим кануннамама из раздобља 1568–1590. Њихов садржај указује да су били утврђени према начелима Ебусуудове фискалне реформе, која је, између осталог, настојала да муслиманско аграрно становништво стави у повољнији положај у односу на зимије. То се јасно може уочити у закону којим је регулисана наплата дажбина од виноградарства, али и у закону о порезу на земљу – *чиџт*. Неке од повољности у систему наплате дажбина се могу уочити и из аналитичког дела пописа, који, на пример, показује да *такса на сено, бостан и дрва, 1578.* није била равномерно увећана и хришћанима и муслиманима. Међутим, највећа и најзначајнија разлика у фискалној оптерећености султанових поданика хришћанске и исламске вероисповести се огледала у чињеници да су муслимани углавном били ослобођени ванредних дажбина, које нису приказиване у пописима тимарских прихода, нити су биле предмет законске регулативе.

¹¹⁶ (...) *ve muḳāṭa'alu çiftlikleriñ maḳṭu'ları defter-i 'atikle merfū' olub defter-i cedīd-i ḥāḳāniye dāhī kayd olunmayub çiftlik şāḥibleri olanlar mādām ki ṭapūlu çiftlikleriñ ve toprākların ve çāyırların dābṭ edüb muḳteḏāy-ı şer' ve kânūn üzre mutaşşarrıf olalar ḥilāf-ı şer'i şerīf ve muḡāyir-i kânūn-ı münif kimesne daḥl ve ta'arrūḏ eylemeye illā meger kim ol maḳūle çiftliklerin ve çāyırların bilā manī' üç yıl bōz ve mu'aṭṭal ḳōyālar eküb biçmeyeler ol vaḳit şāḥib-i timār olanlar gibileri āḥara ṭapū ile vermek kânūndır ol vechile 'amel oluna (...), BOA, TT, d. 673, 3.*

ДРУГИ ДЕО:

УНУТРАШЊЕ СТРУКТУРЕ

Најбројнији и најразноврснији подаци помоћу којих могу да се граде статистички низови и изучавају демографске прилике у турским санџацима током XVI века, садржани су тзв. *опширним пописима* (тур. *defter-i mufaşsal*) тимарских пореских прихода. Када је реч о Сремском санџаку, истраживачима су у овом тренутку на располагању свега два таква документа, која стаје на подручју ове управне јединице приказују у целости. То су опширни пописи из 1568. и 1590. године. Њих у извесној мери допуњују опширни пописи из 1546, 1552/53. и 1578. године, али у облику у којем су сачувани они не садрже податке о свим насељима у санџаку. Из тог разлога ће у даљем тексту компарација података на нивоу санџака бити приказивана преваходно за раздобље између 1568. и 1590. године, а старији пописи – нарочито попис из 1546. године, биће коришћени за проширивање статистичких низова и компарације, које треба да омогуће препознавање структуралних промена у ширим временским оквирима.

Проблема у коришћењу пореских књига увек има напретек, међутим, да би се садржаји приложених графика и табела боље разумели треба рећи неколико речи о турским пописним областима, тзв. *нахијама* (тур. *nāhiye*).

Скоро у сваком турском попису неког већег простора или управне јединице, насеља су груписана према областима, које су називане нахијама. Овај административни обичај је у тој мери доследно примењиван, да је нахија у старијој историографији третирана као управна јединица, што она није могла бити, јер није имала органе управне, нити било које друге власти. На озбиљно схватање нахије као административног појма је несумњиво утицала чињеница, да је нахија понекад имала своје место у организацији кнежинске самоуправе, нарочито крајем XVIII и почет-

ком XIX века, као и да се у изворима XVI века овај израз понекад јавља у облику који је сугерисао на постојање одређених атрибута ниже управне власти. Тако се, на пример, у турским изворима понекад помињу санџакбегове војводе које спроводе господареву вољу у *нахијама* или кнезови који су *нахијске ћехаје*. У изворима, међутим, још увек није познат ниједан војвода или кнез, који је управљао одређеном *нахијом*, познатом из турских пописа. Као што ће се видети у даљем тексту, то није био случај ни у Срему.

Реч *нахија* има широко значење и не мора нужно да се односи на прецизно дефинисану област. Ако би се тражило поређење с данашњим изразима, она би мање одговарала термину *општина* или *округ*, чије су административне границе познате, а пре би се могла упоредити с изразима *подручје* или *крај*, као на пример – *Дорћол* и *Бањица* у Београду, *Дуваниште* у Нишу или *Шумадија*. Данас су то *области* за које сви знају да постоје, али нико не зна њихове међе. За разлику од *нахије*, *кадилуци* и *санџаци*, као управне јединице су представљали јасно дефинисан простор, постојаније структуре.

Нахије које се појављују у турским пописним књигама, свакако, нису биле ни измишљене. Оне су представљале логичан, релативно заокружен простор, који је људима био препознатљив. То су била некад мања, некад већа подручја, јединствене комуникационе целине које су могле да гравитирају око једног административног или економског центра од регионалног значаја. Али како нису биле управне јединице и у њима није било спорова око надлежности, није постојала ни потреба да се међусобно размеђују, због чега се у турским пореским књигама, од пописа до пописа, број *нахија* и подручја једне исте *нахије* често разликују. Када је реч о пописима Сремског санџака, може се рећи да ни у једном од њих структура *нахија* није била у потпуности иста.

У пописима из 1546. и 1552. године, на пример, појављују се нахије Беркасово, Винковци, Илинци, Славковци и Церна, којих у каснијим пописима више нема. Од пописа из 1568. године број сремских нахија се утврдио на 16 – Варадин, Вуковар, Гргуревци, Земун, Иванково, Илок, Ириг, Купиник, Митровица, Моровић, Немци, Подгорје, Посавље, Рача, Сланкамен и Черевих. Међутим, у сва три пописа из раздобља између 1568. и 1590. године већина нахија је имала непостојану структуру, па се једно или више насеља региструје сад у једној, сад у другој нахији.

Ова околност има и добрих последица, нарочито када је реч о насељима која не могу лако да се убицирају. У случају да су их турски пописивачи „премештали“ из једне у другу нахију, то може да поједностави трагање за локацијом на којем се некадашње насеље налазило. Један од таквих примера је село Вршојевци, о чијем положају у расположивим изворима није остао ниједан употребљив податак, осим чињенице да је насеље дуго било регистровано у нахији Немцима, док 1578. године није забележено у илочној нахији. Како су се ове две области једна другој приближавале само на релативно уском подручју, сада се може закључити да се ово насеље налазило на простору између села Азашеваца, Гибарца и Мале Вашице.

Лоша је последица што су за приказивање демографских и економских структура санџака нахије могле да буду згодно средство за прегледније груписање података. Међутим, упоређивање низова података по нахијама не би имало много смисла, јер би на приказане резултате утицало поменуто „премештање“ насеља из једне у другу пописну област. У овом је раду тај проблем преошћен тако што је „замрзнута“ структура нахија према стању из 1590. године. Током обраде података из ранијих пописа, где год је било потребно урађено је прегруписавање насеља по нахијама у складу с пописом из 1590. године. На тај начин је нарушена аутентична структура нахија из ранијих пописа, али је с друге стране добијена могућност да се низови података логично упоређују.

Број пореских домаћинстава

Сремски санцак је имао површину од око 610 000 ha, односно 6 100 km². На том простору је у попису из 1568. године регистровано 10 264, а две деценије касније 8 689 хришћанских пописних домаћинстава, што значи: 1,68 (1568) и 1,45 (1590) домаћинстава по квадратном километру. У наведени збир домаћинстава су урачунате све фискалне јединице које су пописивачи издвојили у засебне рубрике: *куће, удовице, кнезови, црни мартолови и опроштени* (тур. müselleм).

Остали пописи, као што је речено, нису у целости сачувани, па није могуће прецизно одредити вредности које би биле у потпуности упоредиве с наведеним збировима. Ствари стоје најбоље с пописом из 1546. године, будући да њему недостаје почетак, који је вероватно садржао податке за Осијечки кадилук, који од средине шесте деценије XVI века није припадао Сремском санцаку. Међутим, недостају подаци за највећи део Илочког кадилука, део који би углавном одговарао пописној области Илока из пописа 1590. године. Ако би се за Илок додало 1 000 пореских домаћинстава, што може да се чини реалним, добила би се апроксимативна вредност од 8 125 домаћинстава.

Много већу празнину је створила чињеница да су подаци пописа из 1552. године фрагментарно сачувани, с обзиром да овај попис указује на значајно повећање броја пореских домаћинстава. На мањим узорцима, који се могу поредити с подацима из 1546. године, види се да је у појединим областима реч била о порасту од 25%, као у области Варадина, где се од 1546. до 1590. године структура насеља није значајно променила. У овом случају се, дакле, није радило о радило о стварању нових насеља, нити о могућности да су белешке о неким селима недостајале у ранијем попису. Радило се о новим пореским кућама. На пораст броја пореских домаћинстава попис из 1552. године указује у свим областима за које су подаци сачувани. Тако је, на пример, број домаћинстава у Иван-

кову био већи за 26%, у Немцима за 34%, у Подгорју за 38%, у Посављу за 29%, у Рачи чак за 54%. Стога не изненађује податак који се налази у сумарном харачком попису за Румелију и Анадолију из 1551. године, по којем се у Сремском санцаку у то време рачунало с 11 894 *кућа*, а 1571. с 9 385 *кућа*.¹¹⁷ Број хришћанских пореских домаћинстава и њихова структура према турским пописима из 1546–1590. године, приказану су у Табелама 3, 4, 5 и 6.

Густина насељености

Густина пореских домаћинстава у пописним областима (нахијама) Сремског санцака није била уједначена, али су се до последње деценије XVI века њихове вредности поступно приближавале просеку за санцак – вредностима између једног и два домаћинства по квадратном километру (Табеле 7 и 8). У овој групи је 1568. године било 9 од 16 пописних области: Моровић (1,96), Митровица (1,85), Гргуревци (1,83), Земун (1,56), Купиник (1,50), Сланкамен (1,48), Немци (1,47), Подгорје (1,43) и Иванково (1,26). Две деценије касније, густина с вредностима између једног и два домаћинства по квадратном километру је забележена у 12 пописних области: Ириг (1,95), Моровић (1,81), Черевих (1,79), Гргуревци (1,55), Митровица (1,49), Подгорје (1,36), Сланкамен (1,34), Земун (1,26), Немци (1,22), Иванково (1,21), Рача (1,20) и Купиник (1,19).

Већа густина, с вредностима између два и три домаћинства по квадратном километру, 1568. године је била забележена у пет пописних области: Рача (2,73), Вуковар (2,61), Ириг (2,36), Черевих (2,13) и Илок (2,03), док је 1590. године то био случај у областима Варадина (2,72), Вуковара (2,19) и Илока (2,03).

¹¹⁷ Yörük, Doğan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gay-rimüslimlerin Nüfusu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2007), 625–652.

Најзначајније одступање од просека за цео санџак је забележено у области Посавља, које је у свим познатим пописима из XVI века имало густину мању од пола домаћинства по квадратном километру. У исто време, извори указују да је најгушће насељена пописна област Сремског санџака била нахија Варадин, где је 1568. године било забележено 3,8, а 1552. чак 5,02 домаћинства по квадратном километру (Графикони 2 и 3)

*

Компарација двају пописа указује да је у раздобљу између 1568. и 1590. године дошло до значајног смањења броја пореских домаћинства, а вероватно и до одређених промена у дефинисању фискалних јединица (Табеле 5 и 6). У односу на број пореских *кућа* из 1568. године (9 762), у попису који је настао две деценије касније је регистровано 8 597, односно 1 165 или 13,55% *кућа* мање. Смањење броја пореских *кућа* било је још израженије, ако се узме у обзир да 1590. године пописивачи нису бележили непотпуна домаћинства – тзв. *удовице*, којих је у попису из 1568. године забележено 320. Разлог због којег *удовице* нису бележене у каснијем попису свакако није био производ деловања нових социјалних чинилаца, већ пре последица промене у начину опорезивања. Садржај ове промене и мотиви за њено увођење тек треба да буду утврђени. За сада се може само претпоставити да подаци о удовичким хришћанским домаћинствима нису били значајни пописивачима из 1590. године, јер за ову врсту фискалне јединице више нису биле предвиђене пореске олакшице које би их разликовале од потпуних домаћинства – *кућа*.

Док нови извори и истраживања ово питање потпуније не разјасне, чини се да је разумно претпоставити да су непотпуна домаћинства, која су 1568. године била збрајана у засебну пореску групу – *удовице*, 1590. године регистрована као *куће*. У том случају, у наведени број *несталих кућа* (1 165) би требало урачунати и 320 *удовица* из 1568. године.

Ако се укупном збиру дода и мањи број хришћанских домаћинстава, која су због обављања служби у корист државе била делимично или потпуно ослобођена пореских обавеза (*кнезови, мартолови, опроштени*), а чији се број са 182 свео на свега 92 јединице, може се закључити да је турска администрација 1590. године регистровала 1 575 или 15,34% пореских домаћинстава мање него 1568. године.

Када се смањење броја пореских обвезника посматра по пописним областима, уочава се да је највећи проценат *несталих* домаћинстава забележен у нахијама Рачи (55,61%) и Варадину (32,18%), затим у Купинику (20,89%), Митровици (20,11%), Земуну (19,24%), Немцима (16,87%), Иригу (16,98%), Вуковару (16,33%), Черевиху (16,00%) и Гргуревцима (12,38%). Мање од 10% домаћинстава је нестало у Сланкамену (9,43%), Моровићу (7,84%), Подгорју (4,56%), Иванкову (4,46%) и Посављу (2,48%), а област у којој је 1590. године регистрован исти број пореских домаћинстава као 1568. године, био је Илок (1106).

Величина пореског домаћинства

Турски фискални пописи очито пружају могућност да се обликују и међусобно пореде одређени статистички низови. Међутим, њихово тумачење у првом реду зависи од правилне процене величине просечног пописног домаћинства, за шта извори у овом тренутку не дају довољно података.

Суочавајући се с овим проблемом, Брус Мекгоуен је одлучно одбио могућност да се за процену просечне величине домаћинства користе подаци из хабзбуршких пописа Срема из XVIII века, сматрајући да управо они показују у којој је мери просечан број чланова домаћинства могао драстично да се мења у раздобљу од свега неколико деценија. Уважавајући регионалне различитости и неуједначеност турског фискалног система, с правом је сматрао да не треба олако приступати ни уобичајеном

методу процене броја становника множењем с бројем пет. Уместо тога је покушао да употреби демографски метод, на који је сугерисао Џосаја Расел. Овај метод је заснован на закључку да је у свим прединдустријским, аграрним друштвима, број мушкараца старијих од 12–14 година чинио око једне трећине укупне популације. Стога би укупна популација у Турској, према Раселу, могла да се процени множењем броја пореских обвезника бројем три, будући да су према шеријату, порески обвезници били сви мушки поданици турског султана старији од 12 година. Како су у санџацима Смедереву, Сегедину и Ђули, турски пописивачи бележили број неожењених мушкараца, Мекгоуен је, примењујући Раселов модел, проценио да је у санџаку Смедереву просечна пореска кућа имала 3,57, у Сегедину 4,59, а у Ђули 5,26 чланова. Будући да у пописима Срема нису били регистровани неожењени мушкарци, већ само старешине пореских кућа, Мекгоуену је преостала само могућност да изнесе грубу процену, која се није могла доказати. Уважавајући чињеницу да је хришћанска породица у Срему била патријархално организована, да се џизја у овој области плаћала по *кући*, али и исказ Мустафа-паше Солоковића из 1578. године о кућама у којима већином има „по седам и осам глава“, Мекгоуен је претпоставио да би тражени просек могао да буде 6 душа по пореском домаћинству.¹¹⁸

Други највећи познавалац турских извора о Сремском санџаку у XVI веку – хрватски историчар Ненад Моачанин, показивао је више научног опреза, и углавном избегавао да се упушта у процене демографских структура. Упркос томе што је у разматрање овог демографског проблема увео хабзбуршке и друге изворе нетурског порекла, и у више наврата указивао на сложеност питања величине турских пореских јединица, није настојао да прецизно дефинише величину пореске куће у санџаку

¹¹⁸ Bruce McGowan, „Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568–1578)“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 157–164. Josiah C. Russell, „Late Medieval Balkan and Asia Minor Population“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3–3 (1960), 265–274.

Срему. У својим радовима је ипак вршио прорачуне с вредностима од 6, 7 и 8 душа по кући, сугеришући као најпоузданију процену да је пореска кућа у Срему и Славонији могла да има између 1,5 и 3 инокосне породице.¹¹⁹

Иако од времена када су Б. Мекгоуен и Н. Моачанин објавили наведене резултате својих истраживања демографских и економских структура у средњем Подунављу до данас, нису пронађени нови извори који би бацили више светла на питање величине пореске куће у турским пописима Срема из XVI века, јасно је да се ради о научном проблему који има довољно велики значај, да се не може лако оставити по страни. У исто време, тешко је и не сложити се с Мекгоуеном у његовом ставу, да не постоји ниједан „златни број“, који би ово питање једном за свагда уклонио из видокруга савесних истраживача, због чега је најбоље да се цео проблем „заобиђе“ изражавањем демографских вредности по пореским кућама.¹²⁰ Штавише, задржавање пореских кућа и домаћинстава у статистичким колонама, омогућава се једноставнија корекција добијених вредности у случају да се будућим истраживањима ово данас „нерешиво“ питање једном ипак разјасни.

Полазећи од ових ставова, у даљем тексту неће бити потраге за једним „златним бројем“, већ ће бити указано на два вероватна обележја структуре пореских кућа у Срему. Прво, да су ове пореске јединице, по свој прилици, имале изражену хетерогену структуру, због чега је термин *кућа* из турских пореских дефтера у неким случајевима означавао инокосну породицу без деце, а некада више инокосних породица, које су

¹¹⁹ Nenad Moacanin, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje 2001, 20–42; Id., *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*, Leiden, Boston : Brill Academic Publishers 2005, 35–44; Id., „The Poll-Tax and Population in the Ottoman Balkans“, /in:/ Colin Imber, Keiko Kiyotaki (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies. State, Province and the West*, I, London, New York : I. B. Tauris 2005, 77–89.

¹²⁰ B. McGowan, o.c., 157–158.

могле да броје и до 20 душа. И друго, уважавајући Мекгоуенове примедбе о начину наплате пореза и патријархалној организацији породице у Срему, покушаћемо да уз помоћ случајног узорка с простора на којем је постојао сличан порески систем као у Срему, и на којем је било настањено становништво које баштинило исте или сличне патријархалне вредности, само грубо одредимо горњу и доњу вредност за просечну величину куће у Сремском санцаку XVI века.

*

Најважније савремено сведочанство које указује на просечну величину хришћанског домаћинства у Сремском санцаку, садржано је у више пута помињаној наредби турских пореских власти из 1578. године. И ако би се ово тврђење у целости прихватило као веродостојно, податак да је просечно домаћинство у Сремском санцаку имало 7–8 радно способних мушкараца остављао би превише простора за спекулације. Под претпоставком да је у оваквој заједници могло бити барем још 7 радно способних (удатих и неудатих) жена и око 30% радно неспособних појединаца (деце и старих), добила би се рачуница по којој је описано пореско домаћинство могло имати око 20 чланова. То би требало да значи да су га чиниле две или више инокосних породица, и понекад, нежењена браћа. Овакав облик пореског домаћинства у Срему не би био неочекиван у другој половини XVI века, ако се има у виду начин на који су у то доба биле разрезиване фискалне обавезе, али конкретних доказа с подручја Срема за тако нешто нема.

У Пакрачком санцаку, с друге стране, такође су били настањени Срби, у највећој мери, чини се, досељеници из Смедеревског, Зворничког и Босанског санцака, који су са собом носили своја *влашка* права, која су им турске власти признавале до краја своје власти у Славонији крајем XVII века. Због њиховог специфичног правног и фискалног статуса, област у којој су живели је названа *Мала Влашка*. Једно од главних обе-

лежја правног статуса тамошњих Срба, који су етнички и по географском пореклу, а самим тим и културно, били сродни сремским Србима и не мање патријархални од њих, било је плаћање дажбина по *кући* или *баитини*.¹²¹ Постојали су, дакле, основни предуслови, као и у Срему, да се више инокосних породица интегрише у једну пореску кућу.

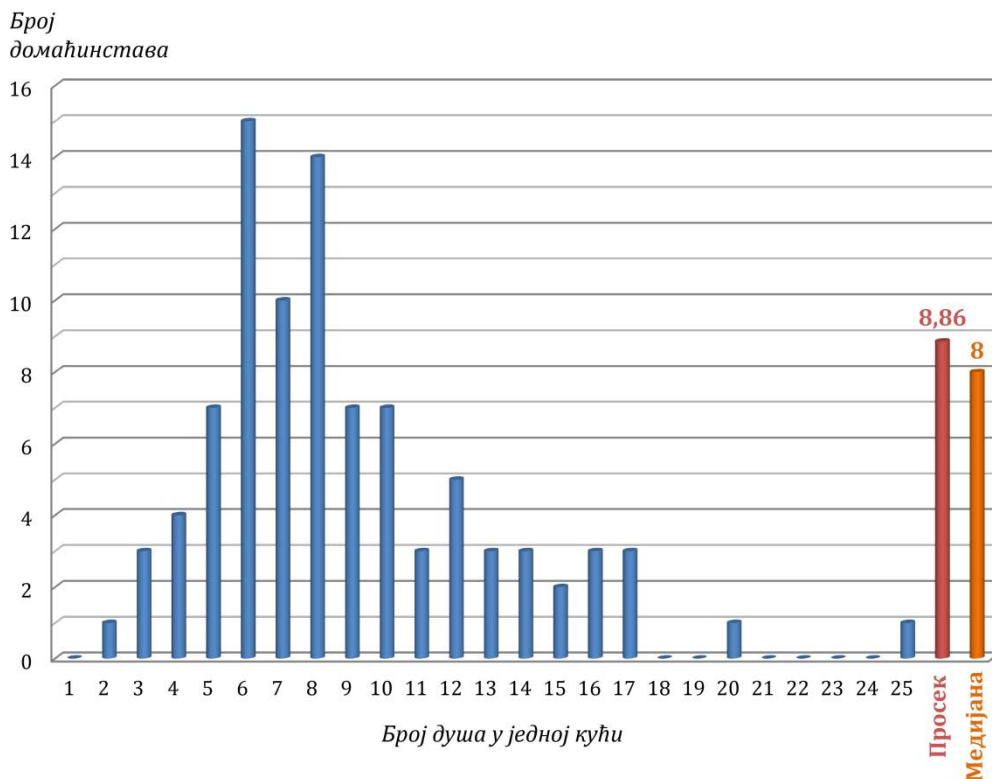
Извори указују да се то и догађало, али не нужно, и не увек, што може да се илуструје примером из времена Дугог рата (1593–1606), када су пакрачки Срби водили преговоре с хабзбуршким официрима о пресељењу на земљишта под влашћу хришћанског владара. У извештајима које су тим поводом царски официри подносили надлежним институцијама власти, *кућа* се најчешће сматрала еквивалентом за 10 душа, што наравно, није значило да је свако *домаћинство* имало толико чланова.

У последњем пролећу XVI века, 13. маја 1600. године, хабзбуршки капетан Каспар Глајшпах је из Иванића поднео извештај команди, где је описао добровољну сеобу Срба из осам села с турског крајишта на подручје под хабзбуршком влашћу. Према његовим речима, радило се о житељима српских селâ Бобање, Граховљани, Дереза, Кричке, Кусоње, Пргомеље, Цикоте и Шуметлица – укупно 828 душа, међу којима је било 309 мушкараца способних за рат. Уз овај извештај је био приложен и претходног дана састављени попис пресељених Срба. Они су пописани као 92 домаћинства, што би значило да је свако село у просеку имало 11,5 домаћинстава, а просечно домаћинство 3,36 мушкараца способних за рат (привређивање) или укупно 9 чланова. Пошто је свако домаћинство било означено именом старешине поред којег је био уписан број чланова, могуће је стећи делимичан увид у структуру ових домаћинстава, што је приказано у Графикону бр. 1.¹²²

¹²¹ Војин С. Дабић, „Српска насеља у Славонији (16–18. век)“, *Глас 420, Одељење историјских наука 16*, Београд : САНУ 2012, 182.

¹²² Radoslav Lopašić, “Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu”, *Starine 19*, Zagreb : JAZU 1887, 73–74.

Графикон 1. Структура домаћинстава у насељима Пакрачког санцака: Бобање, Граховљани, Дереза, Кричке, Кусоње, Пргомеље, Цикоте и Шуметлица 1600. године – МОГУЋА СТРУКТУРА ПОРЕСКИХ КУЋА У СРЕМСКОМ САНЦАКУ

На графикону се може уочити да је структура домаћинстава у наведеним крајишким селима била хетерогена. Око 16% домаћинстава су, по свој прилици, чиниле инокосне породице (2–5 чланова). Таквих је домаћинстава било 15, а приближно исто толико је било и сложених домаћинстава која су имала 11–15 чланова (16). Домаћинства с више од 15 чланова су била упола мање бројна (8), а свега два су имала 20 или више чланова. Најбројнију групу су чиниле заједнице од 6–10 људи, којих је било више од половине – 53 или 57,61%.

Иако се наведени статистички узорак односи на Пакрачки санцак и не може да послужи као модел за демографска истраживања Срема, он је довољно хронолошки близак, случајан и репрезентативан, да би могао барем да доведе у питање исказ будимског беглербега, према којем је у пореским кућама Сремског санцака „обично било по 7–8 мушких глава“.

Табела 2. Попис насељених места у Петроварадинској области (некадашњи Варадински кадилук), према исказу српских кнезова из 1698. године

(OeStA, HKA, Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 398, 1689, September, fol. 270.)

НАСЕЉЕ	Кућа	Ожењених мушкараца	Ожењених муш. по кући
Врдник	6	35	5,83
Павловци	5	20	4,00
Нађелос	4	15	3,75
Бешеново	6	20	3,33
Земун	30	100	3,33
Ашања	6	20	3,33
Стејановци	5	15	3,00
Шуљма	5	15	3,00
Ривица	4	12	3,00
Нерадин	10	30	3,00
Шашинци	4	12	3,00
Бешка	4	12	3,00
Путинци	3	9	3,00

НАСЕЉЕ	Кућа	Ожењених мушкараца	Ожењених муш. по кући
Добринци	7	20	2,86
Шатринци	5	14	2,80
Белегиш	30	80	2,67
Крушедол	12	30	2,50
Бежанија	7	17	2,43
Фенек	15	35	2,33
Рума	13	30	2,31
Марадик	13	30	2,31
Јарак	4	9	2,25
Прхово	4	9	2,25
Огар	12	25	2,08
Јазак	10	20	2,00
Ириг	50	70	1,40

Премда ништа не доказује, он упућује на сумњу, да је правдајући захтев за повећањем фискалног оптерећења сремске раје, Мустафа-паша могао да пренагласи учесталост једне појаве, која је, вероватно, била присутна и у Сремском, као и у Пакрачком санџаку, па да екстремну демографску вредност пореске *куће*, надређенима прикаже као просечну.

*

У прилог претпоставци да је структура пореских домаћинстава у Срему више одговарала хетерогеној структури *кућа* у пакрачким селима него вредностима на које је упућивао Мустафа-паша, указује присуство *удовичких кућа* у свим пописима који су спровођени пре 1590. године. Већ је речено да је у попису из 1568. године забележено 320 *удовица*, што је чинило 3,12% од укупног броја пореских домаћинстава. Ако би се претпоставило да су *удовичке куће* најчешће настајале од инокосних

породичних домаћинстава, нужно би се наметнуо закључак, да су поред сложених домаћинстава које је помињао будимски паша, у структури пореских домаћинстава у Сремском санџаку морале да буду присутне и непотпуне удовачке и инокосне породичне заједнице, којих је вероватно било више од удовичких. Број чланова оваквих домаћинстава свакако је био знатно мањи од 10, па би она била чинилац који је морао негативно да утиче на просек за санџак.

*

Посебну, и рекло би се највећу сметњу за поуздану реконструкцију демографских структура у Сремском саџаку, представља чињеница да се о начину сакупљања података и методологији израде турских фискалних књига скоро ништа не зна. Један документ, којим су његови састављачи желели да посведоче о демографским приликама у источним деловима Срема непосредно по протеривању турских посада с тог простора, можда би могао да делује отрежњујуће на свест истраживача забројаног у уским рубрикама турских пописа. Наиме, у лето 1698. године, током последњих месеци Бечког рата, царска комисија (Einrichtungscommission) на чијем је челу био гроф Карло Карафа (Karl Caraffa de Stigliano) затражила је од групе кнезова податке о хришћанском становништву у деловима ослобођеног Срема. Према саопштењу кнезова, у *петроварадинској области (districtus Petervaradiensis)*, која је, вероватно, представљала подручје дотадашњег Варадинског кадилука, било је насељено свега 26 села, у којима је било укупно 274 *куће*, са 704 ожењена мушкарца, што значи да је у *кући* било просечно 2,57 ожењених мушкараца или нешто мање од 7 душа. Значајно је да и овај попис указује на хетерогену структуру *кућа*.

Истина, број ожењених мушкараца није био приказан по *кућама*, већ збирно, на нивоу села. Међутим, и таква слика сведочи да су кнезови на уму имали и *куће* које је чинила једна инокосна породица, као и

куће које је чинио већи број њих. Највећи број ожењених мушкараца (35) у односу на број кућа (6) је био пријављен у Врднику, где је у просеку у једној кући било 5,83 ожењених мушкараца или око 15 душа. С друге стране, у Иригу је било пријављено 50 кућа са 70 ожењених мушкараца, што би значило да је у једној кући просечно било 1,4 ожењених мушкараца или нешто мање од 4 душе. У преосталим насељима број ожењених мушкараца по кући би био изнад просека за целу област у селима: Павловцима (4), Нађелосу (3,75), Ашањи, Бешенову и Земуну (по 3,33), Бешкој, Путинцима, Нерадину, Ривици, Стејановцима, Шашинцима и Шуљми (по 3), Добринцима (2,86), Шатринцима (2,8) и Белегишу (2,67). А испод просека у селима: Крушедолу (2,5), Бежанији (2,43), Фенеку (2,33), Руми и Марадику (по 2,31), Јарку и Прхову (по 2,25), Огару (2,08) и Јаску (2) (вид. Табелу 2).¹²³

Карафина комисија није поверовала „полутурским Грцима“, па је од царског заповедника у Петроварадину, генерала Нема (Johann Christian Nehem) затражила извештај и добила другачије податке, према којима су у овој области постојала 32 насеља са 1 014 кућа. Показало се да је у појединим селима било и до 9 пута више кућа него што су кнезови пријавили (Белегиш 160, Фенек 95, Земун 94, Ириг 80, Бежанија 43, Марадик 42), али хетерогеност структуре пореских кућа, што нас у овом тренутку једино и занима, није доведена у питање.¹²⁴

Овај случај, међутим, упозорава да је на садржај сваког фискалног пописа утицао већи број различитих чинилаца, а да низове података у њима, чак ни пореске власти које су их прикупљале нису посматрале као езгактне, већ као оријентационе величине. Стога увек ваља имати у виду да и подаци у нашим табелама и графиконима имају само оријентациону вредност.

¹²³ OeStA, НКА, Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 398, 1689, September, fol. 270.

¹²⁴ Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад : Филозофски факултет 1979, 26.

Табела 3. Број хришћанских пореских домаћинстава 1546–1568.

НАПОМЕНА. Звездицом су означене апроксимативне вредности, а фонтом типа *италик* податак из сумарног харачког дефтера, преузет из чланка Догана Јерука: “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”

ПОПИСНА ОБЛАСТ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
Варадин	784	984	777	675	527
Вуковар	303	-	447	426	374
Гргуревци	416	-	420	444	368
Земун	395	-	556	570	449
Иванково	468	590	426	-	407
Илок	*1 000	-	1 106	1 160	1 106
Ириг	750	-	954	1 008	792
Купиник	599	-	1 106	-	875
Митровица	1 119	-	1 492	1 497	1 192
Моровић	474	-	676	669	623
Немци	546	723	587	-	488
Подгорје	291	402	285	-	272
Посавље	320	414	363	-	354
Рача	151	233	205	-	91
Сланкамен	385	-	689	771	624
Черевих	124	-	175	184	147
УКУПНО:	*8 125	*11 894	10 264	-	8 689

Табела 4. Број хришћанских пореских домаћинстава 1546–1568.

БАЗНИ ИНДЕКС – СТАЊЕ ИЗ 1568. ГОДИНЕ

ПОПИСНА ОБЛАСТ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
Варадин	1,01	1,26	1	0,87	0,68
Вуковар	0,68	-	1	0,95	0,84
Гргуревци	0,99	-	1	1,05	0,85
Земун	0,71	-	1	1,03	0,81
Иванково	1,10	1,39	1	-	0,96
Илок	*1,00	-	1	1,05	1,00
Ириг	0,78	-	1	1,06	0,83
Купиник	0,54	-	1	-	0,79
Митровица	0,75	-	1	1,01	0,81
Моровић	0,70	-	1	0,99	0,92
Немци	0,93	1,23	1	-	0,83
Подгорје	1,02	1,41	1	-	0,95
Посавље	0,88	1,13	1	-	0,98
Рача	0,74	1,14	1	-	0,44
Сланкамен	0,56	-	1	1,12	0,91
Черевих	0,71	-	1	1,05	0,84
УКУПНО:	*0,80	*1,16	1	-	0,86

Табела 5. Структура хришћанских пореских кућа према попису из 1568.
 НАПОМЕНА: Распоред насеља по нахијама је уређен према попису из 1590.

ПОПИСНА ОБЛАСТ	Куће	Удовице	Кнезови	Марголови	УКУПНО (без уд.)	УКУПНО (с удов.)
Варадин	758	17	2	-	760	777
Вуковар	422	20	5	-	427	447
Гргуревци	393	15	9	3	405	420
Земун	545	5	6	-	551	556
Иванково	420	4	2	-	422	426
Илок	1 041	52	13	-	1 054	1 106
Ириг	916	19	11	8	935	954
Купиник	1 036	30	27	13	1 076	1 106
Митровица	1 406	53	24	9	1 439	1 492
Моровић	637	29	9	1	647	676
Немци	554	25	8	-	562	587
Подгорје	272	10	3	-	275	285
Посавље	345	11	7	-	352	363
Рача	197	7	1	-	198	205
Сланкамен	650	21	3	15	668	689
Черевих	170	2	3	-	173	175
УКУПНО:	9 762	320	133	49	9 944	10 264

Табела 6. Структура хришћанских пореских кућа према попису из 1590.

ПОПИСНА ОБЛАСТ	Куће	Кнезови	Марголови	Опроштени	УКУПНО
Варадин	524	2	1	-	527
Вуковар	373	-	1	-	374
Гргуревци	361	5	2	-	368
Земун	447	2	-	-	449
Иванково	407	-	-	-	407
Илок	1 095	6	4	1	1 106
Ириг	776	5	8	3	792
Купиник	867	4	4	-	875
Митровица	1 168	9	11	4	1 192
Моровић	620	2	-	1	623
Немци	484	2	2	-	488
Подгорје	269	-	2	1	272
Посавље	354	-	-	-	354
Рача	90	-	-	1	91
Сланкамен	615	2	5	2	624
Черевих	147	-	-	-	147
УКУПНО:	8 597	39	40	13	8 689

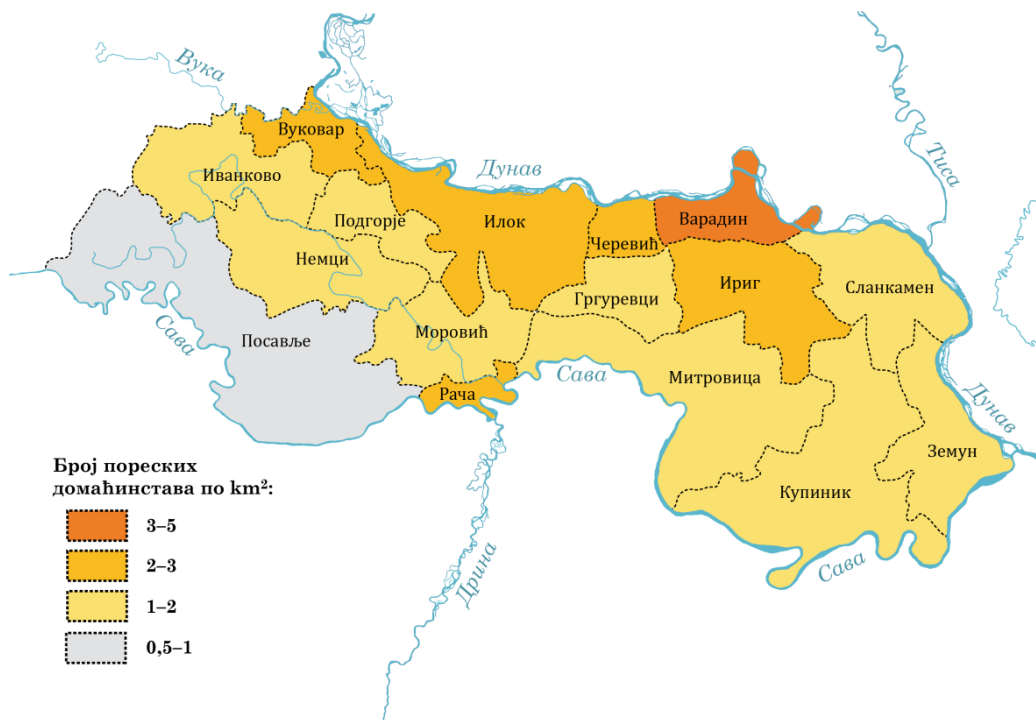
Табела 7. Приближна густина хришћанских пореских домаћинстава према пописним областима (број кућа по квадратном километру)

Пописна област	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
Варадин	4,04	5,07	4,01	3,48	2,72
Вуковар	1,77	-	2,61	2,49	2,19
Гргуревци	1,81	-	1,83	1,93	1,55
Земун	1,11	-	1,56	1,60	1,26
Иванково	1,39	1,75	1,26	-	1,21
Илок	*2,02	-	2,03	2,13	2,03
Ириг	1,85	-	2,36	2,49	1,95
Купиник	0,81	-	1,50	-	1,19
Митровица	1,39	-	1,85	1,86	1,49
Моровић	1,37	-	1,96	1,94	1,81
Немци	1,37	1,81	1,47	-	1,22
Подгорје	1,46	2,01	1,43	-	1,36
Посавље	0,42	0,54	0,48	-	0,47
Рача	2,01	3,11	2,73	-	1,20
Сланкамен	0,83	-	1,48	1,66	1,34
Черевих	1,51	-	2,13	2,24	1,79
УКУПНО:	*1,35	-	1,68		1,45

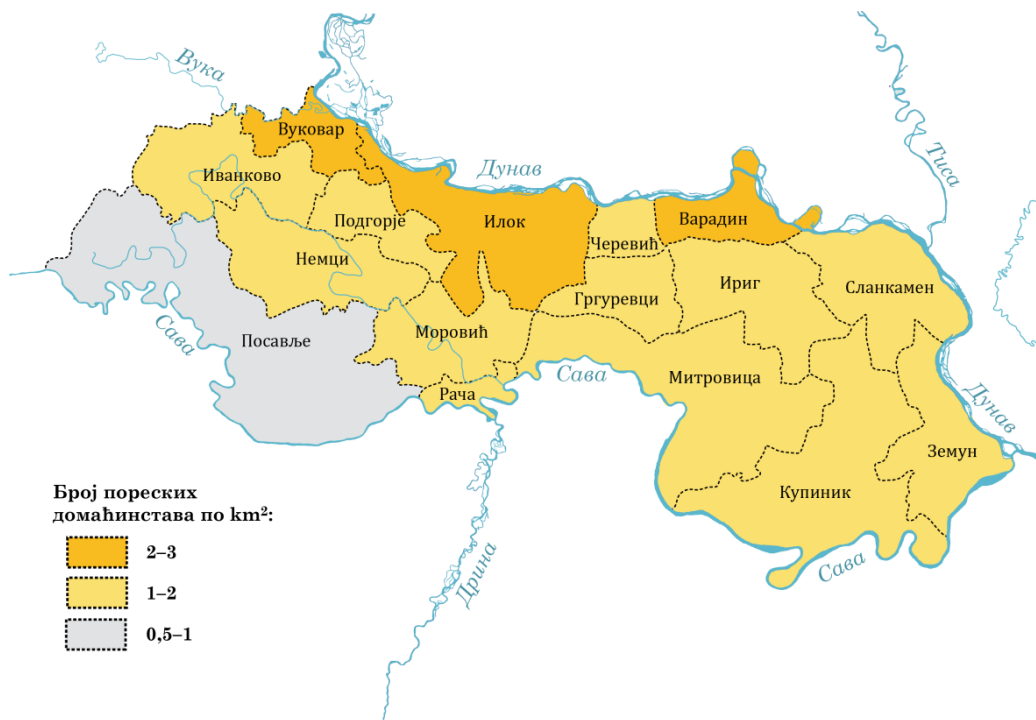
Табела 8. Процена броја хришћана у санџаку Срему изражена према нахијама

Пописна област	1568.			1590.		
	6 ст/дмћ	8 ст/дмћ	10 ст/дмћ	6 ст/дмћ	8 ст/дмћ	10 ст/дмћ
Варадин	4 662	6 216	7 770	3 162	4 216	5 270
Вуковар	2 682	3 576	4 470	2 244	2 992	3 740
Гргуревци	2 520	3 360	4 200	2 208	2 944	3 680
Земун	3 336	4 448	5 560	2 694	3 592	4 490
Иванково	2 556	3 408	4 260	2 442	3 256	4 070
Илок	6 636	8 848	11 060	6 636	8 848	11 060
Ириг	5 724	7 632	9 540	4 752	6 336	7 920
Купиник	6 636	8 848	11 060	5 250	7 000	8 750
Митровица	8 952	11 936	14 920	7 152	9 536	11 920
Моровић	4 056	5 408	6 760	3 738	4 984	6 230
Немци	3 522	4 696	5 870	2 928	3 904	4 880
Подгорје	1 710	2 280	2 850	1 632	2 176	2 720
Посавље	2 178	2 904	3 630	2 124	2 832	3 540
Рача	1 230	1 640	2 050	546	728	910
Сланкамен	4 134	5 512	6 890	3 744	4 992	6 240
Черевих	1 050	1 400	1 750	882	1 176	1 470
УКУПНО:	61 584	82 112	102 640	52 134	69 512	86 890

Графикон 2. Густина пореских домаћинстава у Сремском санџаку 1568. године

Графикон 3. Густина пореских домаћинстава у Сремском санџаку 1590. године

*

С обзиром да не постоје подаци на основу којих би се могла поуздано одредити величина просечног пореског домаћинства, могуће је само претпоставити да се тај просек налазио у границама између 6 и 10 чланова. Овако постављене премисе водиле би до грубе, оријентационе процене, да је током последњих деценија XVI века у Сремском санцаку могло да живи између 50 и 100 000 хришћана и око 10 000 муслимана, што значи да би оријентациона вредност густине насељености требало да буде између 8 и 16 становника по квадратном километру. Како су земљишта уз реке, пре свега уз Саву и Босут, у то доба углавном била мочварна, а Срем имао више шуме него данас, процењене вредности би указивале да је Сремски санцак био једна од боље насељених области на српском етничком простору XVI века (Табела 9).

Узроци демографских промена

Колико је данас познато, Срем је у релативно кратком раздобљу од средине пете до краја девете деценије XVI века, пописиван пет пута. Један од разлога за то је била и потреба турске централне власти да прати ефекте интензивних унутрашњих миграција, које је у знатној мери и подстицала својим фискалним реформама. Кроз наређења органима локалне власти, највиши представници државе су понекад оштрим речима захтевали да се масовне унутрашње миграције обуздају, али је у исто време апарат централне администрације најсилније државе у Европи мировао. Овај привидни парадокс заправо је био израз једног од највећих изазова с којим је турска владајућа елита почела да се суочава већ у првим деценијама XVI века, али и најава серије њених лоших одговора, којима је отворен низ сложених проблема и створено стање хроничне кризе у земљи.

Основни изазов састојао се у томе, што владар није био у стању да с постојећим демографским и економским ресурсима у исто време – одржава равнотежу државних прихода и расхода, финансира интеграцију освојених територија и утемељује базе за нове освајачке подухвате којима се није назирао крај. Ми смо недавно на примеру Пакрачког санцака покушали да укажемо у којој је мери почетком друге деценије XVI века стварање нове управне јединице могло да представља озбиљан удар на фискалну стабилност земље. Основни резултати тог истраживања своде на следеће. Одлуку о стварању новог санцака на у то време готово ненасељеним подручјима између река Чазме и Илове, Илове и славонског горја, и у мочварној равници између Саве и јужних падина Псуња, државне власти су условно донеле већ 1552. године. Услов који је претходно требало испунити, био је да се за управника новог санцака пронађе стабилан извор прихода. Две деценије касније, турској војсци није пошло за руком да успостави пуну контролу над простором између Чазме и Илове, а у извесној мери су насељени само брдски крајеви новог санцака, и то српским становништвом с влашким статусом из унутрашњости државе. Будући да су обављали војну службу, досељеници су били ослобођени рајинских пореза, тако да од фискалних прихода с територије овог малог санцака није могла да се сакупи чак ни номинално најмања годишња плата санцакбега – хас од 100 000 аспри. Према подацима турског пописа из 1565. године, сва пореска давања становништва с територије првобитно замишљеног Пакрачког санцака, дакле Срба с влашким статусом, била су процењена на 78 933 аспре. Упркос томе се од идеје о стварању санцака није одустало. Ради обезбеђивања средстава за султанов хас (126 037 аспри), допуну санцакбеговог хаса (87 067 аспри) и дефинисања 8 зеамета и делова зеамета, 21 спахијског тимара, и тимара за 42 војника из посада у тврђавама Градишки, Јасеновцу и Пакрацу (у укупној вредности од 247 737 аспре), Пакрачком санцаку су припојена насеља из пописних области Дреновца и Церника, која су до тада припадала санцаку Босни, па је рајинско становништво с овог подручја у целости

подмиривало наведена потраживања владара и санџакбега, и уз то чак 87,13% прихода заимâ, спахијâ и тврђавских војника.¹²⁵

Оваква решења за државу су увек значила прихватање већег или мањег ризика од економске дестабилизације унутрашњости земље, и држава је тај ризик прихватала. Штавише, овај тип решења је довољно често примењиван, да би могао да се сматра својеврсним обрасцем у турском вођењу унутрашње политике током XVI и почетком XVII века. Он објашњава и неприродне географске физиономије појединих турских административних јединица, које су издуженим обликом подсећале на француски багет. Карактеристичан је пример територије Босанског санџака, која се од средњег Подриња уским појасом земљишта издуживала према реци Ибру још око 150–200 km. Један од главних циљева који се у овом случају желео постићи, био је да се приходи од рудника на обронцима Копаоника укључе у фонд за издржавање скупог управног апарата Босанског санџака.

Иако велики, људски и материјални ресурси Отоманске империје ипак су били ограничени, па су пројекти попут стварања маленог Пакрачког санџака изазивали домино ефекат и неповољно се одражавали се на демографске и економске прилике у санџацима у залеђу. Стварање великих административних јединица, попут Будимског (1541) и Темишварског ејалета (1552), приморавало је државну власт да доноси смеле и крупне одлуке, које су изазивале кризе далекосежних последица, с којима владајућа елита, дугорочно посматрано, није умела успешно да се носи. Једна од таквих крупних одлука било је и решење о укидању влашког статуса на подручјима Смедеревског, Крушевачког и Зворничког санџака 1530. године, чиме је окончана једна епоха у историји Срба с највећег дела простора средњевековних српских држава. Епоха у којој је значајан део српског аграрног становништва уживао повластицу да ору-

¹²⁵ Небојша С. Шулетић, *Становништво санџака Пакрац 1565. године*, Зборник о Србима у Хрватској, 9, Београд: САНУ 2013, (у штампи).

жјем брани земљу у којој је живео, и да захваљујући томе буде уздигнут на друштвеној лествици у односу на остали део сељаштва, што се огледало и у повољнијој структури њихових фискалних обавеза.¹²⁶ Иако ова фискална реформа још увек није довољно истражена, тешко је одупрети се утиску да је била у непосредној вези с пројектом интеграције угарског Подунавља у састав Отоманске империје. Она је вероватно требало да подстакне миграције становништва према новим крајиштима, која се, према тексту кануннаме за санџак Пожегу из 1545. године, „када не би било ових влаха, не би могла населити“.¹²⁷

Будући да приходи од фискалних обавеза Срба с влашким правима по правилу и нису припадали фонду за подмиривање спахијских тимара, њихове сеобе саме по себи можда и не би покренуле лавину економских, демографских и друштвених поремећаја у санџацима јужно од реке Саве. Међутим, укидање влашких права било је праћено и појачавањем фискалног притиска на рајинско становништво, о чему су у изворима сачувани поуздани трагови, па је и рајинско становништво решење својих животних проблема све чешће налазило у сеоби. У регистрима наређења, која је турска централна администрација издавала провинцијским заповедницима и кадијама, сачувано је више преписа аката, који јасно указују на природу овог проблема.

Један од таквих докумената је наређење упућено управнику Темишварског ејалета 15. новембра 1567. године, у којем се каже „како је приликом сакупљања харача у санџацима Смедереву, Крушевцу, Звор-

¹²⁶ Под турском влашћу основне пореске обавезе влаха биле су *филурија* и *глобе*, које су биле разрезиване на нивоу села, а сакупљали су их кнезови, као представници народне самоуправе.

¹²⁷ Branislav Đurđev, *Požeška kanun-nama iz 1545. godine*, Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu, I, 1946, 134; Војин С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској, 6, 2007, 7–121; Исти, *Мала Влашка у Славонији. Насеља и становништво од краја XVII до половине XVIII века*, Српске студије, 1, 2010, 11–38.

нику и Видину утврђено да недостаје велики број раје, а када је затражено објашњење о томе, извештено је да је приликом пописа вилајета Темишвара харач тамо разрезан на куће, те су се због тога они покренули и преселили тамо“. Пошто је закључено да је иселјавање раје у фискалну зону с другачијим системом наплате дажбина штетно за интерес државе, беглербегу је наложено да беговима, кадијама и службеницима на скелама нареди „да од сада не пропуштају никога од раје с ове стране“, а темишварском дефтдару, да пребеглој раји харач не разрезује по кући, већ на сваког за рад способног мушкарца појединачно, не би ли уклонио основни разлог за нелегално досељавање нових печалбара. „Нека се слободно уписују, ако постоји могућност да се доведу из Лугоша, Себеша или из мађарских страна, али се не сме расељавати и пустошити Богом штићена султанова земља“, било је закључено у Портином наређењу.¹²⁸

Размере миграција и разлике у фискалном оптерећењу становништва које је живело на просторима јужно од река Саве и Дунава, још увек није могуће квантификовати, али се чини неспорним да се ради о вредностима, које су могле да утичу, а вероватно су и утицале, на целокупан ток српске историје. Географски опсег емиграционог подручја се понекад може наслутити у пописима санџака Срема, када су уместо очевог имена бележени изрази попут – *Браничевац* или *Бошњак*, а у изнимним случајевима о томе могу да сведоче и документи. Тако се из једног наређења Порте из 1566. године може сазнати да је група Срба из села Његуша у далекој Црној Гори, сматрала да је уверљиво оправдање од оптужбе да су ухваћени у покушају бега на млетачку територију, ако пред властима изјаве да су пошли својим рођацима у Срем.¹²⁹

¹²⁸ 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1568)*, ed. İsmet Binark et al., Ankara : Ba-şbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1998, hüküm 448.

¹²⁹ Ešref Kovačević, *Mühimme defteri. Dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo : Orijentalni Institut 1985, 112.

Да ли су и у којој мери биле предузимане одређене мере у циљу спречавања ових сеоба заиста тешко је рећи. У сваком случају интензивно исељавање становништва из санџака јужно од река Саве и Дунава према северу је до почетка Дугог рата преобликовало српски етнички простор и оснажило српске дијаспоре у некадашњој Краљевини Угарској, чиме је додатно отежаван све мање подношљив положај Срба, који су остајали на својим огњиштима.

*

Оскудица новца у државној благајни и условно речено – стални буџетски дефицит, који је настао због суфинансирања војног и управног апарата у Угарској, посредно је утицао на урушавање ауторитета централне власти и то више начина. У одређеном броју случајева, као када је реч о контроли рада локалних намесника – санџакбегова, последице су се могле непосредно одразити и на демографске структуре. Независно од основних мотива који су могли да подстичу поједине особе да злоупотребљавају поверену власт, пописни дефтери указују на чињеницу да су у једном броју случајева, а они су од средине XVI били све учесталији, локални намесници, чиновници и војници добијали тимаре чију вредност није било могуће у целости наплатити. То су могли да буду непостојећи или нереално процењени приходи, понекад од насеља у којима није било становништва. Захваљујући томе, пореска администрација је успевала да одржи уредност пореских књига, али је у стварности ова пракса с једне стране стварала незадовољство код уживалаца таквих тимара, док је с друге стране спречавала централну власт да енергичним мерама спречава насилне и незаконите методе, којима су појединци, укључујући понекад и санџакбегове, долазили до већих прихода. Када се томе додају протекционизам и корупција, који су одувек били саставни део сваког државног система, последице су могле да буду озбиљне и дугорочне.

Један од начина за стицање прихода за војне заповеднике је било стварање читлука, земљишних комплекса на које су за малу надокнаду у новцу од спахија добијали доживотно користовно право, а онда на та земљишта насељавали ратне заробљенике или одбеглу рају. Будући да пореска администрација није регистровала становништво које је било настањено на овим читлуцима, држава од њих није убирала никакве дажбине, па су корисници читлука били у прилици да од својих чифчија убиру четвртину, па чак и трећину од укупног аграрног производа. Настојећи да повећа фонд прихода за дистрибуцију тимарских прихода, држава је пред крај владавине султана Сулејмана I покушала да законом спречи или барем да сузбије ову незакониту појаву. Као одговор на настојања власти, како то, на пример, сведочи босанска кануннама из 1565. године, читлук–сахибије се нису устезале да спаљују рајинске куће пресељавају рају на нове читлуке, које пореске власти још увек нису регистровале.¹³⁰ За такав облик безакоња, барем у једној прилици је био оптужен и пакрачки санџакбег Ферхат-бег, који је, наводно, са својим људима опљачкао и спалио 43 куће једног села у санџаку којим је управљао. Убрзо после жалбе на овај злочин, мевлана Ахмед, кадија Велике, у Цариград је проследио још две представке, којима се локално становништво тужило и на друга насиља, која су трпели од свога санџак-бега и његових људи, али уједно је послао и документ, којим су *прваци вилајета*, очито Ферхат-бегове присталице, оповргавали све оптужбе против

¹³⁰ *Oni koji su prije bili gospodari čifluka („čiftlik sahibi“), da bi odstranili raju s njihovih zemalja, neka ne pale i ne ruše njihove kuće i neka bez ikakve podloge ne oduzimaju zemlje, koje raja uživa, pozivajući se – i pored toga što uopšte nisu imali pravo posjedovanja – samo na to, da su u starom defteru s razlogom bile zavedene kao čifluk, te što su oni bez ikakva razloga nasilno uzimali četvrti dio.* Hamid Hadžibegić, „Bosanska kanun-nama iz 1565. godine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, 3 (1948), 203, 212. Документ је поново објављен у: *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, priredili Branislav Đurđev i dr., Sarajevo 1957, 71, 83.

њега. Истрагу поводом ових жалби 4. рецеба 967, односно 31. марта 1560. године, Порта је поверила босанском санџакбегу и кадији Сарајева.¹³¹

Пет година касније је забележена још једна тешка оптужба против Ферхат-бега. Осим што је оптужен за проневеру 70 000 аспри намењених за обнову пакрачке и још неких тврђава у своме санџаку, Ферхат-бег је, према тексту представке једнога кадије, више од 70 војника који су чинили посаду тих тврђава, претворио у своје читлучаре. Са својим људима је, наводно, пљачкао рају у своме санџаку, робио је и продавао по другим вилајетима. Кадија, који је поднео тужбу, жалио се да није био у стању да обави ваљану истрагу, јер су га Ферхат-бегови људи ометали и застрашивали становништво, па ако се неки рајетин и одважио да поднесе жалбу, убрзо би био *нађен убијен на путу*. Због Ферхат-бегових злочина, тврдио је кадија, много султанове раје пребегло је у *неверничке вилајете*. Независно од ове жалбе, други кадија је оптуживао пакрачког санџакбега за насилно понашање и узурпацију прихода од скела у Кобашу и Дубочцу, које је са својим људима користио у приватне сврхе и преко њих без икакве надокнаде превозио своју трговачку робу. Истрагу поводом ових оптужби Порта је 4. ребиулевела 973, односно 29. септембра 1565. године поверила пожешком санџакбегу Насуху и кадији Пожеге, али ни о исходу њихове истраге, као ни о резултатима истраге, коју је 1560. године водио санџакбег Босне, у изворима нема података.¹³² Познато је само да је пре 9. новембра 1565. године пожешки санџакбег известио Порту да тврђава Пакрац није била обновљена.¹³³

¹³¹ 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1158-1560)*, ed. İsmet Binark et al., Ankara : Ba-şbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1993, hüküm 911; E. Kovačević, *Mühimme defteri*, 34–35.

¹³² 5 *Numaralı Mühimme Defteri (973/1565–1566)*, ed. İsmet Binark et al., Ankara : Ba-şbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1994, hüküm 296; E. Kovačević, *Mühimme defteri*, 81–82.

¹³³ 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hüküm 465; E. Kovačević, *Mühimme defteri*, 82.

*

У приближно исто време, на сличан начин и, чини се, са сличним последицама, поступао је и Бајрам-бег, који је био постављен за управника Сремског санџака у другој половини 1564. године. На том положају је остао непуних годину дана после чега је на Порту стигла жалба сремске раје, којом је био оптужен за злоупотребе у вршењу својих дужности и насиље које је узроковало масовно исељавање становништва. У жалби се говорило о „преко стотину села“, што ни на једном месту у акту није поречено. Облици насилног понашања Бајрам-бега се у документима не наводе изричито, изузев да је присиљавао рају да му без било какве надокнаде гради куће у Београду и врши подвоз. Поводом ове жалбе је 4. јуна 1565. године Порта издала наређење о покретању истраге, којом је требало да се утврди, како је наведено у документу – да ли је раја у друге области побегла пре почетка Бајрам-бегове управе. Да ли је заиста била присиљена да ради без накнаде на његовим грађевинама, или је то чинила својом вољом, као вид некакве противуслуге санџакбегу. Чињенице да је раја *радила* и да се *стотину села раселило*, очито није требало истраживати. С обзиром да је Бајрам-бег ускоро постављен за управника Смедеревског санџака, несумњиво је да се овај случај за њега повољно завршио.¹³⁴

Оба наведена примера, указују да су до расељавања више десетина насеља могли да доведу и поступци високих државних функционера, који је требало да се старају о унапређењу насељености и економском развоју својих санџака. Оба примера показују да су оптужени за незаконите радње остали без казне, док су неки подносиоци жалби своју смелост платили животом. У случају Ферхат-бега то су биле анонимне особе

¹³⁴ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565), ed. İsmet Binark et al., Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1995, 1228; Хазим Шабановић, „Београд као војно–управно и привредно средиште у XVI–XVII веку“, *ly:/ Историја Београда*, I, ур. Васа Чубриловић, Београд : Просвета 1974, 332–333.

које су према речима кадије „проналажене мртве на путу“, али се његов чин по окрутности тешко може поредити с пожешким санџакбегом Али-бегом Малкочевихем, који је крајем седме деценије XVI века на сличну тужбу раје одговорио масакром над 300 породица, после чега је у њихове домове населио двоструко већи број ратних заробљеника.¹³⁵

*

Када је постао санџакбег Смедерева, и Бајрам-бег је добио прилику да се освети свом сремском тужиоцу. Била је то трагична личност по имену Павле, чији се идентитет сазнаје из неколико наређења, које је Порта издала крајем 1565. и почетком 1566. године. Ради се, заправо, о преписци између Порте и новопостављеног сремског санџакбега Балија, који је био један од главних иницијатора целог догађаја. Још док је делегација Бајрам-бегових тужилаца боравила у Цариграду, Бали-бег је, упутио молбу Порти да се њен предводник ухапси. Из његових речи, којима је поткрепио молбени поднесак, сазнаје се да Павле у престоницу није допутовао сам, већ у друштву неколико кнезова, као и да је њихово путовање својим прилозима финансирао већи број лица, која су била заинтересована за исход тужбе. Судећи по мотивима које је Бали-бег користио у стилизацији тужбе против Павла, може се закључити и да је једна од прилика за самоорганизовање људи незадовољних Бали-беговом управом био панађур у Јарку, недалеко од Митровице, где је Павле, наводно, пустио телала да огласи раји како ће донети *тазе закон* с Порте, и позвао их да никоме не плаћају порезе до његовог повратка. Оптужбе које је Бали-бег навео против Павла, а које је требало да оправдају хапшење, откривају понешто о садржајима колективне свести људи из посматране епохе. Бали-бег је најпре навео да се ради о дошљаку, а самим тим о сумњивом човеку и смутљивцу, који је познат по злу и по одметништву. Затим да су кадије известиле о неким његовим поступ-

¹³⁵ N. Моаџанин, *Slavonija i Srijem*, 29, 112.

цима који су противни шеријату, и најзад, да га неки *каури* називају *царем*, а други *војводом*. Последња оптужба показује да је 1565. године и у Срему, као и на Порти, још увек било живо сећање на Цара Јована Ненаду и његов покрет из 1526–1527. године. Бали-бегова аналогија је јасна, јер је као опомену пред Порту изнео тврдњу, да је „цар“ Павле подигао сву рају Сремског санцака и да се она не супротставља ничему што он хоће. Он не плаћа порезе, нити му их ко сме тражити, а ако му се сада не стане на пут, ускоро ће бити касно.¹³⁶

Из Портиног одговора Бали-бегу од 23. октобра 1565. године, сазнаје се да је Павле био ухапшен у Цариграду и спроведен Београд, где је власт већ била у Бајрам-беговим рукама. Пошто је неколико месеци тамновао, 20. фебруара 1566. године је издато наређење да се Павле погуби.¹³⁷

Кнезови и мартолоси

У претходном тексту је наведено да је један од метода за насељавање турских територија, превасходно оних које су се налазиле ближе граници, било робљење непријатељског становништва. Међутим, како су пограничне области које су биле под влашћу Хабзбурга иначе биле ретко насељене, основни извор људских ресурса неопходних за економско оживљавање пустих новоосвојених турских области, били су санцаци у зале-

¹³⁶ 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hüküm 414; Хазим Шабановић, „Београд као војно–управно и привредно средиште у XVI–XVII веку“, *ту:/ Историја Београда*, I, ур. Васа Чубриловић, Београд : Просвета 1974, 332–333.

¹³⁷ 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hüküm 964; Е. Ковачевић, *Mühimme defteri*, 108.

ђу. Једну од кључних улога у процесу насељавања новог становништва су имали *кнезови*.¹³⁸

Иако важна, старање о насељености није била најзначајнија функција кнезова. Као посредници између органа власти и заједница које су представљали, кнезови су били укључени у реализацију низа државних послова, какви су, на пример, били сакупљање пореских дажбина или спровођење пописа, што је за већину становништва значило могућност да се контакти с органима турске извршне власти сведу на најмању могућу меру, и да се умање спољни утицаји у организацији свакодневног живота у селу. Установа кнеза је на тај начин омогућила један облик самоизолације локалних српских заједница, у којем су без мешања државне власти могле несметано да се развијају и друге установе утемељене на традицији и обичајном праву, попут сеоских или кнежинских скупштина, где су се разматрала сва значајна питања за живот колектива. Могли су да буду створени механизми за функционисање судства и заштите од самовоље појединаца из домаће и спољне средине, и да се поступно изгради друштвена хијерархија, која је одржавала заједничке верске, моралне и културне вредности.

Турски фискални пописи садрже доказе, да је установа кнеза у Срему постојала и пре турских освајања, дакле, да на овај простор није уведена с миграцијама из Смедеревског и Зворничког санџака у четвртој деценији XVI века. Кнезови се, наиме, под називом *ћехаје* (тур. *kethüdā*), појављују у више села Галипољског кадилука, међу такозваним *Сремским сургунима* (тур. *Sürgünān-i Sirem*). Тако се у попису који је настао око 1530. године, од девет пописаних српских насеља сеоске *ћехаје* помињу у три: у Болавадију Радослав, у Бајрамичу Радосав син Ђурка, у Ка-

¹³⁸ Бранислав Ђурђев, „О кнезовима под турском управом“, *Историски часопис*, 1 (1948), 132–166; Војин С. Дабић, „Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века“, *ly: Зборник о Србима у Хрватској*, 6, уредник Василије Крестић, Београд : САНУ 2007, 7–121.

раагачу Вук син Рајка, док је у селу Гејгелдију, списак пореских обвезника започет именом – Марко син *кнеза*.¹³⁹

Са становишта турске власти, установа кнеза је била прихватљива, јер је и држава од кнезова имала користи, али је према њима, сасвим природно, исказивано и одређено неповерење. То је било на симболичан начин и изречено у једном тексту с почетка XVII века, где је сугерисано да данак у крви треба убирати у најбољим и најугледнијим кућама у селу, какве су, на пример, биле свештеничке, али никако у кућама кнезова, јер су кнезовска деца била покварена попут својих очева.¹⁴⁰

С обзиром да су били имали удела у раду локалних власти, државно законодавство је у одређеним случајевима настојало да нормира обавезе и права кнезова, па су им издавани и укази о именовању на дужности – берати. Када је реч о кнезовима с подручја Сремског санцака, до данас није пронађен ниједан кнезовски берат, али јесу кратки закони о кнезовима, који су чинили део сремских кануннамама из 1568–1590. године. Садржај *Закона о кнезовима* у њима је скоро истоветан, осим што је ограничење броја кнезова у санцаку поступно смањивано. Један од разлога за то је несумњиво био фискалне природе. Кнезовске породице су, наиме, по правилу биле ослобођене од свих пореских обавеза, због чега су често биле и бројније од просечних. Стога је у кануннама из 1568. године број кнезова и примићура у санцаку био ограничен на 136, у кануннама из 1578. године на 87, а око 1590. године на 39.¹⁴¹

¹³⁹ ВОА, ТТ, d. 434, 33b–38b; Феридун Емецен, „Историја једне миграције с почетка XVI стољећа. Сремски изгнаници на Галипољу“, *Историјски часопис*, 43–43 (1994–1995), 237–253.

¹⁴⁰ *Мебде-и канун-и џеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса)*, Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарии и указа-тели Ирина Евгеньевна Петросян, Москва : Наука 1987, 52.

¹⁴¹ (...) *Како је у старом дефтеру забележено да су познате личности, које се на Сремском Острву (Cezîre-i Siret) и у споменутој нахији зову кнезовима и примићурима, били ослобођени и опроштени свих дажбина и пореза за своје службе у којима се тру-*

Попис из 1568. године садржи податке о 133 кнеза, док их је у попису из 1590. године било регистровано тачно колико је и било предвиђено кануннамом – 39. У Табели бр. 8 су приказана сва насеља у којима су били забележени кнезови у пописима из 1568–1568. године, као и имена кнезова. Имена кнезова недвосмислено показују да је установа кнеза у Сремском санџаку била наследног карактера, а њихов географски распоред, да нису били ни старешине пописних области – нахија, нити сеоске старешине. По правилу их је било више у областима насељеним српским становништвом у источним и средишњим деловима санџака.

*

Попут кнезова, ослобођење од пореских обавеза су уживали и такозвани *црни мартолови* (тур. *kara märtolōsi, sīyāh märtolōsi*). Њих треба разликовати од мартолоса који су служили као плаћена војна посада у тврђавама. Као што кануннаме јасно сугеришу, радило се о лицима која су обављала једну врсту полицијске службе, с основним задатком да сузбијају хајдучију, док су у време рата били део турске речне флоте. Број мартолоса је у кануннама такође био ограничен и временом смањиван. У кануннама из 1568. године је било предвиђено да их буде највише 60, а 1578–1590. године 50.¹⁴² Према пописним дефтерима их је 1568. године било 49, а 1590. године 40.

де у колонизацији земље, у скупљању добра царског и прикупљању осталих пореза и дажбина, извештен је узвишени царски престо о положају споменутих. Пошто је заповеђено да се одређује с времена на време ради скупљања добра царског у покрајини колико је потребно кнезова и примићура под условом да иду на војни поход, на споменутом острву уведено је према узвишеној заповести укупно осамдесет и седам људи као кнезови и примићури уз ослобођење [од дажбина] по старој одлуци. (...), Бранислав Ђурђев, „Сремска кануннама из 1588-9. године“, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 4–5 (1950), 269–283.

¹⁴² (...) У дефтеру се налази и записано је да у споменутој ливи има педесет људи кара мартолоса, да су споменути са својим бащинама које имају у рукама били ослобођени [од дажбина] за своју службу, у којој се труде да врше службу у скупљању добра царског и да ухвате разбојнике и остале злочинце који се појављују у Фрушкој Гори, у

*

Табела 9 (9а–9н). Кнезови у Сремском санџаку у пописима из 1546–1590.

9а. Пописна област Варадина

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. КАРЛОВЦИ	Субота Ђурађ	-	-
2. НОВО СЕЛО	Симеон* Матеј	Симеон* Матеј	Субота Симеон*
3. РИМ	-	-	Владисав Радоња
УКУПНО:	2	1	2

9б. Пописна област Вуковара

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ВЛАДИСАВЦИ	Петар Угричић	-	-
2. ДЕСИКОВЦИ	Вуксан Павал	Вуксан Павал	-
3. МАРИНЦИ	Мата Јемрић*	-	-
4. МАРТИНЦИ	Вук Љубинко	-	-
5. МИКЛОШЕВЦИ	Радоња Вукосав	-	-
6. ЦЕРИЋ	Лазар Радул	-	-
УКУПНО:	6	1	-

9в. Пописна област Гргуреваца

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. БЕШЕНОВО	Јован Радин	-	Вук Јован
2. ВАНЋИНЦИ	Радоња Радосав	Дмитар Радоња	-
3. ГРГУРЕВЦИ	Јован Радин	Вук Јован	Вук Јован
4. ДИСНОШ	Петко Ђука*	Петко Ђукић*	-
5. ИЛИЈАШ	Петко Иваниш	-	-
6. ЛАЂАРАК	Павал Лукач	Илија Павал	-
7. МУНТАЉ	Васил Владин	-	-
8. НАЂЕЛОС	Степан Петар	Степан Петар	-
9. РАДИНЦИ ВЕЛ.	Вук Радул	Вук Радул	Вук Радул
10. РЕМЕТА МАЛА	Радоје Јован	Радоје Јован	Радоје Јован
11. СТЕЈАНОВЦИ	Милош Рајко*	Милош Рајко*	Милош Рајко*

брдима кадилука Немци и на другим местима која припадају споменутој ливи. Када је ради тога извештен узвишени царски престо о положају споменутих, наређено је да се десет људи од њих брише, а четрдесет њих да се одреди под условом да испуњавају у свако време службе које су им у дужности, а када настане победоносни војни поход, да се укрцају у шајке и да врше шајкашку службу. Стога је по узвишеној заповести уписано четрдесет људи од њих у нови царски дефтер као мартолоси уз ослобођење [од дажбина] по старој одлуци. (...), Б. Ђурђевић, н. д, 282.

12. ШУЉМА	-	Михаил Вукоје	Михајло Вуковић
УКУПНО:	11	9	6

9г. Пописна област Земуна

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. БАНОВЦИ	Вучко* Брајан	Петар Брајан	Вукашин Вукдраг
2. БАТАЈНИЦА	Вукоје Радоје	-	-
3. ЈАКОВО	Раја Радич	Јован Рајин	-
4. СУРЧИН	Вујин* Петар	Вујин* Петар	Вук Павловић
5. ЦРВЕНА ЦРКВА	Степан Јован	Степан Јован	-
УКУПНО:	5	4	2

9д. Пописна област Иванкова

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ЈАРМИНА	Марко Радул	НЕМА ПОД.	-
2. ОБРАМОВЦИ	Хабијан	НЕМА ПОД.	-
УКУПНО:	2	*	-

9ђ. Пописна област Илока

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. БЕРАК ГОРЊИ	Радосав Радивој	-	-
2. БИЈОКАШ	Радивој Биле*	Радивој Биле*	Марко Радич
3. БИНГУЛА	Радич Иван	-	-
4. ЈАНДОР	Јован Вук	Јован Вук	-
5. КИШЕЛЕЗ	Степан Јован	Обрад Степан	-
6. ЛИПОВЦИ	Михајло Вукдраг	-	-
7. ЉУБА	Балета* Марко	Балета* Марко	Балета* Марко
8. НЕШТИН	-	Иван Страхинја	Јован Страхинја
9. ОПАТОВЦИ	Гвозден Радосав	-	-
10. ПАКЛЕДИН	Илија Михаил	Илија Михал	Илија Михајло
11. ПИШТИНАЦ	-	Радоња Никола	Радоња Никола
12. РАДОШ	Ралета Вујин*	Ралета Вујин*	-
13. СЕЛЕУШ	Радивој Вујић	Радивој Вујић	Стојан Радивој
14. СУСЕК	Петар Мочар* ¹⁴³	-	-
15. ФАРКАШ	Вуксан Иван	Ђурко Вукосав	-
УКУПНО:	13	10	6

¹⁴³ У попису из 1578. године је забележен као *опроштен*.

9е. Пописна област Ирига

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. БАНКОВЦИ	Мирчета Петар	-	-
2. БЕКЕНЕВО	Вуксан Радич	Радосав Радич	-
3. БОРКОВЦИ	Вучета Ђурађ	Вучета Ђурађ	-
4. БРЕГОВО	-	Јован Радован	-
5. ГРАХОВО	-	Мирко Петровић	-
6. ДОБРОДОЛ	-	Субота Лалић	-
7. ИРИГ	Дмитар Младен	-	-
8. КРУШЕДОЛ	-	Никола Јанић*	Никола Висић*
9. КУДОШ	Михајло Витко	Михајло Витко	-
10. КУКИЊАШ	-	Дмитар Ђура	-
11. ЉУКОВО	Живко Вук	Живко Вук	-
12. МЕЂЕШ	-	-	Никола Рајин ¹⁴⁴
13. НЕРАДИН	Цветко Влајић	Ђурађ поп	Ђурађ поп
14. ПАВЛОВЦИ	Томаш Милош	Томаш Милош	Томаш Милош
15. ПЕТРОВЧАЦ М.	-	Радосав Степан	-
16. ПЕТРОВЦИ ВЕЛ.	Херак Петар	-	-
17. ЦРКВИНАЦ	Раја Хранко	Јован Рајић	Вучерин Рајић
18. ШАТРИНЦИ	Ђура Вук	-	-
19. ШЕЛЕВРЕНАЦ	Цветко Вујић	-	-
УКУПНО:	12	13	5

9жс. Пописна област Купиника

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. БЕЛЕТИНЦИ	Петар Радивој	НЕМА ПОД.	-
2. БОЂАВЦИ	Радован Ђура	НЕМА ПОД.	-
3. ВАТОВЦИ	Јован Вук	Радул Јован	Радул Јован
4. ВЛАДОТИНЦИ	Вук Вујин*	НЕМА ПОД.	-
5. ВОЈКА	Милко Радосав	НЕМА ПОД.	-
6. ВОЂЈЕ	Цветко Вукман	НЕМА ПОД.	-
7. ВРБАС	Петар Петко	Петар Петко	-
8. ГРАБОВЦИ	Радич Вујин	НЕМА ПОД.	Радосав Радич
9. ГРДАНОВЦИ	Јован Дмитар	НЕМА ПОД.	-
10. ДРАЖ	Вујица Радосав	НЕМА ПОД.	-
11. КАМЕНДИН	Поп Хрњак	НЕМА ПОД.	-
12. КРНАДИН	Раја Степан	НЕМА ПОД.	-
13. КРЊЕШЕВЦИ	Лазар Радојић	НЕМА ПОД.	Ђурађ Цветко

¹⁴⁴ У попису из 1578. године се помиње као *син спахије*. Био је уписан с баштином за коју је плаћао ушур одсеком у новцу (150 аспри годишње). ВОА, ТТ, d. 571, 125.

14.	КУПИНИК	Вукдраг Ивко	НЕМА ПОД.	-
15.	КУЋИНЦИ	Вранеп Радосал	НЕМА ПОД.	-
16.	ЛОШИНЦИ	Вујин* Вук	НЕМА ПОД.	-
17.	МАЧУРОВЦИ	Ралета Радул	НЕМА ПОД.	-
18.	МИКУЛА	Рајак Вучета	НЕМА ПОД.	-
19.	МИТРОВИЦА М.	Ђурашин Рајин	НЕМА ПОД.	Јакоб Ђурашин
20.	ОБРЕЖ	Грубач Вучко	НЕМА ПОД.	-
21.	ОГАР	Вујица Хрњак	НЕМА ПОД.	-
22.	СЕЛИЋИ	Вујин* Бежанац*	НЕМА ПОД.	-
23.	СУВИ ЈАРАК	Ђурађ Радул	НЕМА ПОД.	-
24.	ТОВАРНИК	Дмитар Прибић	НЕМА ПОД.	-
25.	ХЕЈГОВЦИ	Петар Бодан*	НЕМА ПОД.	-
26.	ЦРЕПОВЦИ	Новак Петко	НЕМА ПОД.	-
27.	ШИМОНОВЦИ	Никола Радић	НЕМА ПОД.	-
28.	ШОГОДОЛ	Новак Радован	НЕМА ПОД.	-
УКУПНО:		28	*	4

9з. Пописна област Митровице

	Насеље	1568.	1578.	1590.
1.	БАРАДИНЦИ	Цветко Бојић*	-	-
2.	БРАЈИЛОВО	Вукосав Степан	-	-
3.	БРВЕНИЦА	Радич Мирко	Радич Мирковић	Петко Радич
4.	БРЕСТАЦ	Никола Келемен*	-	-
5.	ВИШЊЕВАЦ	-	Цветко Ђурђе	Цветко Ђурко
6.	ГОМОЛОВА	Радосав Јован	-	-
7.	ДАРИНОВАЦ	-	Иваниш влах	
8.	ДОБРИНЦИ	Вук Живко	Вук Живко	Стојан Вук
9.	ЂУРЂЕВЦИ	Вујица Вук	-	-
10.	ЈАРКОВЦИ	-	Рајак Трајановић	-
11.	КРАЉЕВЦИ	Вукосав Радоња	-	-
12.	ЛИГЕТ	Степан Марко ¹⁴⁵	Степан Марко ¹⁴⁶	-
13.	ЉУБАКОВЦИ	Вук Јован	Вук Иван	Ђуро Вук
14.	МАРЂЕЛОС	Андријаш Влатко	Андријаш Влатко	-
15.	МАРТИНЦИ	Рајин Степан	Рајин Степан	-
16.	НИКИНЦИ	Милко Јован	Милко Јован	Милко Јован
17.	НОВО СЕЛО	Павко Драгиша	-	-
18.	ПЛАТИЧЕВО	Радосав Вукач	Радул Рад. Вукач	-
19.	ПОПИНЦИ	Вукашин Балотић*	-	-
20.	ПРХОВО	Степко Милош	Вук Степ. Милош	-
21.	СИТАРОВЦИ	Ђура Рогача*	Ђуро Рогачић*	Јован Ђурача*

¹⁴⁵ Уписан као *примићур*.

¹⁴⁶ Уписан као *кнез*, ВОА, ТТ, d. 571, 239.

22.	СТРЕЈЛОВЦИ	-	Драгиша Иван	Драгиша Иван
23.	ТАПАВИЦА	Дмитар Грубановић	Пејо Дм. Грубан	-
24.	ХОДОРОВЦИ	Вук Степан	Вук Степан	Лукач Вук
25.	ШАПИНО	Павал Радојић*	Павал Радоје*	Русмир Павле
26.	ШИМОТЕ	Никола Вук	-	-
УКУПНО:		22	17	9

9и. Пописна област Моровића

	Насеље	1568.	1578.	1590.
1.	АЗАШЕВЦИ	Милија Милош	Милија Милош	-
2.	КРНАЈА	Твртко Раден	-	-
3.	КУЗМА-ДАМЈАН	Вукман Милко	-	-
4.	МАЛОВАНЦИ	Блаж Лукач	-	-
5.	МИХАЈЛОВЦИ	Мирчета Ђурашин	Мирчета Ђурашин	Малеш Мирчета
6.	ПОПОВЦИ/ПРЕТ.	Никола Радивој	Никола Радивој	Томаш Радивој
7.	ЋИПАНОВЦИ	Јоцко Дмитар	-	-
8.	ХЛАПОВЦИ	Радоје Милач*	Радоје влах	-
9.	ЦЕРЈЕ	-	Страхиња Лукач	-
10.	ШТРЕПЦИ	Вечерин Иван	-	-
УКУПНО:		9	5	2

9ј. Пописна област Немаца

	Насеље	1568.	1578.	1590.
1.	БОДАНОВЦИ	Никола Тодор	НЕМА ПОД.	Никола Тодор
2.	ПОДГРАЂЕ	Галко* Матко	НЕМА ПОД.	-
3.	КОМЛЕТИНЦИ	Стефан* Поповић	НЕМА ПОД.	-
4.	ХАПЧЕВЦИ	Радич Ратковић	НЕМА ПОД.	-
5.	ИЛИНЦИ	Јакоб* Ђурађ	НЕМА ПОД.	-
6.	МАЛА ВАС	Марко Бобаљић*	НЕМА ПОД.	-
7.	МАРИНЦИ	Бајо* Стојић	НЕМА ПОД.	-
8.	ТРНОВЦИ	Драгоје Вујичић	НЕМА ПОД.	-
9.	ОТОК	-	НЕМА ПОД.	Михал Јован
УКУПНО:		8	*	2

9к. Пописна област Подгорја

	Насеље	1568.	1578.	1590.
1.	ИВАНЦИ	Вук Вукман	НЕМА ПОД.	-
2.	БЕРАК	Новак Радин	НЕМА ПОД.	-
3.	КУНДУРОВЦИ	Кузма Павловић	НЕМА ПОД.	-
УКУПНО:		3	*	-

9л. Пописна област Посавља

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ВИРДА	Јанко* Табор	НЕМА ПОД.	-
2. СУБОТИШТЕ	Вучета	НЕМА ПОД.	-
3. ВРБАЊА	Блаж Андрија	НЕМА ПОД.	-
4. РАХОВО	Мата Балић	НЕМА ПОД.	-
5. ГУЊА	Радован Вукдраг	НЕМА ПОД.	-
6. РАЈЧИНОВЦИ	Петар Раденко	НЕМА ПОД.	-
7. ЈАРАК	Балаш Марош	НЕМА ПОД.	-
8. ЦЕРНА	Андријаш Имре	НЕМА ПОД.	-
УКУПНО:	8	*	-

9љ. Пописна област Раче

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ОПОЈЕВЦИ	Павко Иван	НЕМА ПОД.	-
УКУПНО:	1	*	-

9м. Пописна област Сланкамена

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ГРАБОВЦИ	-	Ђура Михаил	-
2. МЕДИЋИ-ДОБР.	Драгиша Тодор	-	-
3. ПАЗУХА	-	-	Степан Раден
4. ПАТКА	-	Радул Никола	-
5. САС	Поп Марко	-	-
6. ШТИТАР	Радивој Милосав	-	-
УКУПНО:	3	2	1

9н. Пописна област Черевиха

Насеље	1568.	1578.	1590.
1. ГРАБОВО	-	-	Ђура Михајло
2. КОРУШКА	Радич Радул	-	-
3. ЧЕРЕВИЋ	Никола Пријић	-	-
УКУПНО:	2	-	1

Насеља

Једно је од обележја насеља Сремског санцака XVI века, да се упркос динамичним демографским променама током последњих неколико столећа – замирању, оживљању и променама локације појединих села, релативно богата топономастика у великој мери очувала до данашњих дана, што је омогућило Б. Мекгоуену, да изврши поуздану убикацију већине сремских села, која се помињу у попису из 1568. године.

Сва места која су била настањена хришћанским становништвом, а забележена су у пописима 1546–1590. године, приказана су у Табели 9. Из табеле може уочити да се демографске промене које се лако дају препознати на нивоу пописне области или санцака, нису биле обележје демографског развоја сваког појединчног насеља. У готово свим пописним областима је барем трећина насеља је од 1546. до 1590. године показивала сталан пораст насељености, док је у приближно истом броју насеља становништво опадало или нестајало. На укупан позитиван прираштај пореских домаћинстава у раздобљу 1546–1590. године, пресудно је утицало оживљавање пустослина и стварање нових насеља.

*

У пописној области Варадина је 1590. године било забележено 11 насеља с 527 хришћанских пореских домаћинстава. Попут Гргуреваца, Раче и Черевиха, и област Варадина су одликовали релативно мала површина и стабилна структура насеља, при чему су, за разлику од већине других пописних области, за Варадин сачувани подаци из свих пет хронолошких пресека. Вредност ове чињенице садржана је у сазнању да управо попис из 1552. године приказује стање налик демографској експлозији. С обзиром да је временски близак попису из 1546. године, нагли пораст броја пореских домаћинстава би требало да се догодио у веома кратком интервалу, што отвара мноштво питања.

У односу на број пореских домаћинстава из 1546. године (784), 1552. је забележено повећање за равно 200 домаћинстава или 25,51%, с тим што у млађем попису нису сачувани подаци за село *Деч*. У наредним деценијама број пореских домаћинстава је био у константном опадању, да би се 1590. године свео на 527. Дакле, област Варадина је, попут Гргуреваца, у раздобљу између 1546. и 1590. године имала негативан прираштај пореских домаћинстава. Кратак поглед на групу од четири насеља у којима је број пореских домаћинстава опао, довољан је да су уоче главни носиоци ових промена. Укупном прираштају домаћинстава су негативну вредност дали *Карловци* – највеће хришћанско насеље на српском етничком простору XVI века и суседни *Варадин*, с губитком од 298 пореских домаћинстава. (Табела 9а)

*

У пописној области Вуковара је 1590. године регистровано 20 насељених места, а једино је село *Рачинци* било настањено искључиво муслиманским становништвом. У односу на стање забележено у попису из 1568. године број пореских домаћинстава се смањило са 447 на 374 или за 15,44%. Структура насељених места се у овом раздобљу није битније променила, осим што је запустело село *Липовац*, а формирано *Радованци*. У односу прилике забележене у попису из 1546. године, насеља из ове области се могу разврстати у три групе. У осам насеља је број пореских смањен. У три случаја до потпуног нестајања (*Лугатинци*, *Опатовци* и *Острово*), док питање села *Нуштар* остаје отворено, с обзиром да се не може поуздано утврдити његов однос са селом *Пеште*. У пописима који су настали после 1546. године Нуштар је доследно навођен као мезра у саставу Пеште, а судећи по броју пореских домаћинстава и чињеници да се насеље Нуштар појављује у хабзбуршким пописима Срема с краја XVII века, може се претпоставити да оба топонима означавају исту насеобину. У овој групи старих насеља број пореских домаћинстава је у раздобљу између 1546. и 1590. године смањен за једну половину (са 183 на

88). Другу групу насеља из ове пописне области чини 17 старих села у којима је број пореских домаћинстава 1590. године остао исти као 1546. године или се повећао. У њима је забележен прираштај од 63 пореска домаћинства, тако да је позитиван прираштај пореских домаћинстава у пописној области од пресудног значаја било стварање неколико нових насеља. Поуздано се може тврдити да су *Мартинци*, *Милковци* и *Обрадовци* настали после 1546, пошто се у попису из те године помињу као пустоселине, а исти је случај вероватно био и с *Владисавцима*, *Грабовцима*, *Десиковцима* и *Миклошевицима*, који се у попису из 1546. године не помињу. Подаци из пописа 1552. године су за насеља из ове области само фрагментарно сачувани, па је тешко рећи у којој је мери нагли пораст пореских домаћинстава средином XVI века био присутан и на овом простору. (Табела 9б)

*

У пописној области Гргуреваца је 1590. године било регистровано 13 насеља с 368 хришћанских пореских домаћинстава. Сва ова насеља су била забележена и у попису из 1546. године. У погледу броја пореских домаћинстава, једну од важнијих особености области Гргуреваца, поред чињенице да после 1546. године на овом простору није настало ниједно ново село, представља смањење њиховог укупног броја. Узроци овог феномена не дају се лако утврдити, будући да и у овој пописној области постоје насеља с позитивним, као и с негативним прираштајем.

Првој групи припадало је 10 насеља, а највеће смањење пореских домаћинстава је забележено у Дисношу (74,07%), Бешенову (63,16%) и Гргуревцима (55,81%). Већи број пореских домаћинстава у 1590, него у 1546. години, регистрован је у трима насељима, што није било довољно да би укупан прираштај пореских домаћинстава био позитиван. Ако се посматра подручје целе пописне области из 1590. године, уочава се

смањење за 48 или 11,54% пореских домаћинстава у односу на стање из 1546. године.

Међу највећим хришћанским насеобинама у овој пописној области током друге половине XVI века су били: Бешеново, Ванђинци, Велика Ремета, Слободинци и Шуљма. (Табела 9в)

*

У пописној области Земун је 1590. године било регистровано 16 насеља с 449 хришћанских пореских домаћинстава. Од тога је у попису из 1546. године 10 места забележено као насеља, а два као пустоселине. Реч је о мезри *Јакову* и *Камендину*, који су насељени пре 1568. године. У раздобљу између 1546. и 1590. године повећање броја домаћинстава је забележено у *Батајници*, *Добановцима* и *Кумши*, док је у девет старих насеља регистровано смањење за укупно 99 или 33,56% домаћинства. Ипак, на укупан позитиван прираштај пореских домаћинстава утицала је чињеница да су пре 1568, по свој прилици, била насељена четири села која се у попису из 1546. године не помињу: *Врбас*, *Грабоваци*, *Тврдењава* и *Црвена Црква*. У односу на стање из 1546. године укупан број пореских домаћинстава био је већи за 54 или 13,67%, а у односу на стање из 1568. године мањи за 107 или 19,24%. С обзиром да за ову област нису сачувани подаци из 1552. године, не може се поуздано испратити динамика промена броја пореских кућа током друге половине XVI века.

Међу највећим хришћанским насеобинама у овој пописној области током друге половине столећа били су: Бановци, Батајница, Бежанија, Добановци и Земун. (Табела 9г)

*

У пописној области Иванкова је 1590. године регистровано 29 насељених места с 407 пореских домаћинстава. У односу на стање из 1546. године, када је регистровано 468 пореских домаћинстава, то је било

за 61 домаћинство или 13,03% мање. За пописну област Иванкова нису сачувани подаци из пописа који је спроведен 1578. године, али подаци из 1552. године сведоче да је и на овом подручју средином XVI века дошло до великог повећања броја пореских домаћинстава, чак за 122 или 26,07%. Од тада је број хришћанских обвезника био у сталном опадању.

Упркос томе, и у овој области регистровано је 9 насеља у којима се у раздобљу између 1546. и 1590. године број пореских домаћинстава није смањио или је повећан. Такође, забележено је и 6 насеља која у попису из 1546. године или нису поменута, или су наведена као пустоселине (Илинци, Јанковци, Јармина, Куновци и Холмош). С друге стране, у истом периоду је у 18 насеља опао број пореских домаћинстава, а четири насеља су нешто пре 1568. године запустела (Андинци, Андријашевци, Дубрава и Тринчил). (Табела 9д)

*

У пописној области Илока је 1590. године било регистровано 51 насељено место са 1 106 пореских домаћинстава. У овим насељима је у попису из 1578. године било регистровано 1 160, а у попису из 1568. године 1 107 пореских домаћинства. У раздобљу између 1568. и 1590. године су насељене пустоселине – *Белеш* и *Ковачевци*, које се у попису из 1568. године помињу као мезре чије је атаре користила раја Новака и Беркасова. Белеш се као мезра помиње и 1578. године, за разлику од Ковачеваца који су вероватно били насељени у осмој деценији XVI века. Насеља с највећим бројем хришћанских пореских домаћинстава су били: *Узун Ловас*, *Бачинци*, *Сотин*, *Новак*, *Бингула* и *Гибарац*.

Како најстарији подаци о тимарским порезима насеља из пописне области Илока потичу из 1568. године, могућности за праћење кретања броја фискалних домаћинстава су мале. Иако оскудни, они указују да је ова пописна област била особена по томе што у њој, у односу на стање из

1568. године, готово да није забележен пад броја пореских домаћинстава
1590. године. (Табела 9ђ)

*

У пописној области Ирига, 1590. године је регистровано 27 насеља са 792 хришћанска пореска домаћинства. Већина насеља која у овој области помиње 1546. године одржала су насељеност и током наредних четирију деценија. Пре 1568. године је запустело само село *Грбинци*, у којем је 1546. године било регистровано 6 пореских домаћинстава.

Међу највећим хришћанским насеобинама у овој пописној области током друге половине XVI столећа су били: Брегово, Врдник, Грахово, Ириг, Јазак, Крушедол, Кудош, Љуково, Нерадин, Велики и Мали Петровци и Шелевренац.

И у овој пописној области се, као и у претходној, могу препознати три групе насеља. Прву групу, у којима је број пореских домаћинстава 1590. био мањи него 1546. године, чини 7 насеља. Међу њима су најзначајнији били *Врдник*, *Ириг*, *Крушедол* и *Нерадин*, насеља која су, по свој прилици, била релативно добро насељена још у предтурско доба. Разлика у броју пореских домаћинстава према пописима из 1546. и 1590. године за ову групу насеља је била 283, односно 55,06% домаћинстава. Од тога на четири наведена насеља отпада 226 пореских домаћинстава. Другим речима, смањење броја хришћанских домаћинстава у насељима Врднику, Иригу, Крушедолу и Нерадину један је од основних чинилаца демографских промена у овој пописној области.

Другу групу чини 12 насеља у којима је током наведеног периода био забележен пораст броја пореских домаћинстава. У односу на стање из 1546, попис из 1590. године у овој групи насеља приказује повећање од 176 или 74,58% пореских домаћинстава. Позитиван прираштај броја пореских кућа одредила је трећа група насеља, која у попису из 1546. године нису била регистрована или су била забележена као пустоселине.

Таквих насеља је у овој пописној области било осам, а за три – *Батинце*, *Кукињаши*, *Шавлинце*, поуздано се може рећи да су насељена после 1546. године. (Табела 9е)

*

У пописној области Купиника, 1590. године су била регистрована 54 насељена места с 875 хришћанских пореских домаћинстава. Међу овим насељима једино муслиманско село је била *Горња Кленка*, која је исту етничку структуру имала и у попису из 1568. године, када је било регистровано у пописној области Митровице. Као и у области Митровице, хришћанска насеља из области Купиника се могу сврстати у три групе. Прву групу чине села која су забележена у попису из 1546. године, у којима се број пореских домаћинстава до 1590. године смањио. Таквих је насеља било 13, а њима се могу прибројати и насеља која су до 1590. године престала да постоје. Реч је о *Каракушу*, *Доњој Кленки* и *Цреповцима*. За села *Мачкалово*, *Мачуровци* и *Фаркадол* се не може поуздано рећи да ли су постојала 1546, јер се у попису из те године не помињу, али је сва прилика да су запустела после 1568. године. Ако би се ова насеља посматрала као целина, могло би да се констатује да је у њима 1590. године регистровано 141 или 37,4% пореских домаћинстава мање него 1546. године.

Губитак пореских домаћинстава је делимично компензован порастом који је забележен у другој групи *старих насеља*. Ову скупину чини 13 места, у којима је број пореских домаћинстава 1590. године био за 96 или 43,24% већи у односу на стање из 1546. године, али за 25 или 7,29% мањи у односу на стање из 1568. године. Особеност у структури насеља ове пописне области представља чињеница да се око половине насељених места из 1590. године не помиње у попису из 1546. године или су била забележена као пустоселине. Као мезре и села без раје у попису из

1546. године су наведена насеља: *Бечмен, Велики Керек, Владотинци, Драж, Дреновац, Обрадовици, Обреж и Ораховци.*

Међу највећим хришћанским насеобинама током друге половине XVI века у овој пописној области су били Купиник, Карловчац, Сакуле, Суви Јарак и Угриновци. (Табела 9ж)

*

Пописна област Митровице је према подацима из свих сачуваних пописа била највећа и најбоље насељена пописна област у Сремском санцаку. У попису из 1590. године у њој је било регистровано 50 насеља. Од тога је хришћанско становништво забележено у 48 насеља, а у њима су регистрована 1 192 пореска домаћинства. Становништво исламске вероисповести, о којем ће бити више речи у даљем тексту, чинило је већину у *Митровици*, а у селима *Дијаковцима* и *Петровцима* није било хришћана. У попису из 1568. године су била регистрована 52 насељена места са 1 484 хришћанска пореска домаћинства. Муслимани су и тада чинили већину у *Митровици*, а били су једино становништво у селима *Бресцу, Дијаковцима, Горњој Кленки* и *Петровцима*. Хришћанско становништво је и тада било већинско у 48 насеља, али је у структури ових насеља дошло до мањих промена. Село *Буђановци* је почетком девете деценије XVI века расељено и постало је читлук Махмуд-бега, сина новиградског санцакбега Мустафа-паше, а после 1578. године је опустело и насеље *Бутраковци*. Нестало је и *Ново Село*, које се 1590. године помиње као мезра Јарка, а насељено је село *Дариновци*, које се у старијим пописима не помиње. Разлика у броју преосталих насеља је резултат чињенице да су села *Бариновци, Лаћарак* и *Нађелос* 1568. године била пописана у оквиру Гргуреваца, док је, с друге стране, село *Сибач* 1590. године било пописано у области Купиника.

Међу већим хришћанским насеобинама у овој пописној области током друге половине XVI столећа су били Добринци, Јарак, Јарковци, Краљевци, Лаћарак, Лигет, Ново Село, Прхово и Рума.

Подаци о тимарским порезима раје из 1552. године нису сачувани за пописну област Митровице. Међутим, попис из 1546. године садржи податке о 47 насеља која су у овој области регистрована 1590. године, па постоји могућност да се промене броја пореских домаћинстава сагледају у нешто ширем хронолошком оквиру. Компарација двају пописа пре свега указује на постојање динамичних демографских кретања, али не осветљава у довољној мери процесе који су их генерисали.

Од 56 места, која су у раздобљу између 1546. и 1590. године бар неко време била насељена, у 26 старих насеља је регистровано смањење, а у 20 повећање броја пореских домаћинстава. Два насељена места из 1590. године се у попису из 1546. године помињу као пустоселине – *Вишњевац* и *Платичево*, а о 8 села у најстаријем попису тимарских прихода из Срема нема трага. Поред насеља Буђановаца, Бутраковаца и Новог Села, која су, као што је речено, напуштена после 1568. године, пре овог датума ишчезло је целокупно становништво села *Куманице*, *Новаковаца* и *Угашеваца*. Од 1568. године ова насеља се у турским пописима наводе као мезре. Село *Дијаковци* је у потпуности променило верску структуру пре 1568. године, па је до последње деценије XVI века остало муслиманско насеље. У насељима која су опстала током целог посматраног периода највеће смањење броја хришћанских пореских кућа је регистровано у Митровици (80%) и селима Туђинцима (77,78%), Видаковцима (62,96%), Барадинцима (60,87%), Иванишевцима (51,35%), а најмање у Лигету (7,69%), Лаћарку (5,41%), Суботишту (5,26%) и Тапавици (3,33%). Ако би се ова група насеља посматрала као целина, могло би се констатовати да се у раздобљу између 1546. и 1590. године број пореских домаћинстава у њој смањио за 326 или 44,72%.

Међутим, у области Митровице су 1590. године била регистрована и насеља у којима је, у односу на стање из 1546. године, регистровано повећање за укупно 272 пореска домаћинства. Међу њима су насеља Вогањ, Сења, Попинци, Хртковци, Шапино, Марђелош и Шапинци, која су до 1590. године су више него удвостручила број фискалних обвезника. Превагу за остваривање позивног прираштаја пореских домаћинстава су донела насеља која су, по свој прилици, формирана у другој половини столећа, као што су *Вишњевац* и *Платичево*, која су у попису из 1546. године забележена као пустоселине. Брајилово, Брвеница, Дариновци, Јарковци, Крчетинци, Никинци и Ново Село се у настаријем сачуваном попису тимарских дажбина сремске раје не помињу, па се једино може претпоставити да су и ова насеља настала у периоду после 1546. године. Када се сви наведени чиниоцу посматрају скупа, може се закључити да се насељеност у пописној области Митровице у раздобљу између 1546. и 1590. године вероватно благо повећала, али се због чињенице да подаци пописа из 1552. године за ову област нису сачувани, динамика промена броја пореских домаћинства не може поуздано реконструисати. (Табела 9з)

*

У пописној области Моровића је 1590. године било регистровано 36 насељених места са 623 пореска домаћинства. У односу на стање које је забележено 1568. године, број фискалних обвезника хришћанских вероисповести је био за 7,84% мањи. Међутим, у односу на стање из 1546. године, њихов је број био већи за 31,43%. Наведене вредности не описују у потпуности динамику промена броја пореских домаћинстава, будући да за област Моровића нису сачувани подаци из пописа спроведеног 1552. године.

Ако се насеља ове пописне области посматрају појединачно, може се уочити да се промене у броју пореских кућа у њима нису одвијале по

јединственом обрасцу. У 14 насеља се број пореских домаћинстава у раздобљу између 1546. и 1590. године смањило, а од тога се становништво 6 села пре 1568. године у потпуности раселило. Реч је о *Вутишинцима*, *Курјаковицу*, *Опрећи*, *Томојевцима* и *Шарлату*. Највеће смањење броја домаћинстава је забележено у некада највећој хришћанској заједници у истоименој пописној области – *Моровићу*, па се око 1590. године ниједно насеље ове области више није издвајало по демографском капацитету.

У 18 села регистрованих 1590. године, број хришћанских пореских обвезника се у односу на стање из 1546. повећао, а после 1546. године, по свој прилици је формирано десет нових насеља. Ипак, услед недостатка података то се са сигурношћу може рећи једино за *Азашевце*, који су у попису из 1546. године забележени као пустоселина. У раздобљу између 1568. и 1578. године је запустело село *Заголублици*, које се од 1578. године помиње као пустоселина чије је делове атара користила раја из селâ Владимироваца, Хлаповаца и Томашеваца. Ово насеље, међутим, и попису из 1546. године се не помиње. (Табела 9и)

*

У пописној области Немаца је 1590. године било регистровано 29 насељених места с 488 пореских домаћинстава. У односу на стање из 1568. године то је мање за 99 пореских домаћинстава или 16,87%, а у односу на стање из 1546. године за 58 или 10,62%. Дакле, динамика промене броја пореских домаћинстава у овој пописној области слична је као и у областима Иванкова и Подгорја. И у области Немаца попис из 1552. године сведочи о значајном повећању броја хришћанских пореских обвезника. У односу на стање из 1546. године, 1552. их је било више за 177 или 32,42%. Тада је у овој области регистрован највећи број пореских домаћинстава – 723.

У поређењу с приликама из 1546. године, једнак је број старих насеља у којима је до 1590. године дошло до опадања, односно до пора-

ста или стагнације броја пореских домаћинстава. Обе групе броје по 17 насељених места. У групи насеља у којој се број фискалних обвезника смањило, становништво је чак у седам већ до 1568. године нестало. До тада су у овој пописној области ишчезла села *Бежанија*, *Ирвинци*, *Моштац*, *Паприжа* и *Стојановци*, а као пустоселине се још у попису из 1552. године помињу села *Беровци* и *Рубетница*. Ова област се одликује релативно стабилном структуром насеља, па су у раздобљу између 1546. и 1590, односно 1552. године, основана свега два нова насеља – *Варјаши* и *Хапчевици*, која су 1546. године регистрована као пустоселине (Табела 9ј).

*

У пописној области Подгорја је 1590. године било регистровано 20 насељених места с 272 пореска домаћинства. У погледу динамике промена броја пореских домаћинстава, ова фискална област има одређених сличности с облашћу Иванкова. И у Подгорју је у односу на стање забележено 1546. године (291 пореско домаћинство), средином века дошло до значајног повећања од 111 или 38,14% пореских домаћинстава, да би другу половини столећа обележило опадање броја фискалних обвезника, до најниже вредности, која је забележена 1590. године. Број пореских домаћинстава је 1590, у односу на стање из 1546. године био мањи за 19 или 6,53% пореских домаћинстава.

Као и у области Иванкова, хетерогене промене броја хришћанских пореских домаћинстава у оквиру појединачних насеља не пружају много простора да се наслуте чиниоци који су могли да генеришу или утичу на ова кретања. Од пет насеља која су забележена у попису из 1590, четири се у попису из 1546. године помињу као мезре: *Балинћан*, *Боришевац*, *Иванци* и *Радотинци*. Изузимајући Боришевац, који се као насељено место први пут помиње 1568. године, остала три села су регистрована у попису из 1552. године.

Повећање броја пореских домаћинстава забележено је у 7 насеља, међу којима је најзначајнији пораст регистрован у *Товарнику*, куда је пролазио главни сремски пут, који је од Митровице водио ка Вуковару и осјечком мосту. У 10 насеља је регистровано опадање броја пореских домаћинстава, а села *Павловци* и *Фелефејер* су запустела пре 1568. године. (Табела 9к)

*

У пописној области Посавља је 1590. године било регистровано 29 насељених места с 354 пореска домаћинства. У односу на стање из 1568. године то је било за свега 9 домаћинстава мање, а у односу на стање из 1546. године за 34 домаћинства више. Другим речима, могло би се рећи да је особеност ове пописне области, поред мале густине домаћинства по квадратном километру, била стабилна демографска структура. Међутим, попис из 1552. године баца другачије светло на овај закључак, будући да је према подацима поменутог пописа и у Посављу средином века било забележено значајно повећање броја домаћинства.

Када се промене у броју пореских домаћинстава посматрају по насељима, и у Посављу се могу препознати три групе настањених места. Групу у којој је између 1590. године забележен мањи број фискалних обвезника него 1546. године чинило је 12 села. Од тога су између 1552. и 1568. године запустела три – *Бучје*, *Михаловци* и *Скоротинци*. Групу у којој је дошло до повећања броја фискалних обвезника је чинило 16 насеља, а четири насеља која су регистрована 1590. године – *Врбања*, *Орљак*, *Суботиште* и *Шумановци*, 1546. године, по свој прилици, нису постојала. (Табела 9л)

*

У пописној области Сланкамена је 1590. године било регистровано 19 насељених места с 624 хришћанска пореска домаћинства. У односу на стање које је забележено у попису из 1546. године, у трима насељима је

смањен, а у девет повећан број пореских домаћинстава. На позитиван прираштај пореских домаћинстава и у овој области је кључно утицала група насеља, која у настаријем сачуваном попису тимарских дажбина сремске раје нису била забележена или су регистрована као пустоселине. Као село без раје у попису из 1546. године су забележени *Чортановци*, док се села *Патка* и *Хаб* као мезре први пут помињу у попису из 1568. године. Једино насеље које је запустело између 1568. и 1578. године јесте село *Медићи-Добринци*. Динамика промена броја домаћинстава махом се подудара с већином пописних области у Сремског санцаку. Сачувани пописи указују на пораст између 1546. и 1578. године, а затим на нагли пад. Међу највећим хришћанским насебинама у овој пописној области током друге половине XVI столећа су били: Инђија, Крчедин, Марадик, Петринци, Сланкамен и Сурдук. (Табела 9љ)

*

Пописна област Раче била је најмања пописна област у Сремском санцаку. У њој су 1590. године регистрована свега 4 насељена места с 91 хришћанским пореским домаћинством. У попису из 1546. године у овој области су забележена 3 насеља са 151 пореским домаћинством. Судећи по пореским књигама, насеље *Пудровци* је настало средином XVI века, будући да се у попису из 1546. године помиње као пустоселина. У попису из 1552. године у области Раче су забележена 233 пореска домаћинства, после чега је дошло до трајног смањивања броја фискалних обвезника. У поређењу са стањем из 1546. године, број фискалних домаћинстава се до 1590. године смањио за 61 или 40,40%, а у односу на стање из 1552. године за 143 или 61,37% пореских домаћинстава. (Табела 9м)

*

Једна од мањих пописних области у Сремском санцаку – Черевих, 1590. године је имала само шест насељених места са 147 хришћанских пореских домаћинстава. У односу на 1546. годину у трима насељима је

1590. године регистрован мањи, а у четирима већи број домаћинстава. Ипак, структура насеља у области Черевиха се одликовала релативном стабилношћу, а укупан прираштај домаћинстава био позитиван. Будући да су подаци из пописа 1552. године сачувани једино за *Баноштор* и *Андријево*, може се претпоставити да је на подручју ове пописне области између 1546. и 1552. године дошло до значајног повећања броја пореских домаћинстава, после чега је следило стагнирање и опадање до краја XVI века. (Табела 9н)

*

Табела 10 (10а-10н). *Промене у броју хришћанских пореских домаћинстава у Сремском санџаку према пописима 1546-1590. године*

НАПОМЕНА: Структура насеља по нахијама одговара структури пописа из 1590. године. У оквиру пописних области, насеља су груписана у три категорије, и за сваку је исказан међузбир. Прву категорију чине насеља у којима је 1590. године забележен пораст броја пореских домаћинстава у односу на стање из 1546. године. Другу чине насеља у којима је регистровано опадање, а у трећој су насеља која нису забележена у попису 1546. године или су регистрована као пустоселине, а била су насељена у каснијем периоду.

10а. Пописна област Варадина

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Варадин	81	100	43	36	36
2. Деч	40	*	47	36	19
3. Каменица	16	9	15	16	15
4. Карловци	547	691	510	416	294
МЕЉУЗБИР:	684	800	615	504	364
5. Беочин	13	36	38	36	36
6. Буковац	20	33	25	23	24
7. Варасово	13	20	16	16	15
8. Думбово	7	15	9	10	7
9. Лединци	12	24	22	28	27
10. Ново Село	18	27	29	40	37
11. Рим	-	*	4	0	-
12. Сентић	17	29	19	18	17
МЕЉУЗБИР:	100	184	162	171	163
УКУПНО:	784	984	777	675	527

10б. Пописна област Вуковара

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Богдановци	41	*	49	44	38
2. Лугатинци*	35	*	-	-	-
3. Никославци	29	*	42	38	28
4. Нуштар	16	*	мезра	мезра	мезра
5. Радованци	9	17	пусто	4	7
6. Рогожан	23	25	21	17	15
7. Опатовци	7	*	пусто	пусто	мезра
8. Острово	23	*	-	-	-
МЕЉУЗБИР:	183	*	112	103	88
9. Брестова	3	*	9	8	8
10. Вуковар	21	*	71	66	47
11. Гендуруш	10	12	14	17	16
12. Кекетинци	4	*	17	12	11
13. Маринци	32	*	39	38	35
14. Тихаловци	26	*	37	37	34
15. Черић	24	*	36	36	32
МЕЉУЗБИР:	120	*	223	214	183
16. Владисавци	-	*	12	12	12
17. Грабовци	-	*	11	14	12
18. Десиковци	-	*	18	20	18
19. Липовац	-	*	7	мезра	мезра
20. Мартинци	мезра	мезра	5	7	9
21. Миклошевци	-	*	25	23	26
22. Милковци	мезра	*	9	8	5
23. Обрадовци	мезра	*	6	6	5
24. Пеште	-	*	18	18	16
25. Рачинци	мезра	мезра	1	1	0
МЕЉУЗБИР:	*	*	112	109	103
УКУПНО:	303	*	447	426	374

10в. Пописна област Гргуреваца

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Бешеново	38	*	40	33	14
2. Вангиница	48	*	36	47	40
3. Гргуревци	43	*	22	16	19
4. Диснош	25	*	22	20	7
5. Илијаш	26	*	28	26	21
6. Лежимир Велики	18	*	7	18	15
7. Мунтал	27	*	29	28	24
8. Ремета Мала	27	*	19	21	17

9. Стејановци	40	*	36	34	36
10. Шулма	47	*	41	43	41
МЕЃУЗБИР:	339	*	280	286	234
11. Радинци Велики	14	*	35	38	37
12. Ремета Велика	38	*	42	49	41
13. Слободинци	25	*	63	71	56
МЕЃУЗБИР:	77	*	140	158	134
УКУПНО:	416	*	420	444	368

10г. Пописна област Земуна

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Бановци	49	*	55	58	31
2. Бежанија	42	*	54	53	41
3. Бељарица	37	*	25	28	26
4. Буњавци	30	*	36	31	20
5. Живач	17	*	24	20	9
6. Земун	89	*	74	71	41
7. Сурчин	31	*	35	31	28
МЕЃУЗБИР:	295	*	303	292	196
8. Батајница	25	*	29	43	41
9. Добановци	50	*	43	40	50
10. Кумша	25	*	36	32	25
МЕЃУЗБИР:	100	*	108	115	116
11. Врбас	-	*	16	16	16
12. Грабовац	-	*	15	14	14
13. Јаково	мезра	*	24	21	17
14. Камендин	пусто	*	32	55	47
15. Тврдењава	-	*	8	11	12
16. Црвена Црква	-	*	50	46	31
МЕЃУЗБИР:	0	*	145	163	137
УКУПНО:	395	*	556	570	449

10д. Пописна област Иванкова

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Андинци	31	36	пусто	*	пусто
2. Андријашевци	4	4	пусто	*	пусто
3. Винковци	37	43	17	*	15
4. Врбичани	21	26	11	*	13
5. Дубрава	11	10	пусто	*	пусто
6. Ђурашевци	26	54	28	*	20
7. Залужина	28	36	21	*	20

8. Иванково	68	81	70	*	60
9. Лаз / Блажевци	25	37	29	*	24
10. Лисковац	11	19	8	*	7
11. Надишевци	23	20	13	*	10
12. Обрамовци	16	21	17	*	13
13. Петровци	17	24	19	*	16
14. Руждивина	22	23	19	*	18
15. Сла(в)ковци	24	32	24	*	20
16. Томинци	5	5	3	*	3
17. Тринчил	3	пусто	-	-	-
18. Хоропковци	10	11	8	*	9
МЕЋУЗБИР:	382	482	287	*	248
19. Вођинци	5	5	8	*	9
20. Драгановци	8	12	13	*	15
21. Јакобовци	9	8	6	*	9
22. Пирковци	10	13	14	*	10
23. Ритковци	13	16	19	*	20
24. Свињаревци	15	15	20	*	19
25. Славиновци	3	6	4	*	4
26. Трбушанци	19	24	22	*	21
27. Шишковци	4	5	4	*	4
МЕЋУЗБИР:	86	104	110	*	111
28. Илинци	мезра	мезра	мезра	*	10
29. Јанковци	мезра	мезра	3	*	9
30. Јармина	мезра	мезра	10	*	11
31. Куновци/Крнадија	мезра	мезра	12	*	9
32. Млиниште	-	4	4	*	4
33. Холмош	мезра	мезра	мезра	*	5
МЕЋУЗБИР:	*	4	29	*	48
УКУПНО:	468	590	426	*	407

10ђ. Пописна област Илока

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Амишак	*	*	16	16	14
2. Базјаш	10	*	14	15	7
3. Бапска	*	*	26	28	25
4. Бачинци	*	*	72	75	60
5. Белеш	*	*	мезра	мезра	3
6. Берак Горњи	16	*	16	16	12
7. Берак Доњи	19	*	18	21	22
8. Беркасово	*	*	21	18	19
9. Бијокаш	*	*	8	10	10
10. Биклаб	*	*	10	11	10

11.	Бингула	*	*	40	46	41
12.	Воћин	*	*	16	17	32
13.	Вршојевци	18	28	22	21	20
14.	Гибарац	*	*	40	45	37
15.	Гимућин	*	*	9	16	14
16.	Дивош	*	*	7	9	7
17.	Ердевик	*	*	31	30	29
18.	Илок	*	*	31	20	14
19.	Ичка	*	*	30	30	29
20.	Јандор	*	*	13	12	11
21.	Калотинци	*	*	26	25	25
22.	Кишелез	*	*	24	25	19
23.	Ковачевци	*	*	мезра	9	9
24.	Комлуш	*	*	8	10	11
25.	Лежимир Мали	*	*	17	18	18
26.	Липовци	*	*	12	8	9
27.	Лишвар	*	*	8	10	12
28.	Љуба	*	*	37	34	33
29.	Мотоћин	*	*	10	23	24
30.	Моћарош	*	*	18	17	17
31.	Мохово	*	*	21	23	17
32.	Немтин	*	*	22	17	16
33.	Нештин	*	*	14	16	16
34.	Новак	*	*	46	50	47
35.	Опатовци	*	*	18	22	21
36.	Пакледин	*	*	30	32	28
37.	Пишкет	9	*	16	14	17
38.	Пиштинац	13	*	21	22	23
39.	Радош	*	*	10	13	12
40.	Рика	*	*	11	12	13
41.	Селеуш	*	*	20	20	17
42.	Сот	*	*	26	26	23
43.	Сотин	*	*	30	23	50
44.	Сусек	*	*	30	31	26
45.	Узун Ловас	*	*	78	79	73
46.	Фаркаш	25	*	21	22	17
47.	Физић	*	*	16	18	19
48.	Фировци	*	*	28	30	28
49.	Чедимир	*	*	25	26	22
50.	Чигрија	*	*	8	10	11
51.	Шавловци	*	*	16	19	17
УКУПНО:		*	*	1 107	1 160	1 106

10е. Пописна област Ирига

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Брегово	40	*	44	50	38
2. Врдник	111	*	107	77	32
3. Грбинци	6	*	мезра	мезра	мезра
4. Ириг	111	*	75	44	12
5. Јеленци	32	*	18	22	20
6. Крушедол	87	*	70	70	69
7. Међеш	28	*	18	19	5
8. Нерадин	71	*	72	59	41
9. Ремета Мала	28	*	21	17	14
МЕЂУЗБИР:	514	*	425	358	231
10. Банковци	25	*	35	37	31
11. Борковци	12	*	32	33	25
12. Грахово	10	*	26	42	41
13. Јазак	25	*	44	42	35
14. Кудош	31	*	40	45	35
15. Љуково	30	*	50	55	50
16. Павловци	24	*	27	40	36
17. Петровци Велики	26	*	26	50	40
18. Петровци Мали	18	*	32	40	39
19. Радинци Мали	11	*	25	27	19
20. Шатринци	14	*	21	25	20
21. Шелевренац	10	*	29	45	41
МЕЂУЗБИР:	236	*	387	481	412
22. Батинци	мезра	*	34	30	29
23. Бекенево	*	*	19	28	22
24. Добродол	*	*	17	26	24
25. Кукињаш	мезра	*	20	29	23
26. Рива	*	*	19	17	18
27. Црквинац	*	*	16	21	16
28. Шавлинци	мезра	*	17	18	17
МЕЂУЗБИР:	*	*	142	169	149
УКУПНО:	750	*	954	1 008	792

10ж. Пописна област Купиника

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Барич	8	*	15	*	6
2. Војка	32	*	31	*	28
3. Вођје	8	*	12	*	3
4. Грдановци	24	*	19	*	18
5. Грубишинци	22	*	16	*	13
6. Зовинци*	14	*	-	-	-

7.	Каракуш	4	*	12	*	пусто
8.	Кленка Доња	9	*	10	*	пусто
9.	Купиник	55	*	65	*	34
10.	Михаловци	5	*	9	9	2
11.	Ново Село	27	*	28	*	19
12.	Сакула	44	*	48	*	37
13.	Сибач	26	*	23	*	21
14.	Угриновци	53	*	49	*	36
15.	Церница	23	*	14	*	10
16.	Цреповци	9	*	18	*	пусто
17.	Шогодол	14	*	9	*	9
МЕЃУЗБИР:		377	*	378	*	236
18.	Ашања	20	*	10	*	21
19.	Ватовци	4	*	10	9	7
20.	Витојевци	16	*	19	*	18
21.	Карловчац Мали	34	*	44	*	35
22.	Крношевци	22	*	29	*	30
23.	Кућинци	3	*	13	*	19
24.	Микула	14	*	18	*	15
25.	Мишковци	4	*	17	*	18
26.	Прогар	19	*	24	*	28
27.	Селићи	9	*	34	*	25
28.	Суви Јарак	40	*	64	*	47
29.	Турија	18	*	19	*	19
30.	Шимуновци	19	*	42	*	36
МЕЃУЗБИР:		222	*	343	*	318
31.	Белетинци	*	*	15	*	8
32.	Бена	*	*	18	*	12
33.	Бечмен	пусто	*	23	*	20
34.	Боћавци	*	*	13	*	17
35.	Владотинци	пусто	*	4	*	3
36.	Вргаловци	*	*	5	*	6
37.	Грабовци	*	*	10	*	12
38.	Деч	*	*	15	16	12
39.	Драж	пусто	*	16	*	8
40.	Дреновац	мезра	*	15	*	14
41.	Камендин Мали	*	*	15	*	12
42.	Керек Велики	мезра	*	18	*	17
43.	Крнадин	*	*	14	*	14
44.	Лиштан	*	*	5	4	3
45.	Лошинци	*	*	5	*	4
46.	Малетинци	*	*	7	*	10
47.	Мархановци	*	*	11	*	13
48.	Мачкалова	*	*	9	*	пусто
49.	Мачуровци	*	*	6	*	пусто

50. Милашевци	*	*	9	*	8
51. Митровица Мала	*	*	11	*	10
52. Обрадовци	пусто	*	32	*	32
53. Обреж	пусто	*	14	*	11
54. Огар	*	*	14	*	13
55. Ораховци	пусто	*	9	*	8
56. Паринци	*	*	10	10	8
57. Товарник	*	*	16	*	14
58. Толичник	*	*	17	*	18
59. Трмиште	*	*	0	*	пусто
60. Фаркадол	*	*	10	*	мезра
61. Хејговци	*	*	19	*	14
МЕЋУЗБИР:	*	*	385	*	321
УКУПНО:	599	*	1 106	*	875

10з. Пописна област Митровице

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Барадинци	23	*	17	8	9
2. Бодановци	22	*	28	30	12
3. Буђановци	23	*	37	38	мезра
4. Бутраковци	20	*	24	12	пусто
5. Видаковац	27	*	19	19	10
6. Дијаковци	8	*	0	0	0
7. Димитровчац	15	*	19	14	10
8. Добринци	64	*	31	48	41
9. Ђелеповац	23	*	20	21	19
10. Иванишевци	37	*	29	23	18
11. Јарак	85	*	106	83	70
12. Крстац	26	*	32	30	21
13. Куманица	33	*	мезра	мезра	мезра
14. Лаћарак	37	*	48	49	35
15. Лигет	39	*	78	65	36
16. Љубаковац	18	*	18	17	16
17. Миловци*	4	*	-	-	-
18. Митровица	70	*	30	19	14
19. Новаковци	15	*	мезра	пусто	мезра
20. Ново Село	9	*	4	мезра	мезра
21. Шимоте	26	*	20	24	18
22. Стрејловци	25	*	27	22	21
23. Суботиште	19	*	20	21	18
24. Тапавица	30	*	22	26	29
25. Туђинци	27	*	20	12	6
26. Угашевци	4	*	мезра	мезра	мезра
МЕЋУЗБИР:	729	*	649	581	403

27. Бариновци	15	*	22	17	17
28. Брестац	23	*	37	35	30
29. Вогањ	8	*	24	40	27
30. Гомолово	10	*	16	15	12
31. Ђурђевици	17	*	25	26	26
32. Кочетинци	13	*	18	17	14
33. Краљевци	39	*	49	62	60
34. Марђелаш	19	*	41	40	39
35. Мартинци Велики	27	*	36	37	31
54. Мартинци Мали	5	*	14	12	9
36. Нађелос	23	*	37	46	36
37. Ново Село	45	*	77	71	50
38. Попинци	11	*	9	29	29
39. Прхово	27	*	45	41	35
40. Рума	18	*	49	51	34
41. Сења	5	*	20	14	16
42. Ситаровци	27	*	25	27	37
43. Ходоровци	12	*	18	22	21
44. Хртковац/Ратковац	9	*	27	22	23
45. Чондок	9	*	21	19	14
46. Шапино	12	*	17	26	30
47. Шашинци	16	*	40	47	32
МЕЂУЗБИР:	390	*	667	716	662
48. Брајилово	-	*	21	17	15
49. Брвеница	-	*	34	43	26
50. Вишњевац	мезра	*	24	35	28
51. Дариновци	-	*	-	15	16
52. Јарковци	-	*	35	44	40
53. Крчетинци	-	*	18	10	12
55. Никинци	-	*	24	25	22
56. Платичево	пусто	*	12	11	8
МЕЂУЗБИР:	*	*	168	200	167
УКУПНО:	1 119	*	1 484	1 497	1 192

10и. Пописна област Моровића

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Батровци	24	*	22	21	21
2. Бојић	5	*	9	7	4
3. Ботовци	10	*	6	7	8
4. Ботош	13	*	10	8	8
5. Вутишинци	7		мезра	мезра	мезра
6. Куљеш	22	*	14	15	9
7. Курјаковац	5	*	мезра	мезра	мезра
8. Моровић	64	*	57	45	31

9. Опрећа	5	*	пусто	мезра	мезра
10. Томојевци	8	*	мезра	мезра	мезра
11. Хелинци	30	*	34	31	20
12. Хлаповци	12	*	13	13	10
13. Чуковци	12	*	11	12	11
14. Шарлат	15	*	мезра	мезра	мезра
МЕЋУЗБИР:	232	*	176	159	122
15. Андријевци	15	*	17	18	18
16. Братошевци/Врањак	22	*	30	30	30
17. Владимировци	9	*	16	17	18
18. Влаштинци	7	*	17	18	16
19. Грк	19	*	22	24	24
20. Грубишевци	9	*	15	16	17
21. Јакобовци	2	*	10	9	9
22. Кузма-Дамјан	21	*	23	27	21
23. Кукујевци	24	*	52	47	38
24. Липовац Горњи	16	*	12	11	13
25. Липовац Доњи		*	20	21	21
26. Малованци	6	*	11	11	13
27. Стројишинци	10	*	11	11	11
28. Томашевци	13	*	27	29	34
29. Ђипановци	23	*	25	31	33
30. Ђубовци	25	*	16	24	26
31. Хрженица/Фелетинци	8	*	15	15	16
32. Штитар	13	*	13	12	15
МЕЋУЗБИР:	242	*	352	371	373
33. Азашевци	мезра	*	19	18	18
34. Заголублинци	-	*	8	мезра	мезра
35. Крнаја	-	*	36	30	21
36. Михаловци	-	*	18	21	18
37. Пахово	-	*	4	5	7
38. Поповци/Претока	-	*	10	7	7
39. Свилојевци	-	*	20	26	27
40. Уринци	-	*	10	9	8
41. Церје	-	*	11	12	10
42. Штрепци/Шуљан	-	*	12	11	12
МЕЋУЗБИР:	*	*	148	139	128
УКУПНО:	474	*	676	669	623

10j. Пописна област Немаца

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Бежанија	8	14	мезра	*	мезра
2. Брод(овци) / Беровци	6	пусто	пусто	*	пусто
3. Видаковци	13	19	10	*	10
4. Живице	5	3	4	*	2
5. Ирвинци	9	13	мезра	*	мезра
6. Мала Вас	37	52	39	*	33
7. Маринци	25	29	28	*	23
8. Моштац	12	14	пусто	*	пусто
9. Немци	138	169	142	*	77
10. Нерадовци	9	11	5	*	1
11. Оздановци	18	23	17	*	16
12. Паприжа	3	2	мезра	*	мезра
13. Пећковци	11	12	4	*	7
14. Побрдица	11	18	9	*	8
15. Рубетница	3	мезра	мезра	*	мезра
16. Стојановци	7	11	мезра	*	мезра
17. Церјан	8	9	7	*	3
МЕЉУЗБИР:	323	399	265	*	180
18. Блажевци	15	26	15	*	15
19. Бодановци	16	21	19	*	22
20. Гипуш	16	24	18	*	22
21. Драгановци	6	6	7	*	6
22. Друговци	3	5	6	*	7
23. Илач	10	17	16	*	15
24. Илинци	32	41	47	*	40
25. Комлетинци	21	30	26	*	23
26. Оток	14	21	19	*	20
27. Палићевци	11	15	19	*	19
28. Подгајци	10	12	14	*	10
29. Подграђе	17	23	27	*	21
30. Привлака	23	34	29	*	27
31. Свињаровци	10	14	10	*	10
32. Трновци	11	15	10	*	11
33. Хатина	3	7	3	*	3
34. Четвртиште	5	7	9	*	9
МЕЉУЗБИР:	223	303	294	*	280
35. Варјаш	мезра	18	16	*	16
36. Хапчевци	мезра	3	12	*	12
МЕЉУЗБИР:	0	21	28	0	28
УКУПНО:	546	723	587	*	488

10к. Пописна област Подгорја

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Базова	10	14	3	*	3
2. Берак	23	20	14	*	15
3. Букојовци	22	17	9	*	9
4. Ђулвез	15	15	10	*	11
5. Ердефарка	22	25	14	*	9
6. Жебиртовци	21	27	16	*	17
7. Кундуровци	32	39	27	*	22
8. Павловци	8	12	пусто	*	пусто
9. Томпојевци	28	33	29	*	20
10. Фелефејер	28	17	пусто	*	пусто
МЕЉУЗБИР:	209	219	122	*	106
11. Дражиновци	12	13	19	*	16
12. Зобноровци	10	20	11	*	12
13. Илача Мала	10	30	17	*	16
14. Товарник	18	38	41	*	41
15. Чаковци	10	22	13	*	14
16. Џелетовци	9	19	16	*	17
17. Шамшин	13	16	16	*	16
МЕЉУЗБИР:	82	158	133	*	132
18. Балинћан	мезра	13	7	*	7
19. Боришевац	мезра	мезра	4	*	8
20. Иванци	мезра	6	9	*	10
21. Радотинци	мезра	6	6	*	6
22. Фетилловци	-	-	4	*	3
МЕЉУЗБИР:	*	25	30	*	34
УКУПНО:	291	402	285	*	272

10л. Пописна област Посавља

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Бабина Греда	28	26	31	*	26
2. Бошњак	12	17	11	*	11
3. Бучје	1	9	пусто	*	пусто
4. Врбница	8	7	7	*	6
5. Гундинци	21	25	22	*	20
6. Гуња	8	7	10	*	7
7. Дреновци	13	14	8	*	11
8. Јакобовци	7	10	4	*	5
9. Михаловци	3	1	пусто	*	пусто
10. Рајчиновци	12	4	8	*	10
11. Скоротинци	1	1	пусто	*	пусто
12. Штитар	8	12	9	*	7

МЕЋУЗБИР:	122	133	110	*	103
13. Бучје	6	10	6	*	7
14. Вирда	8	20	12	*	13
15. Градинци	11	13	6	*	11
16. Градиште	13	15	16	*	22
17. Жупања Блато	22	25	23	*	23
18. Јамена	8	15	11	*	10
19. Јарак	9	11	12	*	10
20. Нова Варош	7	13	10	*	8
21. Новаковци	9	11	9	*	9
22. Паприжа	10	15	10	*	11
23. Подгајци	8	10	8	*	9
24. Рахово	23	31	32	*	26
25. Саланик	10	18	9	*	11
26. Строница	5	6	11	*	5
27. Церна	41	57	45	*	44
28. Шапица	8	11	12	*	10
МЕЋУЗБИР:	198	281	232	*	229
29. Врбања	пусто	пусто	9	*	8
30. Орљак	-	-	мезра	*	7
31. Суботиште	-	-	12	*	4
32. Шумановци	-	мезра	мезра	*	3
МЕЋУЗБИР:	*	*	21	*	22
УКУПНО:	320	414	363	*	354

10љ. Пописна област Раче

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Амзова	68	97	95	*	10
2. Опојевци	40	63	59	*	30
3. Пудровци	мезра	4	14	*	36
4. Рача	43	69	37	*	15
УКУПНО:	151	233	205	*	91

10м. Пописна област Сланкамена

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Бешка	41	*	38	36	28
2. Сланкамен	128	*	129	131	111
3. Туса	30	*	24	31	24
МЕЋУЗБИР:	199	*	191	198	163
4. Барба	16	*	19	18	16
5. Белегиш	17	*	31	31	25

6. Грабовци	17	*	39	34	26
7. Инђија	24	*	46	49	42
8. Марадик	27	*	38	46	41
9. Пачијановци	26	*	25	25	28
10. Петринци	16	*	39	43	30
11. Сас	14	*	48	42	35
12. Сурдук	29	*	70	70	48
МЕЋУЗБИР:	186	*	355	358	291
13. Дормош Мали	*	*	11	32	9
14. Крчедин	пусто	*	36	39	39
15. Медићи Добринци	*	*	8	пусто	пусто
16. Пазуха	*	*	13	38	31
17. Патка	*	*	мезра	26	26
18. Тидеј	пусто	*	27	28	21
19. Хаб	*	*	мезра	11	11
20. Чортановци	пусто	*	47	41	33
21. Штитар	*	*	13	мезра	мезра
МЕЋУЗБИР:	*	*	155	215	170
УКУПНО:	385	*	701	771	624

10н. Пописна област Черевиха

НАСЕЉЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
1. Андријево	4	8	8	3	3
2. Свилош	31	*	37	40	26
3. Черевих	41	*	36	35	33
МЕЋУЗБИР:	76	*	81	78	62
4. Баноштор	17	52	49	51	44
5. Бања	-	*	7	4	0
6. Грабово	17	*	21	29	24
7. Корушка	14	*	17	22	17
МЕЋУЗБИР:	48	*	94	106	85
УКУПНО:	124	*	175	184	147

Турски пописи Сремског санцака показују да су верска и етничка структура становништва за пописиваче имали значај само у случајевима када је припадност одређеној верској и етничкој заједници одређивала фискалну категорију појединца или групе људи, односно неку посебност у структури њихових пореских обавеза. Из тог разлога су у насељима која су имала верски мешовито становништво, засебно регистровани *муслимани* и *неверници* (тур. *gebrān*), док *зимџе*, с изузетком Јевреја (тур. *Yahūdiyān*), нису били разврставани нити према вероисповести, нити према етничкој припадности. Једина етничка категорија која је у пописима бележена засебно су били Роми (тур. *Qıbrıyān*). И када су били исламске вероисповести, Роми су у пописима били издвајани од осталих муслимана. Будући да је и Рома, као и Јевреја, у Сремском санцаку био регистрован тек незнатан број, овом приликом се нећемо упуштати у детаљнију анализу њиховог правног статуса.¹⁴⁷

¹⁴⁷ О правном положају Рома под турском влашћу вид. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, I, 397–400. (Кануннама о Циганима из времена султана Мехмеда II); Исто, II, 383–386. (Канун султана Бајазита II о убирању циганског харача у областима Истанбула, Визе, Јамбола, Никопоља, Софије, Ниша, Крушевца, Смедерева и Босне из 1498. године), Исто, VI, 511–523. (Кануннаме за санцак Цигана из 1530–1537. године); Margaret Hasluck, „Firman of A.H 1013-14 (A.D. 1604-5) regarding of the Gypsies in the Western Balkans“, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 27 (1948), 1–12. Chantal Lemerquier-Quellejeay, „Çingāne“, *EP*, II, 41–42. M. Taууyib Gôkbilgin, „Çingeneler“, *İslam Ansiklopedisi*, III, 420–426; Angus Fraser, *The Gypsies*, Oxford and Cambridge: Blackwell, 1992; Zoltan Barany, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, Ethnopolitics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Elena Marushiakova and Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A contribution to the history of the Balkans*, ed. Donald Kenrick, trans. Olga Apostolova (Hatfield, Hertfordshire : University of Hertfordshire Press; Paris: Centre de recherches tsiganes, 2000). Elena Marušjakova, Veselin Popov, *Romi u Turskom carstvu. Prilozi za istoriju Balkana*, Subotica: Ćikoš Holding 2003; George C. Soulis, „The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in

МУСЛИМАНИ

Чињеница да су турски фискални пописи састављани превасходно због дистрибуције тимарских прихода, битно отежава демографска истраживања, нарочито када је реч о муслиманском делу популације. Основни проблем се састоји у томе што муслимани нису пописивани систематично, већ само онда када су уживали тимарске приходе, или када су као корисници државних земљишта и добара били у обавези да плаћају неке од тимарских пореза. Стога није редак случај да се име једног лица, које није морало да буде стално настањено на простору пописиваног санцака, у пописној књизи појављује више пута у својству корисника читлука, а да се поједини житељи вароши и касаба изостављају из пописа, ако се нису бавили аграрним делатностима. Чланови тврђавских војних посада у пописима су понекад регистровани по формацијским јединицама – *буљуцима*, некад као житељи вароши и касаба, а некад само као корисници читлука, винограда, башти, млинова и ливада, које су се могле налазити на мањој или већој удаљености од тврђаве.

the Late Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers*, 15 (1961), 142–165; Eyal Ginio, „Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State“, *Romani Studies*, Vol. 14, Issue 2, December 2004, 117–144. Muhamed Mujić, „Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskim vlašću”, *POF*, 3–4/1952-1953), 137–193; Đurđica Petrović, “Društveni položaj Cigana u nekim južnoslovenskim zemljama u XV i XVI veku”, *JIC*, 1–2/1976, 45–66; Olga Zirojević, „Cigani u Srbiji od dolaska Turaka do kraja XVI veka”, *JIC*, 1–2/1976, 67–78. Литература о Јеврејима у Отоманској имеприји је веома богата. Вид. Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal, and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden: Brill 1984; Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge: Cambridge University Press 2001; Yaron Ben-Naeh, *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen: Mohr Siebeck 2008. Значајне резултате у истраживању прошлости Јевреја у Југоисточној Европи у нашој науци је остварио Богумил Храбак. Поред већег броја чланака, резултате својих истраживања је објавио и у монографији: *Јевреји у Београду: до стицања равноправности (1878)*, Београд: Српски генеалогски центар 2009.

Уживаоци тимарских прихода

О корисницима тимарских прихода из Сремског санцака су сачувани само фрагментарни подаци у неколико сумарних пописа тимара (тур. *ısmal defterleri*) и протоколима о додели тимара (тур. *ruzmançe defterleri*).

Када је реч о уживаоцима зеамета – годишњих прихода у вредности између 20 000 и 100 000 аспри, радило се по правилу о угледним личностима у локалним срединама. Тако се у поменутом попису као уживаоци зеамета помињу алајбег санцака Печуја – Ферхат-бег (50 000 аспри), син будимског беглербега – Ахмед-бег (47 850 аспри), алајбег Сремског санцака – Ахмед-бег син Бајрам-бега (45 500 аспри), ага будимских азапа – Иса (34 100 аспри), ћехаја будимског паше – Пири (22 000 аспри), писар будимских јаничара – Ахмед (15 030 аспри), затим лица чији се идентитет може наслутити, као што су Ибрахим син Хасан-паше (40 000 аспри), Бајрам-бег (36 000 аспри), Мехмед син Тургут-бега (42 500 аспри), Мустафа син Халил-бега (42 000 аспри), Мустафа син Бали-бега (35 500 аспри), Мехмед син Скендер-бега (25 500 аспри), али и данас непознате особе попут Шехбаза (40 000 аспри), Бајзида (30 000 аспри), Абдулрахмана (28 000 аспри), Первана (28 000 аспри), Дервиша (23 000 аспри), Ферхада из Димотике (20 000 аспри), Џафера из Пловдива (20 000 аспри) или Мехмеда син Хасана (20 000 аспри). Може се приметити да чак петорица од 20 наведених личности нису били настањени на територији Сремског санцака, већ су били део или будимске администрације или управног апарата санцака Печуја.¹⁴⁸

Примери у којима су тимарске приходе сакупљене у Срему користила лица из других санцака нису били ретки. На пример, алајбег Зворничког санцака, Курд, добио је 1575. године у Сремском санцаку зеамет од 26 000 аспри, док му је други део зеамета у вредности од 13 000

¹⁴⁸ ВОА, А. DFE, d.46, 7–13.

аспри био додељен у санцаку Зворнику.¹⁴⁹ Слично је и с тимарима. Писар будимске благајне Јусуф, крајем 1568. године је добио (или му је потврђен) тимар који су чинили приходи од вуковарског села Тихаљеваца с четирима мезрама, шумом и баром, од черевихких села Корушке и Свилоша с четирима мезрама и делом једног селишта, и илочног села Лежимира с једном мезром. Вредност овог тимара је била 17 500 аспри. Годишњи приход од 17 267 аспри, његов колега, будимски чиновник Мехмед убирао је од раје из вароши Иванкова и корисника седам оближњих мезри, а писар Мехмед је тимар од 15 000 аспри сакупљао од раје сланкаменског села Инђије.¹⁵⁰

Међутим, постоје докази и да су угледни муслимани из Срема понекад добијали приходе с територије Сремског санцака. На пример, заповедници тврђава – диздари. Диздар тврђаве у Моровићу, Ахмед син Абдулкадира, 17. јула 1575. године (8. ребиулахир 983) је за тимар добио приходе из оближњих села Штитара и Уринаца, и посавског села Подгајинци, у вредности од 4 150 аспри. У Срему су убирали приходе и заповедници тврђава у Немцима, Рачи и Варадину, као и спахијски сераскери Илока, Митровице и Варадина.¹⁵¹ С друге стране, у приближно исто време, 375 војника из сремских тврђава је за своју службу владару било плаћено тимарима које су убирали у санцаку Смедереву. Диздар, његов заменик (ћехаја), 6 нижих официра (сербуљука) и 63 војника из посаде тврђаве у Сланкамену су имали колективне тимаре у пописним областима Хомоља и Левча. Из посаде Варадина – 10 сербуљука и 81 војник у областима Ресаве и Тополовника. Диздар, ћехаја, 16 сербуљука и 122 војника из посаде у Илоку у

¹⁴⁹ BOA, DFE. RZ. d.42, 307–308.

¹⁵⁰ BOA, A. DFE, d.46, 14–15.

¹⁵¹ BOA, DFE. RZ. d.42, 305, 319, 339.

областима Хомоља и Пека, а ћехаја, 2 сербуљука и 26 војника из посаде Моровића у области Рудничке Мораве.¹⁵²

Муслиманско аграрно становништво

У досадашњем тексту смо показали да турски фискални пописи појединих санцака не пружају могућност да се тачно утврди број лица која су уживала тимарске приходе – заима, спахија и припадника војних гарнизона, и била трајно настањена на територији пописаног санцака. У даљем тексту ћемо показати да се на основу турских фискалних пописа не могу довољно прецизно реконструисати ни структуре муслиманског аграрног становништва, али и да се у овим изворима у обрисима може препознати процес поступног искључивања муслимана из корпуса пореских обвезника.

*

У попису из 1568. године у Сремском санцаку је, не рачунајући чланове војних посада, регистровано 1 967 муслиманских пореских домаћинстава, од чега је чак 801 или 40,72% било настањено у двама касабама: **Илоку** (237) и **Митровици** (564), која је била највећа муслиманска насебина у санцаку.¹⁵³ У још десет насеља, која су попут Илока и Митровице била средишта пописних области, забележено је 869 муслиманских кућа или 44,22% од укупног броја. Реч је насељима: **Вуковар** (149 пореске *куће*), **Гргуревци** (141), **Ириг** (129), **Немци** (111), **Рача** (92), **Варадин** (77), **Черевих** (75), **Сланкамен** (43), **Моровић** (31) и **Земун** (21). У овом попису су била регистрована свега четири сеоска насеља, која су била насељена само муслиманима и сва су се налазила у

¹⁵² ВОА, ТТ. d.429, 498–516, 518–540, 542–580, 582–591.

¹⁵³ Branislav Đurđev, „Šeher Mitrovica“, *ly:/ Sirmium – Sremska Mitrovica*, priredio Radimir Prica, Sremska Mitrovica 1969, 73–89.

пописној области Митровице: **Горња Кленка** (33), **Брестац** (24), **Дијаковци** (21) и **Петровци** (16). У ову групу насеља може се убројати и село **Рачинци** у пописној области Вуковара, где је 1568. године поред 11 муслиманских била забележена само једна хришћанска пореска кућа. Муслимани су као већинско становништво били регистровани и у насељима **Сотину** (38), **Немтину** (26), **Воћину** (25) и **Фетилевцима** (9), а као мањинско становништво у насељима **Јарку** (24), **Беркасову** (14), **Банаштору** (10), митровачком **Новом Селу** (5), **Свиловцима** (4), **Јанковцима** (3) и **Риму** (3). Само по две муслиманске пореске куће су забележене у селима Кишелезу, Рахову и Туђинцима, а по једна у Банковцима, Бишкету, Ботошу, Брајилову, Брвеници, Визићу, Десиковцима, Малој Митровици, Иванкову, Краљевцима, Крушедолу, Кузмину, Кукујевцима, Лишвару, Марђелошу, Свилошу, Соту, Ћипановцима, Фаракашу, Хамзови, Хашишаку, Чортановцима, Шашинцима, Штрепцима и Шуљми.

Попис из 1590. године на први поглед указује на повећање броја муслимана у санџаку, иако је њихово присуство сада регистровано у свега 23 насеља, што је за 33 насеља мање него у попису из 1568. године. У овим насељима је забележено укупно 2 551 домаћинство, а поново су најбројније муслиманске заједнице биле настањене у **Митровици** (625), **Илоку** (489), **Вуковару** (207), **Рачи** (196), **Немцима** (182), **Варадину** (170), **Гргуревцима** (160) и **Иригу** (148). Муслимани су били једино становништво у селима **Горњој Кленки** (32), **Дијаковцима** (16), **Петровцима** (11) и **Рачинцима** (4), а већинско у **Черевећу** (65), **Земуну** (59) и **Моровићу** (46). Мањина у односу на хришћане су били у насељима Сланкамену (58), Сотину (27), Јарку (15), Банаштору (14), Воћину (10), Немтину (8), Беркасову (8) и Ботошу (1).

Када је реч о руралним насељима, чини се да нема превише места сумњи да се радило о конвертитима словенског или мађарског порекла, који су се временом исељавали у вароши и касабе. Међутим, праћење

овог процеса није могуће, јер су подаци који су садржани у турским пореским пописима из 1568. и 1590. године организовани по различитим начелима. У попису из 1568. године, припадници војног гарнизона нису бележени у оквиру варошких махала, али ни у одвојеним рубрикама. Они се, углавном, помињу у рубрикама у којима су били регистровани корисници ливада, винограда, башти и млинова, који нису били стално настањени у насељу. Да су многи од њих заиста припадали војним гарнизонима тих насеља сведоче, с једне стране – војни чиновници, који су забележени поред имена појединих лица (диздар, сераскер, сербуљук), а с друге стране и недвосмислено – имена чланова гарнизона у Варадину, Илоку, Моровићу и Сланкамену, који су имали тимаре у Смедеревском санцаку. Међу овим особама се може препознати велики број имена која се појављују у попису корисника винограда и башти из 1568. године.

Међутим, у попису из 1590. године, особе с војничким чиновима су пописиване у оквиру варошких махала. Тако су, на пример, у илочким муслиманским махалама, у истим рубрикама, заједно с верским лицима и занатлијама, били забележени и диздар тврђаве Давуд-ага, старешина тобџија Мехмед-ага, ћехаје Дервиш и Јусуф, седморица сербуљук, спахије Осман, Хусрев, Бајазид и Вели, сераскер Бајазид, и војвода Алија, Хусејин-ага и Давуд-ага. Исти је случај и у осталим касабама и варошима с војном посадом, па је јасно да поређење података из двају пописа није могуће утврдити стварни број муслиманских пореских кућа у санцаку, а самим тим ни направити процене о променама њиховог броја током друге половине XVI века.

*

С друге стране, поређење пописа из 1568. и 1590. године пружа могућност да се отвори једно важно питање. Да ли је у време озбиљних финансијских потешкоћа турске државе током друге половине XVI века, пореско оптерећење рајинског становништва исламске и хришћанске

вероисповести повећавано у једнакој сразмери? Турске пореске књиге показују да то, по свој прилици, није био случај. Штавише, стиче се утисак да је попуштање фискалног притиска према муслиманима било један од основних узрочника њихових миграција према урбаним насељима. Временом је све већи број поданика исламске вероисповести ишчезавао с листа пореских платиша, па су и лакуне у низовима података о муслиманском становништву постајале веће.

Овај закључак може се илустровати анализом начина на који је разрезивана један од важнијих тимарских пореза – *такса за бостан, сено и дрва*, коју је било обавезно да плаћа сво рајинско становништво, независно од вероисповести. Да би ова илустрација била разумљивија, најпре треба објаснити метод, на основу којег су састављачи фискалних пописа ову обавезу разрезивали 1568, 1578. и 1590. године.

Село Дијаковци, забележено у оквиру пописне области Митровице, представља згодан пример, будући да у њему није било хришћана. Пописано становништво села Дијаковаца је 1568. године чинило 21 муслиманско домаћинство. Она су била задужена *таксом за чифт* у укупном износу од 528 аспри. Простом математичком операцијом може се доћи да закључка, да је састављач пописа све уписане *куће* сматрао потпуним *чифтовима*, па им је, стога, у складу с бројем *кућа* одредио *таксу на бостан, сено и дрва* у износу од 12 аспри по кући, што је чинило укупно 252 аспре.¹⁵⁴ Њихова верска припадност, нити чињеница да су плаћали *таксу за чифт* од 22 аспре, за пописивача није била довољан разлог да их не задужи и *таксама за сено и дрва*, што сведочи да за састављаче пописа ове две дажбине нису биле еквивалентне, како су сугерисали кануни из времена султана Мехмеда II. Наведени пример није усамљен. Према дефтеру прихода, који је био на снази у раздобљу између 1568. и 1578. године, може се навести више од двадесет, чисто мусли-

¹⁵⁴ BOA, TTD 549; McGowan, *Sirem Sancağı*, 283–284.

манских или верски мешовитих насеља, где је у обрачунавању помешних такси пописивач примењивао исти принцип. Тако су у муслиманском селу Брестац, које је такође забележено у оквиру пописне области Митровице, 24 *куће* биле обавезне да у исто време плаћају *таксу за чифт* у укупном износу од 462 аспре, и *таксе на бостан, сено и дрва*, у износу од 264 аспре. Дакле, и у овом случају је пописивач сваки потпун читлук у исто време оптеретио с 22 аспре *таксе за чифт* и с 12 аспри *такси на бостан, сено и дрва*.

За разлику од хришћанских *кућа*, које су увек биле изједначене с целим *баштинама*, за муслиманске *куће* се понекад процењивало да располажу само делом *чифта*, што је утицало и на различиту процену њихових пореских обавеза. У Вођину је, на пример, било регистровано 15 хришћанских и 25 муслиманских *кућа*. Турски пописивач је проценио да су поменуте муслиманске *куће* располагале земљишним фондом величине 21 *читлука*, па им је, у складу с тим, и разрезао *таксу на чифт* од 462 аспре, док је укупну вредност *таксе на бостан, сено и дрва* проценио на 432 аспре, што показује да је рачунао с 15 хришћанских *кућа* или *целих баштинâ*, и 21 муслиманским *чифтом*. Пописивач Сремског санцака се у целом попису придржавао описаног принципа, па је *куће* хришћана доследно изједначавао с *целим баштинама*, док је код муслиманских *кућа* остављао могућност да буду изједначене с половином, или четвртином *чифта*. Зато је било могуће, на пример, да 14 муслиманских *кућа* у вароши Беркасову располаже с 13 *целих чифтова*, а 24 *куће* у помињаном селу Брестац с 22 *цела чифта*.¹⁵⁵

У време састављања новог пописа, крајем пролећа 1578. године, на подручју Сремског санцака је промењен начин убирања *такси за сено, бостан и дрва*, наводно, на иницијативу будимског беглербега Мустафа–паше Соколовића. Наређење које је Порта том приликом

¹⁵⁵ BOA, TTD 549; McGowan, Sirem Sancağı, 283–284.

издала, 1578. године је било заведено у нови дефтер. Износ таксе је повећан с 12 на 52 аспре, али садржај пописа не показује да је реформа примењивана у свим случајевима једнако. У више насеља чији су житељи делимично или у потпуности исповедали ислам, може се препознати неколико начина разрезивања ових дажбина на муслиманске *куће*, али ни у једном случају тај износ таксе није достигао 52 аспре. Тако су у селу Кишелез, у пописној области Илок, биле пописане 24 хришћанске и 3 муслиманске *куће*. Укупан износ *таксе на сено, дрва, бостан и друго* од 1 248 аспри, показује да муслиманске *куће* нису биле задужене овим пореским обавезама. Исто се може приметити и у селу Кузма–Дамјан, у пописној области Моровић.¹⁵⁶

У селу Штрешцима у области Моровића, затим у Свиловцима и Бишкету у пописној области Гргуреваца, и Десиковцима у пописној области Вуковара, према новом попису више није било муслиманских *кућа*, а свака хришћанска *кућа* требало је да плаћа *таксу на сено, дрва, бостан и остало* у збирном износу од 52 аспре. С друге стране, у двама муслиманским селима у пописној области Митровице – Дајаковцима и Брестцу, свака *кућа* која је плаћала таксу за чифт, и даље је била задужена *таксом за сено, дрва, бостан и остало*, али у старом збирном износу од 12 аспри. Исти метод за разрезивање поменутих такси може се уочити и у верски мешовитом насељу Баноштору, у пописној области Черевиху, где је 51 хришћанска *кућа* плаћала по 52 аспре, а свака од 10 муслиманских *кућа* по 12 аспри. У једном броју верски мешовитих насеља, као што су Воћин, Беркасово и Немтин у пописној области Илока, или Јарак у области Митровице, математичким калкулацијама нисмо успели да одгонетнемо метод, који је законодавац користио при разрезивању такси.¹⁵⁷

¹⁵⁶ ВОА, ТТД, 571.

¹⁵⁷ ВОА, ТТД, 571.

Детаљ који је вредан пажње је и осипање муслиманске раје, која је све мање заступљена у каснијим пореским дефтерима. Попис који је био на снази у раздобљу између 1578. и 1590. године, показује да се у низу села, где су раније биле забележене по једна или две муслиманске *куће*, оне више не срећу. Вероватно је да се нису вратили хришћанству, јер су шеријатске норме такав акт санкционисале смртном казном, па се може претпоставити да се барем део њих у потрази за лакшим животом одселио у неку од оближњих касаба и вароши, где су услови за живот муслимана били повољнији, а пореске обавезе лакше. Поред већег броја села из којих је ишчезла по једна „усамљена“ кућа, нестајала су и мања и већа муслиманска сеоска насеља и делови насеља. Према попису из 1578. године, муслиманско село Рим, у којем су 1568. године постојале 3 муслиманске *куће*, после десет година је било напуштено. Према попису из 1590. године, до тада је било потпуно напуштено и муслиманско село Брестац, које је свега две деценије раније изгледало као напредно и многољудно насеље с 24 пореске *куће*.

Попис из 1590. године, у рубрици у којој су бележене *таксе на сено, дрва, бостан и друго*, углавном показује тенденције из претходног пописа, само конкретније. На муслиманске *куће* у Воћину, Беркасову, Немтину, Јарку или Земуну, више нису уписивани ни *такса за чифт*, нити *таксе на сено, дрва, бостан и друго*, које се, међутим, сада по први пут, разрезају и на хришћане који су обављали службу црних мартолоца, па и на *манастир* у Воћину. У највећем броју хришћанских насеља три таксе су и даље збирно изражаване као 52 аспре, али је број насеља код којих ове таксе нису математички тачно збројане, био знатно већи него у ранијим пописима.

Табела 11. Број муслиманских кућа у Сремском санцаку по насељима 1568.

Редни број	НАСЕЉЕ	Пописна област	Тимарски порези (у аспрама)	Хришћанских пореских кућа	Муслиманских пореских кућа
1.	МИТРОВИЦА	Ми.	14 000	30	564
2.	ИЛОК	Ил.	20 000	31	237
3.	ВУКОВАР	Ву.	12 000	71	149
4.	ГРГУРЕВЦИ	Гр.	10 250	22	141
5.	ИРИГ	Ир.	50 684	75	129
6.	НЕМЦИ	Не.	33 586	142	111
7.	РАЧА	Ра.	15 059	37	92
8.	ВАРАДИН	Ва.	10 001	43	77
9.	ЧЕРЕВИЋ	Че.	20 750	36	75
10.	СЛАНКАМЕН	Сл.	17 533	129	43
11.	СОТИН	Ил.	8 500	30	38
12.	Г. КЛЕНКА	Ми.	7 000	-	33
13.	МОРОВИЋ	Мо.	10 000	57	31
14.	НЕМТИН	Ил.	22 709	22	26
15.	ВОЋИН	Ил.	3 500	16	25
16.	БРЕСТАЦ	Ми.	1 818	-	24
17.	ЈАРАК	Ми.	25 306	106	24
18.	ДИЈАКОВЦИ	Ми.	4 050	-	21
19.	ЗЕМУН	Зе.	15 500	74	21
20.	ПЕТРОВЦИ	Ми.	3 200	-	16
21.	БЕРКАСОВО	Ил.	5 500	21	14
22.	РАЧИНЦИ	Ву.	2 450	1	11
23.	БАНОШТОР	Че.	12 000	49	10
24.	ФЕТИЛОВЦИ	Пд.	1 762	4	9
25.	НОВО СЕЛО	Ми.	18 000	77	5
26.	СВИЛОВЦИ	Мо.	5 100	20	4
27.	ЈАНКОВЦИ	Ив.	1 750	3	3
28.	РИМ	Ва.	2 220	4	3
29.	КИШЕЛЕЗ	Ил.	6 041	24	2
30.	РАХОВО	Пс.	6 000	32	2
31.	ТУЋИНЦИ	Ми.	3 891	20	2

32.	БАНКОВЦИ	<i>Ир.</i>	15 000	35	1
33.	БИШКЕТ	<i>Гр.</i>	2 500	16	1
34.	БРАЈИЛОВО	<i>Ми.</i>	5 200	21	1
35.	БРВЕНИЦА	<i>Ми.</i>	3 707	32	1
36.	ВИЗИЋ	<i>Ил.</i>	5 610	16	1
37.	ДЕСИКОВЦИ	<i>Бу.</i>	4 450	18	1
38.	ДМИТРОВЧАЦ	<i>Ми.</i>	2 600	19	1
39.	ИВАНКОВО	<i>Ив.</i>	15 491	70	1
40.	КРАЉЕВЦИ	<i>Ми.</i>	8 855	49	1
41.	КРУШЕДОЛ	<i>Ир.</i>	28 000	70	1
42.	КУЗМА-ДАМЈАН	<i>Мо.</i>	5 500	23	1
43.	КУКУЈЕВЦИ	<i>Мо.</i>	15 600	52	1
44.	АЛИШВАР	<i>Ил.</i>	3 200	8	1
45.	МАРЂЕЛОШ	<i>Ми.</i>	9 352	41	1
46.	БОТОШ	<i>Мо.</i>	2 400	10	1
47.	СВИЛОШ	<i>Че.</i>	5 216	37	1
48.	СОТ	<i>Ил.</i>	6 000	26	1
49.	ЋИПАНОВЦИ	<i>Мо.</i>	6 062	25	1
50.	ФАРКАШ	<i>Ил.</i>	5 000	21	1
51.	ХАМЗОВО	<i>Пс.</i>	16 000	95	1
52.	ХАМИШАК	<i>Ил.</i>	11 800	16	1
53.	ЧОРТАНОВЦИ	<i>Сл.</i>	6 500	48	1
54.	ШАШИНЦИ	<i>Ми.</i>	11 698	40	1
55.	ШТРЕПЦИ	<i>Мо.</i>	2 600	12	1
56.	ШУЉАМ	<i>Гр.</i>	7 227	41	1
УКУПНО:				2 017	1 967

Табела 12. Број муслиманских кућа у Сремском санџаку по насељима 1590.

Редни број	НАСЕЉЕ	Пописна област	Тимарски порези (у аспрама)	Хришћанских пореских кућа	Муслиманских пореских кућа
1.	МИТРОВИЦА	Ми.	14 000	14	625
2.	ИЛОК	Ил.	20 000	14	489
3.	ВУКОВАР	Ву.	10 000	47	207
4.	РАЧА	Ра.	16 080	15	196
5.	НЕМЦИ	Не.	18 554	77	182
6.	ВАРАДИН	Ва.	10 925	36	170
7.	ГРГУРЕВЦИ	Гр.	26 000	19	160
8.	ИРИГ	Ир.	20 500	12	148
9.	ЧЕРЕВИЋ	Че.	31 631	33	65
10.	ЗЕМУН	Зе.	18 000	41	59
11.	СЛАНКАМЕН	Сл.	20 697	111	58
12.	МОРОВИЋ	Мо.	14 500	31	46
13.	Г. КЛЕНКА	Ми.	7 000	-	32
14.	СОТИН	Ил.	9 032	50	27
15.	ДИЈАКОВЦИ	Ми.	7 397	-	16
16.	ЈАРАК	Ми.	26 000	70	15
17.	БАНОШТОР	Че.	12 700	44	14
18.	ПЕТРОВЦИ	Ми.	1 900	-	11
19.	ВОЋИН	Ил.	7 000	32	10
20.	НЕМТИН	Ил.	15 000	16	8
21.	БЕРКАСОВО	Ил.	6 000	19	8
22.	РАЧИНЦИ	Ву.	1 700	-	4
23.	БОТОШ	Ил.	2 950	8	1
УКУПНО:				689	2 551

ХРИШЋАНИ

Када су у питању верска и етничка структура хришћанског становништва у Сремском санцаку, турске пореске књиге представљају знатно вреднији изворни материјал. Њихова вредност је проистекла из чињенице да је током друге половине XVI века највећи број хришћана у санцаку био у обавези да плаћа тимарске порезе, па се сходно томе, може очекивати и да је највећи број старешина пореских домаћинстава свих хришћанских вероисповести, у пописима био и регистрован.

У другој половини XVI века хришћани су на подручју Сремског санцака исповедали православље, калвинизам или римокатоличанство, а у етничком погледу су се делили на Србе, Словинце и Мађаре.¹⁵⁸

*

Ратна разарања до којих је долазило током турских освајања, а још више дубока унутрашња криза у римокатоличкој цркви, изазвали су потпуни распад њене организације у великим деловима средњевековне Краљевине Угарске, па је до почетка осме деценије XVI века на њеним територијама протестантске вероисповести исповедало између 75 и 80% становништва. У подручјима под турском влашћу најраспрострањенији је био калвинизам.¹⁵⁹ По свему судећи, калвинизам је с једнаким успехом сузбио утицај римокатоличке цркве и у Срему, где је Ватикан уз помоћ бечког двора обновио своју верску организацију тек у време

¹⁵⁸ John Van Antwerp Fine, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Michigan: University of Michigan 2006.

¹⁵⁹ Mihály Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, Vol. 1: Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*, Vienna 1977; Ferenc Szakály, „Türkenherrschaft und Reformation in Ungarn um die Mitte des 16. Jahrhunderts“, *Études historiques hongroises*, 2, Budapest 1985, 437–459.

Бечког рата (1683–1699), пошто је већ на сабору угарских сталежа, који је одржан у Будиму 1686. године, исповедање калвинизма стављено ван закона.¹⁶⁰ Стога се, премда турски пописивачи нису бележили посебне одреднице о верској припадности *неверника*, може сматрати да су већину хришћана који нису били православне вероисповести чинили калвини. Међутим, ни калвини, ни римокатолици у другој половини XVI века нису имали чврсту верску организацију у Срему, а са становишта турских власти сви хришћани, независно од вероисповести спадали су под духовну власт такозваног – *пећког патријарха*.

Београдско–сремска епархија

Целокупно подручје Сремског санџака се налазило у саставу Београдско–сремско епархије Српске патријаршије. На њеном челу се налазио владика с чином митрополита, који је имао само *право части*, али не и јурисдикцију над другим архијерејима. Формално седиште епархије је било у Београду, чиме је требало да се нагласи историјски и духовни континуитет са српском православном митрополијом која је на овом простору постојала у време угарске власти, али су митрополити углавном боравили у Срему, у фрушкогорским манастирима Крушедолу, Врднику и Хопову. Највећи део јурисдикционог подручја митрополије је чинио Срем, а духовна власт суседних епархијских старешина на југу –

¹⁶⁰ Занимљива запажања о верским приликама у Срему и Славонији почетком XVII века из угла представника Римокатоличке цркве оставио је језуита Бартол Кашић, вид. *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575–1625)*, s latinskoga preveo Vladimir Horvat, Zagreb: Školska knjiga 2006, 32–107; О кризи римокатоличке црквене организације и верском животу римокатолика у Срему током XVI и XVII века с изворима и новијом литературом вид. Đorđe Bubalo, „Nemirna vremena 1396–1526 (Osmanlije na Savi i Dunavu)“, /u:/ Đ. Bubalo, K. Mitrović, R. Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sreму*, Beograd: Službeni glasnik 2010, 61–67; Katarina Mitrović, „Etničke i verske prilike u Sreму pod osmanskом влашћу“, *Nav. delo*, 71–76; Ista, „Sremski krst – između Beča, Beograda, Rima i Đakova“, *Nav. delo*, 77–106.

зворничког и смедеревског, досезала је до обала река Дунава и Саве, изузимајући једино Београд с најближом околином.¹⁶¹ Сасвим природно, на територији митрополије су у другој половини XVI века с више пажње него у другим деловима српског етничког простора поштовани култови светаца из феудалне породице Бранковића, посебно светачки култ *Мајке Ангелине*, и београдског митрополита из првих деценија XVI столећа – Максима.¹⁶²

Српска црквена организација је, у основи, у правни и фискални систем турске државе била интегрисана као пореска јединица, а српски архијереји су третирани као закупци пореза. Уистину, ту се није радило о порезима у правом смислу речи, већ о свим облицима прихода, које је клер стицао обављањем верске службе. Државна администрација је, међутим, приходе архијереја систематизовала као групу такси, од којих су у званичним актима најчешће навођене: новац од милостиње (тур. *taşaddüq aqçeleri*), *zitiye*, *zarār-i qassabiyye*, таксе од венчања, ајазми и панађурâ, годишња митрополитска и патријарашка такса (тур. *resm*) од по 12 аспри од хришћанског домаћинства и по 1 златника од парохијског свештеника. Главним закупцем наведених пореза на подручју Пећке архиепископије турске власти су сматрале њеног духовног старешину – пећког архиепископа и патријарха свих Срба, који је у турској пореској терминологији означавао термином *пећки патријарх* (тур. *paṭrīq*), док је пореска јединица – муката (тур. *muqāṭa'*) коју је он држао у закупу носила службени назив *Пећка патријаршија*.

¹⁶¹ Миленко С. Филиповић, “Почеци и прошлост Зворничке епархије“, *Богословље*, 23 (1964), 49–132; Радмила Тричковић, „Српска црква у XVII веку“, *Глас САНУ*, СССХХ : Одељење историјских наука, књига 2 (1980), 146–147;

¹⁶² Слободан Милеуснић, „Култови Срба светитеља у Срем“, *!у:/ Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, уредник Миодраг Матицки, Беоцин: Вукова задужбина – Огранак Вукове задужбине у Беоцину, Београд: Институт за књижевност и уметност 2007, 227–250; Светлана Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад: Платонеум 2007.

Да би имали право да убирају поменуте порезе, или, посматрано са становишта јерархије – да би им било дозвољено да обављају своју верску службу, патријарси су морали да плаћају годишњу закупнину за своју мукату, тзв. одсек (тур. *kesīm, maqtū*). Плаћањем ове дажбине уједно су стицали и право да користе црквене објекте и земљишта. Пошто су правно третирани као закупци државних прихода, њихова друга обавеза била је да поседују неку врсту уговора о закупу, односно акт о именовању или берат (тур. *berāt*), који им је на основу поднесене представке издавала централна администрација. За издавање берата плаћали су таксу – пешкеш (тур. *peşkeş*) и, чини се, још једну, знатно мању, која је припадала писару и покривала трошкове његовог рада. Скупа с годишњим одсеком, пешкеш је представљао значајан новчани издатак, тим пре што су, непосредно после промене владара, патријарси имали обавезу да купе нови берат.¹⁶³

Епархијске старешине су у турским пореским књигама приказани као нека врста помоћника патријараха у прикупљању државног одсека, па се и од њих захтевало да поседују званичан акт, којим би их владар овластио да од његових поданика могу да убирају новац. Другим речима, и владикама српске цркве је било дозвољено да обављају своје верске дужности, само уз услов да испуне одређене обавезе према фиску. У овом случају то је била куповина берата, за који се, такође, плаћала такса пешкеш, али у знатно мањој вредности од патријарашког. Вредност пешкеша за издавање берата београдско–сремским владикама у другој половини XVI века је била 6 златника, а у првој половини XVII столећа 1 080 аспри.¹⁶⁴

¹⁶³ Р. Тричкових, „Српска црква“, 61–162; Н. С. Шулетић, “Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542–33)“, *Српске студије*, 1, 2010, 177–193.

¹⁶⁴ Р. Тричкових, *Нав. дело*, 147; Н. С. Шулетић, “Подаци о бератима“, 187.

Из друге половине XVI века није сачуван велики број података о старешинама Београдско–сремске митрополије. Први по имену познати српски јерарх из времена турске власти био је извесни **Роман**, који је, наводно, учествовао на црквеном сабору у Охриду 1532. године. Његово име налази се међу именима тридесетак архијереја, који су на овом сабору осудили смедеревског митрополита Павла и искључили га из цркве заједно са свим његовим присталицама. Митрополит Павле био је оптужен да је после претходно учињеног покајања наставио да се представља као архиепископ и да изражава непослушност према своје духовном старешини – охридском архиепископу Прохору (око 1525–1550). Ова саборска одлука доказује како је архиепископ Прохор уживао широку подршку српске црквене јерархије у своје настојању да на територији средњовековне Охридске и Пећке архиепископије, као и у неким угарским областима изгради јединствену црквену организацију под својом управом. Будући да се веродостојност овог документа не може аргументовано оспорити, нити потврдити другим изворима, низ научних питања у вези с овим сабором и његовим учесницима још увек је отворен.¹⁶⁵

Нешто више података је сачувано о митрополиту **Лонгину**, који се као београдско-сремски митрополит први пут помиње 1545, у једном ктиторском натпису, који се некада налазио изнад улазних врата у наос Благовештенског храма манастира Крушедола. У Крушедолу му се, вероватно, налазила владичанска резиденција, па се, све до Другог светског рата, у манастирској ризници чувала митра (круна коју јерарси носе на глави током богослужења), коју је 1546/47. извезла и даровала

¹⁶⁵ Петар Костић, „Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архијепископији Охридској“, *Споменик СКА*, 56 (1922), 37; Радослав Грујић, „Духовни живот“, /у зборнику:/ Војводина, I, Нови Сад 1939, 338–343.

му Катарина, рођена Баћањи, удовица деспота Краљевине Србије – Стефана Бериславића (умро 1535). У савременим изворима последњи пут се помиње 1548.¹⁶⁶ Други по имену познати старешина српске цркве у санџаку Срему се звао **Макарије**, али се осим имена о његовој личности и делатности сасвим мало зна. Он се као надлежни митрополит помиње у кратком запису који је у фрушкогорском манастиру Врднику на једној богослужбеној књизи 1589. године начинио јеромонах Георгије.¹⁶⁷

Последњи старешина београдско–сремске митрополије у XVI веку – **Лука**, не помиње се ни у једном до сада познатом српском извору. Познато је, ипак, да је током Дугог рата (1593–1606) између Турске и Хабзбуршке монархије трајно напустио своју епархију и у последњим годинама XVI века живео на подручју Кијевске митрополије, која се у то доба налазила у саставу Државне заједнице Пољске и Литваније, под влашћу римокатоличког краља Сигисмунда III Вазе (1587-1632). У новој средини за борио за очување православља, и одлучно одбијао да прихвати акт о супрематији римскога папе (Брестовска унија). До краја живота је одржавао извесне контакте са Србима из Турске, а у запису на једном рукописном Јеванђељу, које је 1615. поклонио српској цркви Св. Николе у Ђеру се помиње као митрополит руске православне цркве (митрополит волински).¹⁶⁸

¹⁶⁶ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I-VI, Београд 1982–1988, VI, бр. 9829. Радослав Грујић, *Духовни живот, /у зборнику/ Војводина*, I, Нови Сад 1939, 385, 390; Мирослав Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, I-II, Београд 2008, I, 24, 234, 240, 249; II, 196, 235, 236. Н. С. Шулетић, „Лонгин, митрополит београдско-сремски (?–?), ман. Крушедол, 1545–1548“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 621–622.

¹⁶⁷ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, зап. бр. 806. Н. С. Шулетић, „Макарије, митрополит београдско-сремски, (?–?), 1589.“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 755;

¹⁶⁸ *Полное собрание русских летописей*, II, Санктпетербургъ 1843, 372; Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 84-

*

До данас још није пронађен ниједан берат београдско–сремских владика из друге половине XVI века. Права која им је турски владар гарантовао овим актима, делимично могу да се препознају посредним путем – из садржаја берата митрополита Андрије из 1582. године. Судаћи по овом берату, који је припадао старешини у то доба суседне, Панчевачке епархије, султан је крајем XVI века владикама дозвољавао да убирају по 2 аспре од сваког хришћанског пореског домаћинства, од сваког парохијског свештеника по 12 аспри, и од сваког храма који се налазио у његовој епархији по 12 аспри. Приликом склапања брачних заједница међу хришћанима имао је право на 12 аспри када се радило о првом браку, 24 када је склапан други и 48 аспри ако је у питању био трећи брак младожење. Гарантовано им је и право да наследе имовину цркве за коју се сматрало да је у поседу одређених монаха и мирских свештеника, ако преминуле особе нису имале законитих наследника. Али само под условом да вредност те имовине није била већа од 5 000 аспри, јер је у противном она требало да буде конфискована.¹⁶⁹ Ове одредбе су имале велики значај за власнике берата, јер су у судским споровима које су јерарси могли да воде пред турским кадијама имале правну снагу доказа. Иако не постоје докази да су београдско–сремске владике убирале било какве дажбине од калвина и римокатолика у Срему, они су на то имали право, а у случају да им је ово право било оспоравано, и они су могли да се позивају на садржаје својих берата, као што су чинили у другој половини XVI века херцеговачки и зворнички

85, рукопис 110; Михаил Александрович Максимович, „О городѣ Степанѣ“, /у:/ *Собрание сочинений М. А. Максимовича*, II, Кіевъ 1877, 388; Стеван М. Димитријевић, „Грађа за руску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик СКА*, 53, 2. разред 45, Београд 1922, 192; Н. С. Шулетић, „Лука, митрополит београдско-сремски (?-?), 1596–1615.“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 645.

¹⁶⁹ Ванчо Бошков, Душанка Бојанић, „Султанске повеље из манастира Хиландара. Регеста и коментар за период 1512-1601“, *Хиландарски зборник*, 8 (1991), 208–209.

митрополити. Због оваквих парница, јераси су временом настојали да садржаји њихових берата буду експлицитнији, па се у бератима из друге половине XVII века јасно наводи да архијереји српске цркве у областима које су чиниле епархију имају власт *над поповима, као и Мађарима, Шоцима, Бугарима, Србима, Арнаутима, Латинима и свим осталим неверничким заједницама*.¹⁷⁰

Као што се може видети из докумената које је о парницама између српских јерарха и римокатоличких манастира и заједница на простору Херцеговачког, Зворничког, Босанског и Клишког санџака у другој половини XVI века објавио Ванчо Бошков, римокатолици су могли да се ослободе финансијских обавеза према православним јерарсима једино ако су у поседу имали владареву *муафнаму*, односно званични акт који би их ослобађао од те обавезе.¹⁷¹ На подручју Славоније, исти правни обичај је потврђен у попису тимарских прихода из Пожешког санџака, према којем је, између осталог, 50 домаћинстава из села Вучеваца, Вишковаца, Ђурђанаца, Јунаковаца, Велић Васа и Кећинаца, због рада на изградњи, одржавању и заштити моста на речици Јошави, било ослобођено ванредних намета, уконачивања, церахорлука, веслања, девширме, сече дрва, служења у тврђавама и паланкама и плаћања пореза за митрополита, о чему је било издато посебно наређење, које је унесено у кадијски сицил и пописне дефтере.¹⁷²

У бератима београдско–сремских митрополита из тог времена се вероватно налазила и одредба о забрани насилног исламизовања

¹⁷⁰ [Ђиро Трухелка], *Три турске листине манастира Дужи*, ГЗМ 20 (1908), 115; Љиљана Чолић, *Турски документи за историју Српске православне цркве. Фонд Глише Елезовића*, Приштина 1996, 40–44.

¹⁷¹ В. Бошков, „Турски документи о односу Католичке и Православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији (XV–XVII) век“, *Споменик САНУ*, 131: Одељење историјских наука 7 (1992), 7–95.

¹⁷² *Popis sandžaka Požega iz 1578. godine*, превела Fazileta Hafizović, Osijek: Državni arhiv 2001, 158.

хришћана, што посредно указује да је ова појава била присутна у турској држави, упркос томе што је била у пуној супротности са шеријатским принципима.¹⁷³ Међутим, једно усклађивање постојећих правних норми с шеријатом до којег је дошло у првим годинама управе великог везира Мехмед–паше Соколовића (1565–1574), имало је далекосежне последице за Српску патријаршију, а пре свега за живот монашких заједница. Реч је о пореској реформи, која је у српским изворима XVI века забележена као „продаја црквана и манастира“.¹⁷⁴

*

У турском пореском систему XVI века највећи број манастира је имао статус сличан рајинском домаћинству, и био задуживан рајинским обавезама као што су спенца и ушури, а у малобројним пописима цизје из XV и XVI столећа који су сачувани до данашњих дана, међу именима пореских обвезника се наилази и на монахе. Земљишта на која им је турска држава признала право коришћења у основи, дакле, су имала карактер рајинске баштине. Овакав правни оквир никако није одговарао одржању бројних монашких заједница, од којих се очекивало да живе по средњевековним типцима, чије су строге норме утврђене с намером да се ред, дисциплина и дубока побожност учвршћују међу материјално добро збринутим и заштићеним монасима. Из тог разлога, велики број српских средњевековних манастира у Призренском, Вучитрнском,

¹⁷³ В. Бошков, Д. Бојанић, „Султанске повеље”, 209.

¹⁷⁴ Paul Émile Lemerle, Paul Wittek, „Recherches sur l'histoire et le statut des monastères Athonites sous la domination Turque“, *Archives d'Histoire du droit oriental*, 3 (1948), 442–472; Branislav Đurđev, „'Prodaja crkava i manastira' za vreme vlade Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 9 (1958), 241–247; Isti, „Još jedan podatak o 'prodaji crkava i manastira' za vreme sultana Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 10 (1959), 385; Aleksandar Fotić, “The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the Time of Selim II”, *Turcica*, 34 (1994), 33–54; Isti, „Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II. Проблем црквених вакуфа“, *Балканика*, 27 (1996), 45–76; Isti, „Света Гора у доба Селима II“, *Хиландарски зборник*, 9 (1997), 143–162.

Крушевачком и Смедеревском санџаку није успео да преживи прве деценије турске власти, па су највећим делом нестајали, или су, када би локално становништво преузело терет њихових пореских обавеза на себе, претварали у парохijske храмове, који су у турским фискалним књигама и даље били завођени као манастири.¹⁷⁵

Иако је успостављање турске власти значило тренутан прекид постојећих феудалних друштвених односа, па самим тим и нестајање манастирских властелинстава, појединим монашким заједницама је полазило за руком да различитим нагодбама с преставницима турских власти сачувају најосновнију инфраструктуру својих манастира (храм и земљишта у близини храма – баште, ливаде, винограде). Представници централне и локалних власти су им томе издавали потврде – хуцете и берате, које су приликом промена владара на отоманском престолу и обнављали. Ова пракса, која је постојала од времена освајања била је промењена у првим годинама владавине султана Селима II (1566–1574), реформом чији је главни идеолог био велики муфтија Ебусууд Ефендија (1490–1574). Под изговором да државна земља (тур. *arż-i mīrī*), а таква је била сва земља у европском делу Турске, може законито да се користи само уз поседовање правно ваљане тапије коју је кориснику уз новчану надокнаду издао *господар земље* (тур. *sāhib-i arż*), односно уживалац тимарских прихода, извршен је велики фискални притисак на цркву у Турској. Пошто су документи које су им до тада издавали представници централне и локалне турске власти проглашени правно ништавним, јер наводно, нису били у складу са шеријатским начелима, црква је у једном тренутку изгубила готово целокупну инфраструктуру. Да би опстала, клер и верници су морали за сваки комад земљишта које су желели да сачувају у поседу цркве, плате тапијске таксе и добију тапије.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Н. С. Шулетић, „Српска црква после 1459.“, /у зборнику:/ *Пад Српске деспотовине 1459. године*, приредио Момчило Спремић, Београд 2011, 331–348.

¹⁷⁶ А. Фотић, „Конфискација и продаја манастира“, 52–53.

С обзиром да су се најзначајнији манастири Београдско–сремске епархије у XVI веку налазили на територији Сремског санџака, управо је сремска раја крајем седме деценије XVI столећа изнела највећи терет у борби за очување митрополије.¹⁷⁷ Новчани износи које су у то време плаћени за откуп манастирских добара сведоче да су највећи манастири у Сремском санџаку били: Крушедол, за који је плаћено 32 000 аспри, Шишатовач и Ново Хопово – по 26 000 аспри, Петковица и Кувеждин – по 12 000 аспри. За остале сремске манастире, који су се углавном сви налазили на обронцима Фрушке горе, плаћено је знатно мање.¹⁷⁸ Неки мањи сремски манастири ово искушење нису преживели.

У турским пописима XVI века помињу се следећи манастири: Акалово код села Сусека, Беочин (Св. Сава; Ново Село), Бешеново, Буковац код Карловаца, Варасово (Св. Арханђел) код Карловаца, манастир код Воћина, Врдник (Св. Јован), Грабовац, Гргетег, Ђурашин код Карловаца, Јазак (Св. Марија), Крушедол, Кувеждин (Св. Сава), Мунтаљ, Петковица, Привина Глава, Раковац (Врачићи) код села Сентића, Велика Ремета, Мала Ремета, Св. Никола код села Липовца (можда Дивша), Стејановци (Св. Ђорђе), Тидија, Фенек, Ново и Старо Хопово, Шишатовач и Шуљма (Св. Димитрије)¹⁷⁹.

¹⁷⁷ О православним манастирима и црквама на територији Сремског санџака вид. Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт 1984; Иста, „Манастири у светлу турских пописа“, *Саопштења*, 20–21/ 1988–1989), 231–235; Иста, „Имање манастира Гргетега (на основу турских извора XVI и XVII века), *ЗМЛУ*, 24 (1988), 99–101; Иста, „Сремске цркве и манастири у турским пописима из друге половине XVI века“, *ЗМЛУ*, 25 (1989), 21–60; Иста, „Имање манастира Шишатовца у турским изворима XVI и XVII века“, /у зборнику: *Манастир Шишатовач*, уредник Динко Давидов, Београд: САНУ и Друштво историчара уметности Србије, Нови Сад: Матица српска 1989, 327–332; Иста, *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе 1992.

¹⁷⁸ В. Ђурђев, „*Prodaja crkava i manastira*“, 244–245.

¹⁷⁹ О. Зиројевић, *Нав. дело*, 115.

Ономастички материјал

Иако лична имена старешина пореских *кућа* често нису поуздан показатељ етничке и верске припадности пописаних хришћанских домаћинстава, ономастички материјал који садрже турски пописи не може се у потпуности занемарити, јер се на основу њега могу утврдити ако не егзактне, а онда оријентационе вредности елемената поменутих структура. Тешкоће у раду с овим материјалима су бројне. На првом месту је, свакако, чињеница да је у језицима свих народа хришћанских вероисповести велики број имена преузет из верске традиције, која им је, у већој или мањој мери свима била заједничка. Календарска имена, као што су, на пример: Андрија, Ђорђе, Јаков, Јован, Матија, Никола, Петар, Павле и друга, срећу се у целој Европи, како код православних хришћана, тако и код римокатолика и калвина. Истина, у појединим језицима су нека од ових имена добила специфичне облике, који на српском етничком подручју могу да служе као релативно поуздани показатељи о којој је културној или етничкој зони реч. Тако се, на пример, једно од најпопуларнијих календарских имена у XVI веку – *Јован*, у овом облику јављало скоро увек у српским етничким зонама, којима нису били страни ни други облици (нпр. Иван, Иваниш). У мађарском етничком подручју, где ово име није било мање распрострањено, скоро увек се јављало у облику *Јанош*, док су код словенског становништва калвинске и римокатоличке вероисповести, које се током XVI и XVII века самоидентификовало термином *Словинци*, преовладавали облици – *Иваниш* и *Иван*. На етничке разлике између Словена и Мађара на сличан начин указују и варијанте именâ као што су: Ђорђе – Ђерђ, Никола – Миклош, Павле – Пал, Степан – Иштван. Ове варијанте календарских имена углавном се могу јасно разликовати у турским пописима, али не увек. Будући да су пописе спроводила лица којима језик пописиваног становништва није био матерњи, да се радило о напорном и једноличном административном послу, да су забелешке по

више пута преписиване пре уобличавања завршне варијанте пописа и да су пописи којима располажемо често преписи с других предложака, није редак случај да су у турским изворима не само лична имена, већ и називи насеља били погрешно забележени.

Па ипак, без обзира што у сваком појединачном случају није могуће поуздано одредити етничку или верску припадност само на основу имена регистрованог лица, и упркос грешкама којима су турски писари оптеретили изворни материјал, анализа ономастичке грађе може да укаже на одређене правилности. На примеру Пакрачког санцака, где су у другој половини XVI века турско крајиште (серхат) настањивали искључиво досељени Срби с влашким статусом, анализа ономастичке грађе је показала да и лична имена регистрованих старешина пореских *кућа* сведоче о јасним културним и етничким разликама између Срба–крајишника и словинско-мађарских заједница, које су настањивале пописне области Церник и Дреновац. Народна словенска имена, која је на подручју серхата носило око две трећине старешина пореских *кућа*, у областима Церника и Дреновца је имало свега око 5% фискалних обвезника. С друге стране, десетак календарских имена (Иваниш, Михал, Мартин, Иштван, Марко, Петар, Ђура, Томаш, Мата, Андријаш и Степан) у Цернику и Дреновцу је носило више од половине регистрованих старешина пореских *кућа*, док је на крајишту било забележено мање од 5% таквих случајева.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Н. С. Шулетић, „Становништво санцака Пакрац 1565. године“, *Зборник о Србима у Хрватској*, 9, Београд: САНУ 2013, (у штампани).

Табела 13. Структура личних имена у пописној области Иванкова 1568.

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Напомена	Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Напомена
		Особа	%				Особа	%	
1.	Петар	47	11,16%	(>2%) 272 старешине кућа или 64,59%	32.	Врбан	2	0,48%	-
2.	Ђура	33	7,84%		33.	Дамјан	2	0,48%	
3.	Михал	32	7,60%		34.	Илија	2	0,48%	
4.	Матијаш	27	6,41%		35.	Кристјан	2	0,48%	
5.	Иваниш	25	5,94%		36.	Живко	2	0,48%	
6.	Павал	24	5,70%		37.	Миклош	2	0,48%	
7.	Иштван	23	5,46%		38.	Новак	2	0,48%	
8.	Блаж	19	4,51%		39.	Адам	1	0,24%	
9.	Томаш	16	3,80%		40.	Гашпар	1	0,24%	
10.	Гргур	15	3,56%		41.	Еђуд	1	0,24%	
11.	Марко	11	2,61%		42.	Жигмонд	1	0,24%	
12.	Андријаш	8	1,90%	43.	Ковач	1	0,24%	-	
13.	Лукач	8	1,90%	44.	Лацко	1	0,24%		
14.	Амброш	7	1,66%	45.	Ласло	1	0,24%		
15.	Гал	7	1,66%	46.	Нина	1	0,24%		
16.	Хабијан	6	1,43%	47.	Пал	1	0,24%		
17.	Имре	6	1,43%	48.	Степан	1	0,24%		
18.	Ловра	6	1,43%	49.	Михајло	1	0,24%		
19.	Мартин	6	1,43%	50.	Брајан	1	0,24%		Доселац
20.	Антол	5	1,19%	51.	Грубач	1	0,24%		
21.	Вук	5	1,19%	52.	Добрашин	1	0,24%		
22.	Витко	5	1,19%	53.	Костадин	1	0,24%		Село Драгано-вци
23.	Димитар	5	1,19%	54.	Жарко	1	0,24%		
24.	Јакоб	5	1,19%	55.	Добрица	1	0,24%		
25.	Никола	5	1,19%	56.	Радман	1	0,24%	Српско село Јармина	
26.	Берта	4	0,95%	57.	Радован	1	0,24%		
27.	Балинт	4	0,95%	58.	Владисав	1	0,24%		
28.	Филип	4	0,95%	59.	Вујица	1	0,24%		
29.	Шимон	4	0,95%	60.	Вукдраг	1	0,24%		
30.	Геза	3	0,71%	61.	Драгула	1	0,24%		
31.	Ференц	3	0,71%	62.	Радосав	1	0,24%		
				63.	Стојан	1	0,24%		
Старешина кућа:		378	89,79%	Стареш. кућа:		39	9,36%		
				Непрочитано:		4	0,95%		

Овом приликом кратко ћемо се осврнути на сремску пописну област Иванково, из два разлога. Прво, да бисмо показали да неки општи закључци изведени на примеру Пакрачког санџака, важе и у Срему. И друго, да бисмо приказали на који начин ономастички материјал може да покаже да једна етничка зона није српска. Структура имена старешина фискалних *кућа* у области Иванкова, на западу Срема, приказана је у Табели 12. У поменутој области турски пописивач је забележио укупно 421 фискалног обвезника хришћанских вероисповести у 27 насеља. Као што се може видети, у попису је три и више пута регистровано 31 лично име. Од тога само име *Вук* не спада у групу календарских. *Мартин* и *Степан* су у области Иванкова регистровани нешто ређе, а *Павле*, *Блаж* и *Гргур* чешће него у областима Церника и Дреновца, међутим упадљива заједничка карактеристика за оба подручја јеста да су народна словенска имена била веома ретка. Изузеци у овом случају, речито потврђују правило. Шест народних имена под редним бројевима 58–63. у попису области Иванково се помињу само по једанпут. И сва су забележена у селу Јармини, очито, једином српском насељу у том подручју. Ово село је имало девет *кућа*, а старешине преосталих трију су се звали *Вук*, *Живко* и *Новак* – дакле, имали су народна словенска имена. Старешина сеоске самоуправе био је кнез *Марко*, једино регистровано лице у насељу с календарским именом, али његов отац се звао *Радул*. Осим Марка, у преосталих 26 насеља забележена је само још једна особа са звањем кнеза – *Хабијан* у мађарском/словинском насељу Обрамовцима.

Тешко је одупрети се утиску да још четири словенска народна имена, која су у попису регистрована само једанпут – *Добрица* син Радула, *Жарко* син Вука, *Радман* син Вука и *Радован* син Остоје, а сва су груписана у селу Драгановцима где су поред њих забележени и *Ђура* син Гојка и *Никша* доселац (у табели је збројан као Никола), чинили српску етничку групу у оквиру једног етнички мешовитог насеља. Старе-

пине преосталих седам *кућа* су носили имена *Димитар* син Павка, *Ђура* син Матка, *Иваниш* син Мартина, *Иштван* (с нечитким именом оца), *Ловра* доселац, *Михал* Матић и *Томаш* син Матијаша. Наведени пример показује слабости метода рада с ономастичким материјалом када се пописане особе посматрају појединачно. Не само што већину наведених особа с календарским именима није могуће поуздано сврстати ни у један корпус, већ постоји и проблем у читању појединих имена. Име *Иштван*, на пример, турски пописивач је забележио без дијакритичког знака који означава фонем „ш“, па је реч било могуће читати и као *Стефан*.¹⁸¹

Још три словенска народна имена и једно календарско, која се релативно често срећу у турским пописима санцака на некадашњим територијама Српске деспотовине, а сасвим су нетипична за санцаке на територији средњевековне Краљевине Угарске настањене несрпским становништвом, имају обележје вредно пажње. Реч је о именима *Брајан*, *Грубач*, *Добрашин* и *Костадин*, која се помињу само по једанпут, а њихови власници су означени именицом – *доселац*. Сличан је и случај јединог *Михајла* који је забележен у попису области Иванкова. Облик имена који је био нетипичан за средину у којој је живео и чињеница да му се отац звао Радован, указују да се и ту радило о особи из различите културне, верске и етничке средине.

*

¹⁸¹ Структуру личних имена у пописној области Иванково смо приказали према читању Бруса Мекгоуена, при чему смо унели само четири своје интервенције. Лично име које је Мекгоуен читао као *Gonota* (?), ми смо читали као *Ġirika* (Грга) и третирали ово име као хипокористик од имена *Гргур*. Лично име које је Мекгоуен читао као *Bratan*, читали смо као *Bräyän* (Брајан), а *Feza* као *Fere* (мађарски хипокористик од имена Ференц). Реч *Presliça*, које је Мекгоуен читао као име и писао великим почетним словом, читали смо као *приселац*. ВOA, TTD 549, 351–368; В. McGowan (ed.), *Sirem Sancağı*, 461–487.

Учестало појављивање личног имена Јован, које је у другој половини XVI века било једно од најпопуларнијих имена у српском делу Срема и Смедеревском санцаку, присуство календарских имена која се у римокатоличким или калвинским срединама врло ретко или уопште не срећу (Аћим, Костадин, Кузман, Лазар, Михајло, Пантелија, Прокопије, Трифун), а пре свега велика заступљеност словенских народних имена, од којих већина и данас чини део српског културног индентитета, једна су од основних карактеристика ономастичког материјала из српских насеља у Сремском санцаку. Ове закључке поткрепљује и ономастички материјал који је садржан у једном од неколико сачуваних *Поменика* манастира Крушедола. Овај *Поменик* је, по свој прилици, настао током XVI и XVII века, и садржи више хиљада имена православних верника, који су својим новчаним и другим прилозима помагали крушедолским монасима.¹⁸²

Ономастички материјал из Крушедолског поменика не сачињавају само лична имена житеља Сремског санцака, будући да су се монаси у прошњи кретали широм српског етничког простора и изван њега. Ипак, структура личних имена православног становништва које се наводи у Поменику, веома је слична структури ономастичког материјала из пописа тимарских прихода из санцака Смедерева, Крушевца, Вучитрна и средишњих и источних делова Сремског санцака.

Упркос томе што је у Поменику наведен знатно већи број духовних лица, него што је случај у турским фискалним пописима, удео народних имена словенског порекла чини близу половине укупног материјала. Од 8 811 мушких имена која су забележена у Поменику, овој групи имена припада чак 3 672 или 41,68% записа. Календарска и имена страног порекла регистрована су у 5 139 или 58,32% записа. Када би се из овог списка искључила монашка имена, која су световњаци ретко давали сво-

¹⁸² *Поменик манастира Крушедола*, приредили Миле Томић и Мирча Војкулеску, Београд 1996.

јој деци, попут Авесалома, Ананија, Варлама, Висариона, Германа, Дамаскина, Дионисија, Илариона, Јевгенија, Јевтимија, Лаврентија, Леонтија, Лонгина, Макарија, Мардарија, Мартирија, Методија, Мисаила, Мојсеја, Нектарија, Неофита, Никанора, Пајсеја, Панистратија, Пахомија, Прохора, Рафаила, Серафiona, Силвестра, Софронија, Спиридона, Филотеја, Харанита и Христофора, заступљеност народних имена би свакако била већа за неколико процената. Тиме је још једном потврђен закључак да је присуство имена словенског порекла важан чинилац у препознавању српских етничких група у турским пописима XVI века, па је јасно да систематско изучавање ономастичке грађе коју садрже турски пописи има смисла, упркос томе што с муком добијени истраживачки резултати често имају само оријентациону вредност.

Етничка карта Сремског санцака

Примењујући поменути модел на ономастички материјал који је садржан у пописима тимарских прихода из Сремског санцака из 1590. године, могуће је приближно реконструисати етничку карту ове управне области. Груписање 8 686 хришћанских личних имена, која су пописана у оквиру 410 насеља, показало је да је у већини случајева, мада не увек, могуће релативно поуздано препознати српске етничке групе.

Од 16 пописних области Сремског санцака, удео народних имена словенског порекла је у 9 био већи од 30%. Реч је о пописним областима Варадину (31,12%), Гргуревцима (43,21%), Земуну (46,77%), Иригу (41,79%), Купинику (47,77%), Митровици (54,36%), Рачи (35,16%), Сланкамену (38,94%) и Черевиху (38,78%). У наведеним пописним областима су сва насеља имала релативно хомогену структуру имена, мада се и појединим местима, на пример у Варадину или Карловцима, може срести и понеко мађарско лично име. Девет наведених пописних зона је гру-

писано у средишњим и источним деловима Сремског санџака и чиниле су језгро српског етничког подручја у овој управној области.

Насеља са српском етничком већином су у мањој или већој мери присутна и у преосталих седам пописних области. Највише их је било у области Илока – Алишвар, Базјаш, Бачинци, Беркасово, Бијокаш, Биклаб, Бингула, Визић, Воћин, Гимућин, Горњи Берак, Дивош, Ердевик, Јандор, Калотинци, Кишелез, Ковачевци, Комлуш, Липовци, Мали Лежмир, Моловин, Моћарош, Немтин, Нештин, Опатовци, Пишкет, Пиштинац, Радош, Рика, Селеуш, Сотин, Сусек, Фаркаш, Фировци, Чедимир и Чекрија. У наведених 36 насеља је 41,34% од укупног броја старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

У пописној области Моровића, српској етничкој групи припадала је већина житеља у селима: Азашевци, Бојић, Ботовци, Ботош, Владимировци, Влаштинци, Грк, Горњи Липовац, Јакобовци, Крнаја, Кузма–Дамјан, Кукујевци, Куљеш, Малованци, Михајловци, Пахово, Поповци или Претока, Свило(је)вци, Томашевци, Ћипановци, Ћубовци, Хелинци, Хлаповци, Церје, Чуковци, Штитар и Штрепци. У ових 26 насеља је 50,87% од укупног броја старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

У пописној области Вуковара, српској етничкој групи је припадала већина житеља села: Кендуруш, Грабовци, Десиковци, Мартинци, Миклошевици, Милковци, Обрадовци и Радованци. У наведених осам насеља је чак 62,24% старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

У пописној области Подгорја, српској етничкој групи је припадала већина житеља села: Базова, Боришевици, Ердефарка, Иванци, Радотинци, Товарник и Чаковци. У наведених седам насеља народна имена словенског порекла је носило 57,43% од укупног броја старешина пореских домаћинстава.

У пописној области Иванкова, српској етничкој групи је припадала већина житеља села: Драгановци, Јармина, Млиниште, Томинци и Хољмош, где је 53,19% старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

У пописној области Немаца, српској етничкој групи је припадала већина житеља села: Бодановци, Варјаш, Нерадовци, Трновци и Хатина, где је 35,85% старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

У пописној области Посавља, српској етничкој групи је припадала већина житеља села: Орљак, Рајчиновци, Строница и Суботиште, а у наведеним насељима је равно 50% старешина пореских домаћинстава носило народна имена словенског порекла.

*

У насељима где су у већини живели Мађари и Словинци, удео народних имена словенског порекла нигде није прелазило 10%. У овај „несрпски“ део Сремског санцака, по свему судећи је спадала већина насеља у пописним областима Вуковара (9,06%), Иванкова (6,94%), Немаца (5,29%) и Посавља (8,54%), дакле, најзападније пописне области у санцаку. У пописној области Подгорја, „несрпска“ насеља су била следећа: Берак, Букојевци, Дражиновци, Тулвез, Жебиртовци, Зобноровци, Кундуоровци, Мали Илач, Томпојевци, Целетовци и Шамшин. У њима је удео народних имена словенског порекла био 7,02%. У пописној области Моровића, мађарско–словинска насеља су били: Андријевци, Батровци, Братошевици, Горњи Липовац, Грубишевици, Моровић, Строшинци, Уринци и Хрженица, где је удео народних имена словенског порекла био свега 3,64%. И најзад, у пописној области Илока, насеља с укупним уделом словенских народних имена од 4,17% су била: Амишак, Бабска, Белеш, Вршојевци, Гибарац, Новак, Пакледин, Узун Ловас и Шавловци. Ова пописна област је, уз Моровић, чинила неку врсту *прелазне* зоне између

српског и мађарско–словинског подручја, па је у њој регистровано и неколико насеља с мешовитом структуром имена. Значајно је поменути да су у попиним рубрикама народна имена словенског порекла у више наврата била груписана, што вероватно није било случајно. Насеља с израженом хетерогеношћу етничке структуре у пописној области Илока су била: Доњи Берак, Илок, Ичка, Љуба, Мохово и Сот, а удео народних имена словенског порекла међу личним именима старешина пореских домаћинстава у овим насељима је баш како би се могло и очекивати – 19,57%.

Табела 14. Календарска и страна имена православних верника забележена у Крушедолском поменику

ЛИЧНО ИМЕ	Број записа	Удео у укупном броју	ЛИЧНО ИМЕ	Број записа	Удео у укупном броју
1. Петар	480	5,45%	21. Лука(ч)	61	0,69%
2. Јован	502	5,70%	22. Јанко	55	0,62%
3. Ђорђе	356	4,04%	23. Матија	52	0,59%
4. Никола	312	3,54%	24. Захарија	50	0,57%
5. Степан	234	2,66%	25. Гаврило	48	0,54%
6. Михаило	229	2,60%	26. Кузман	47	0,53%
7. Димитар	158	1,79%	27. Максим	47	0,53%
8. Марко	155	1,76%	28. Пантелија	45	0,51%
9. Лазар	134	1,52%	29. Филип	44	0,50%
10. Сава	130	1,48%	30. Алекса	40	0,45%
11. Иван	113	1,28%	31. Андрија	40	0,45%
12. Илија	111	1,26%	32. Василије	39	0,44%
13. Павле	148	1,68%	33. Трифун	35	0,40%
14. Тодор	104	1,18%	34. Јаков	33	0,37%
15. Симеон	96	1,09%	35. Мартин	33	0,37%
16. Дамјан	94	1,07%	36. Јосиф	31	0,35%
17. Константин	73	0,83%	37. Атанасије	28	0,32%
18. Аврам	72	0,82%	38. Исаија	27	0,31%
19. Јоаким	72	0,82%	39. Јеремија	26	0,30%
20. Тома(ш)	62	0,70%	40. Теодосије	26	0,30%
Остала имена (76 личних имена):				697	7,91%
УКУПНО:				5 139	58,32%

Табела 15. Народна словенска имена православних верника забележена у Крушедолском поменику

ЛИЧНО ИМЕ	Број записа	Удео у укупном броју	ЛИЧНО ИМЕ	Број записа	Удео у укупном броју
1. ВУК-	721	8,18%	21. Младен	29	0,33%
2. РАД-	695	7,89%	22. Секула	29	0,33%
3. МИЛ-	310	3,52%	23. Богдан	28	0,32%
4. Живко	262	2,97%	24. Богоје	27	0,31%
5. Стојан	143	1,62%	25. Огњан	27	0,31%
6. Цветко	142	1,61%	26. Крста	23	0,26%
7. Субота	114	1,29%	27. Грубач	20	0,23%
8. Божидар	80	0,91%	28. Хрњак	20	0,23%
9. Продан	80	0,91%	29. Хранисав	19	0,22%
10. Недељко	66	0,75%	30. Владисав	17	0,19%
11. Груја	63	0,72%	31. Велимир	16	0,18%
12. Остоја	59	0,67%	32. Благоје	15	0,17%
13. ДРАГ-	55	0,62%	33. Бајчета	14	0,16%
14. Миросав	55	0,62%	34. Величко	14	0,16%
15. Новак	54	0,61%	35. Видоје	14	0,16%
16. Дабижив	52	0,59%	36. Нинко	14	0,16%
17. Станко	45	0,51%	37. Веселин	13	0,15%
18. Гвозден	32	0,36%	38. Путник	13	0,15%
19. Обрад	32	0,36%	39. Вранеш	13	0,15%
20. Војин	30	0,34%	40. Угљеша	12	0,14%
Остала имена (31 лично име):				205	2,33%
УКУПНО:				3 672	41,68%

Табела 16. (16а – 16н) Структура личних имена по „етничким областима“, 1590.

ЕТНИЧКА ОБЛАСТ	ПОПИСНА ОБЛАСТ / ДЕО ПОПИСНЕ ОБЛАСТИ	Календарска и имена страног порекла	Народна имена словенског порекла	Остало
СРПСКА ЕТНИЧКА ОБЛАСТ	Варадин	64,52%	31,12%	4,36%
	Гргуревци	55,16%	43,21%	1,63%
	Земун	49,89%	46,77%	3,34%
	Ириг	56,82%	41,79%	1,39%
	Купиник	50,63%	47,77%	1,60%
	Митровица	44,88%	54,36%	0,76%
	Рача	61,54%	35,16%	3,30%
	Сланкамен	59,30%	38,94%	1,76%
	Черевих	60,54%	38,78%	0,68%
	Вуковар („српска“ насеља)	37,76%	62,24%	-
	Иванково („српска“ насеља)	46,81%	53,19%	-
	Илок („српска“ насеља)	56,53%	41,34%	2,13%
	Морових („српска“ насеља)	46,51%	50,87%	2,62%
	Немци („српска“ насеља)	62,26%	35,85%	1,89%
	Подгорје („српска“ насеља)	41,58%	57,43%	0,99%
	Посавље („српска“ насеља)	50,00%	50,00%	-
Етнички мешовита област	Илок („мешовита насеља“)	73,91%	19,57%	6,32%
МАЂАРСКО-СЛОВИНСКА ЕТНИЧКА ОБЛАСТ	Вуковар („мађ-сл.“ насеља)	87,68%	9,06%	3,26%
	Иванково („мађ-сл.“ насеља)	91,95%	6,94%	1,11%
	Илок („мађ-сл.“ насеља)	89,39%	6,44%	4,17%
	Морових („мађ-сл.“ насеља)	90,91%	5,45%	3,64%
	Немци („мађ-сл.“ насеља)	92,87%	5,29%	1,84%
	Подгорје („мађ-сл.“ насеља)	91,81%	7,02%	1,17%
	Посавље („мађ-сл.“ насеља)	88,72%	8,54%	2,74%

Табела 16а. Пописна област Варадина

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Аврам	7	1,33%	1.	ВУК-	43	8,16%
2.	Андрија	4	0,76%	2.	Вук-/Вој-	4	0,76%
3.	Атанасије	1	0,19%	3.	РАД-	33	6,26%
4.	Аћим	4	0,76%	4.	МИЛ-	6	1,14%
5.	Василије	1	0,19%	5.	ДРАГ-	2	0,38%
6.	Гаврило	1	0,19%	6.	Богдан	2	0,38%
7.	Дамјан	3	0,57%	7.	Богоје	1	0,19%
8.	Дмитар	11	2,09%	8.	Божидар	2	0,38%
9.	Ђорђе	37	7,02%	9.	Бран	1	0,19%
10.	Иван	6	1,14%	10.	Величко	1	0,19%
11.	Иваниш	3	0,57%	11.	Видача	1	0,19%
12.	Илија	14	2,66%	12.	Видука	1	0,19%
13.	Исак	1	0,19%	13.	Владисав	1	0,19%
14.	Јаков	1	0,19%	14.	Вранеш	1	0,19%
15.	ЈОВАН	44	8,35%	15.	Горица	1	0,19%
16.	Која	1	0,19%	16.	Груја	1	0,19%
17.	Комљен	3	0,57%	17.	Живко	9	1,71%
18.	Кузман	3	0,57%	18.	Крста	4	0,76%
19.	Лазар	9	1,71%	19.	Мирко	1	0,19%
20.	Лукач	9	1,71%	20.	Младен	6	1,14%
21.	Манојло	1	0,19%	21.	Недељко	4	0,76%
22.	Марко	6	1,14%	22.	Новак	3	0,57%
23.	Матија	4	0,76%	23.	Обрад	1	0,19%
24.	МИХАЈЛО	18	3,42%	24.	Огњан	2	0,38%
25.	Михаљ	6	1,14%	25.	Продан	2	0,38%
26.	Никола	25	4,74%	26.	Станко	1	0,19%
27.	Павле	15	2,85%	27.	Стојан	4	0,76%
28.	Пантелија	2	0,38%	28.	Субота	10	1,90%
29.	Петар	51	9,68%	29.	Цветко	16	3,04%
30.	Прокопије	2	0,38%	УКУПНО:		164	31,12%
31.	Сава	2	0,38%	Мађарска имена: Адам (син Имреа), Амброш, Андер, Андријаш (син Добоша), Балинд (2), Берта, Гергел, Јанчи (2), Кечи, Сабо, Урбан, Фабијан, Халаш (2). 16 3,04%			
32.	Симеон	8	1,52%				
33.	Степан	20	3,80%	НЕУТВРЂЕНО:			
34.	Тодор	5	0,95%			7	1,33%
35.	Томаш	3	0,57%				
36.	Трифун	7	1,33%				
37.	Филип	2	0,38%				
УКУПНО:		340	64,52%				

166. Пописна област Гргуреваца

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	28	7,61%
2.	Никола	25	6,79%
3.	Ђорђе	15	4,08%
4.	Јован	12	3,26%
5.	Степан	12	3,26%
6.	Илија	11	2,99%
7.	Иван	10	2,72%
8.	Лазар	9	2,45%
9.	Павле	9	2,45%
10.	Михал	8	2,17%
11.	МИХАЈЛО	6	1,63%
12.	Михач	1	0,27%
13.	Тома(ш)	8	2,17%
14.	Дмитар	7	1,90%
15.	Матија	6	1,63%
16.	Марко	5	1,36%
17.	Дамјан	3	0,82%
18.	Јанко	3	0,82%
19.	Лука(ч)	3	0,82%
20.	Манојло	3	0,82%
21.	Филип	3	0,82%
22.	Андрија(ш)	2	0,54%
23.	Гргур	2	0,54%
24.	Јаков	2	0,54%
25.	Симеон	2	0,54%
26.	Трифун	2	0,54%
27.	Аврам	1	0,27%
28.	Балаш	1	0,27%
29.	Кузман	1	0,27%
30.	Мартин	1	0,27%
31.	Пантелија	1	0,27%
32.	Тодор	1	0,27%
УКУПНО:		203	55,16%

НЕУТВРЂЕНО:	6	1,63%
-------------	----------	--------------

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	56	15,22%
2.	Војин	3	0,82%
3.	РАД-	41	11,14%
4.	МИЛ-	11	2,99%
5.	Субота	5	1,36%
6.	Цветко	5	1,36%
7.	ДРАГ-	4	1,09%
8.	Живко	4	1,09%
9.	Богдан	3	0,82%
10.	Божидар	3	0,82%
11.	Мирчета	2	0,54%
12.	Новак	2	0,54%
13.	Стојан	2	0,54%
14.	Батрић	1	0,27%
15.	Божихко	1	0,27%
16.	Видак	1	0,27%
17.	Грујица	1	0,27%
18.	Дабижив	1	0,27%
19.	Добривој	1	0,27%
20.	Којчин	1	0,27%
21.	Малеш	1	0,27%
22.	Обрад	1	0,27%
23.	Огњен	1	0,27%
24.	Прија	1	0,27%
25.	Славуј	1	0,27%
26.	Станисав	1	0,27%
27.	Станиша	1	0,27%
28.	Страхиња	1	0,27%
29.	Угљеша	1	0,27%
30.	Херак	1	0,27%
31.	Хреља	1	0,27%
УКУПНО:		159	43,21%

16в. Пописна област Земуна

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	46	10,24%
2.	ЈОВАН	22	4,90%
3.	Ђорђе	19	4,23%
4.	Никола	18	4,01%
5.	Павле	18	4,01%
6.	МИХАЈЛО	16	3,56%
7.	Дмитар	13	2,90%
8.	Степан	9	2,00%
9.	Дамјан	7	1,56%
10.	Илија	7	1,56%
11.	Лазар	6	1,34%
12.	Манојло	6	1,34%
13.	Тома	6	1,34%
14.	Марко	5	1,11%
15.	Иван	3	0,67%
16.	Симеон	3	0,67%
17.	Кузма	2	0,45%
18.	Лукач	2	0,45%
19.	Михаљ	2	0,45%
20.	Сава	2	0,45%
21.	Филип	2	0,45%
22.	Аврам	1	0,22%
23.	Андрија	1	0,22%
24.	Аћим	1	0,22%
25.	Василије	1	0,22%
26.	Гаврило	1	0,22%
27.	Јаков	1	0,22%
28.	Костадин	1	0,22%
29.	Матија	1	0,22%
30.	Тодор	1	0,22%
31.	Трифун	1	0,22%
УКУПНО:		224	49,89%
НЕУТВРЂЕНО:		15	3,34%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	51	11,36%
2.	ВУК-	38	8,46%
3.	Вујин / Војин	6	1,34%
4.	МИЛ-	14	3,12%
5.	Субота	12	2,67%
6.	Живко	9	2,00%
7.	Стојан	9	2,00%
8.	Цветко	8	1,78%
9.	ДРАГ-	6	1,34%
10.	Комљен	5	1,11%
11.	Новак	5	1,11%
12.	Продан	5	1,11%
13.	Божидар	4	0,89%
14.	Огњан	4	0,89%
15.	Паун	3	0,67%
16.	Станко	3	0,67%
17.	Богдан	2	0,45%
18.	Младен	2	0,45%
19.	Недељко	2	0,45%
20.	Остоја	2	0,45%
21.	Хрњак	2	0,45%
22.	Грубач	2	0,44%
23.	Бран	1	0,22%
24.	Владин	1	0,22%
25.	Гојко	1	0,22%
26.	Дабижив	1	0,22%
27.	Добривој	1	0,22%
28.	Јунак	1	0,22%
29.	Ковач	1	0,22%
30.	Крагуј	1	0,22%
31.	Мирко	1	0,22%
32.	Мирчета	1	0,22%
33.	Обрад	1	0,22%
34.	Путник	1	0,22%
35.	Селак	1	0,22%
36.	Смољан	1	0,22%
37.	Старац*	1	0,22%
38.	Угљеша	1	0,22%
УКУПНО:		210	46,77%

16г. Пописна област Ирига

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	79	9,97%
2.	Јован	58	7,32%
3.	Ђорђе	40	5,05%
4.	Степан	33	4,17%
5.	Михајло	32	4,04%
6.	Михаљ	3	0,38%
7.	Никола	32	4,04%
8.	Павле	22	2,78%
9.	Илија	15	1,89%
10.	Иван	14	1,77%
11.	Марко	14	1,77%
12.	Дмитар	13	1,64%
13.	Лазар	11	1,39%
14.	Тома(ш)	11	1,39%
15.	Сава	9	1,14%
16.	Тодор	8	1,01%
17.	Лука(ч)	7	0,88%
18.	Која	6	0,76%
19.	Дамјан	5	0,63%
20.	Симеон	5	0,63%
21.	Јанко – Јанчета	4	0,51%
22.	Трифун	4	0,51%
23.	Аврам	3	0,38%
24.	Кузман	3	0,38%
25.	Манојло	3	0,38%
26.	Матија	3	0,38%
27.	Аћим	2	0,25%
28.	Мартин	2	0,25%
29.	Пантелија	2	0,25%
УКУПНО:		450	56,82%

30–36.

Регистровани су по једанпут:

Алекса, Гаврило, Давид, Јаков, Јеремија, Јефта, Филип

7 0,88%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	100	12,63%
2.	ВУК-	89	11,24%
3.	Вујин / Војин	3	0,38%
4.	МИЛ-	20	2,53%
5.	Цветко	17	2,15%
6.	Божидар	14	1,77%
7.	Субота	11	1,39%
8.	ДРАГ-	10	1,26%
9.	Стојан	9	1,14%
10.	Живко	7	0,88%
11.	Дабижив	5	0,63%
12.	Младен	4	0,51%
13.	Новак - Новица	4	0,51%
14.	Огњен	4	0,51%
15.	Продан	4	0,51%
16.	Херак	4	0,51%
17.	Бошко	2	0,25%
18.	Грубач	2	0,25%
19.	Крагуј	2	0,25%
УКУПНО:		331	41,79%

20–39.

Регистровани су по једанпут:

Богдан, Богоје, Величко, Видак, Влатко, Дејан, Добрашин, Добривој, Комљен, Крста, Малеш, Маринко, Мирко, Недељко, Прија, Русмир, Славуј, Станиша, Станко, Угљеша.

20 2,53%

НЕУТВРЂЕНО:	11	1,39%
--------------------	-----------	--------------

16d. Пописна област Купиника

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	79	9,03%
2.	ЈОВАН	58	6,63%
3.	Ђорђе	35	4,00%
4.	Никола	33	3,77%
5.	Степан	23	2,63%
6.	Павле	21	2,40%
7.	Субота	19	2,17%
8.	Илија	16	1,83%
9.	МИХАЈЛО	16	1,83%
10.	Михаљ	5	0,57%
11.	Михач	1	0,11%
12.	Марко	14	1,60%
13.	Стојан	14	1,60%
14.	Иван	10	1,14%
15.	Лазар	10	1,14%
16.	Лукач	10	1,14%
17.	Димитар	10	1,14%
18.	Манојло	9	1,03%
19.	Дамјан	8	0,91%
20.	Јаков	8	0,91%
21.	Андрија	5	0,57%
22.	Тодор	5	0,57%
23.	Тома	5	0,57%
24.	Костадин	5	0,57%
25.	Аврам	3	0,34%
26.	Сава	3	0,34%
27.	Трифун	3	0,34%
28.	Василије	2	0,23%
29.	Гаврило	2	0,23%
30.	Матија	2	0,23%

31-39.

Регистровани су по једанпут:

Блаж, Давид, Јанко, Јеремија, Кузман,
Мартин, Пантелија, Симеон и Филип

9 1,03%

УКУПНО: 443 50,63%

НЕЧИТКО:	14	1,6%
-----------------	-----------	-------------

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	132	15,09%
2.	ВУК-	102	11,66%
3.	Вујин / Војин	18	2,06%
4.	МИЛ-	30	3,43%
5.	Цветко	19	2,17%
6.	Живко	12	1,37%
7.	ДРАГ-	11	1,26%
8.	Комљен	8	0,91%
9.	Новак	8	0,91%
10.	Божидар	7	0,80%
11.	Богдан	5	0,57%
12.	Дојчин	4	0,46%
13.	Продан	4	0,46%
14.	Богоје	3	0,34%
15.	Дабижив	3	0,34%
16.	Добривоје	3	0,34%
17.	Мирчета	3	0,34%
18.	Недељко	3	0,34%
19.	Остоја	3	0,34%
20.	Славуј	3	0,34%
21.	Херак	3	0,34%
22.	Хрњак	3	0,34%
23.	Грубач	2	0,23%
24.	Крагуј	2	0,23%
25.	Маринко	2	0,23%
26.	Огњан	2	0,23%
27.	Паун	2	0,23%
28.	Прија	2	0,23%
29.	Станисав	2	0,23%

30-46.

Регистровани су по једанпут:

Благоје, Боја, Вечерин, Влаја, Грдан,
Груја, Добросав, Каран, Крајин, Малеш,
Мирко, Обрад, Путник, Риста, Сладоје,
Станко и Хрнета

17 1,94%

УКУПНО: 418 47,77%

16ђ. Пописна област Митровице

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	88	7,38%
2.	Јован	74	6,21%
3.	Никола	58	4,87%
4.	Ђорђе	50	4,19%
5.	Степан	36	3,02%
6.	Лазар	27	2,27%
7.	Павле	25	2,10%
8.	Димитар	23	1,93%
9.	Иван(иш)	21	1,76%
10.	Михајло	19	1,59%
11.	Михаљ	1	0,08%
12.	Марко	13	1,09%
13.	Дамјан	9	0,76%
14.	Илија	9	0,76%
15.	Манојло	9	0,76%
16.	Тома(ш)	9	0,76%
17.	Андрија(ш)	6	0,50%
18.	Јанко	5	0,42%
19.	Тодор	5	0,42%
20.	Јеремија	4	0,34%
21.	Костадин – Која	4	0,34%
22.	Матија	4	0,34%
23.	Симеон – Сима	4	0,34%
24.	Лука(ч)	3	0,25%
25.	Пантелија	3	0,25%
26.	Сава	3	0,25%
27.	Трифун	3	0,25%
28.	Филип	3	0,25%
29.	Аврам	2	0,17%
30.	Алекса	2	0,17%
31.	Гргур	2	0,17%
32.	Јаков – Јакша	2	0,17%
33.	Кузман	2	0,17%
33-40. Регистровани су по једанпут: Аћим, Василије, Гаврило, Давид, Захарије, Ловра, Мартин			
		7	0,59%
УКУПНО:		535	44,88%
НЕЧИТКО:		9	0,76%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	210	17,62%
2.	ВУК-	167	14,01%
3.	Вујин / Војин	18	1,51%
4.	МИЛ-	52	4,36%
5.	Цветко	26	2,18%
6.	Живко	20	1,68%
7.	ДРАГ-	19	1,59%
8.	Стојан	18	1,51%
9.	Субота	18	1,51%
10.	Новак	9	0,76%
11.	Богдан	8	0,67%
12.	Владисав – Влатко	5	0,42%
13.	Груја – Грујица	4	0,34%
14.	Херак	4	0,34%
15.	Богоје	3	0,25%
16.	Божидар	3	0,25%
17.	Вранеш	3	0,25%
18.	Мирко – Мирчета	3	0,25%
19.	Обрад	3	0,25%
20.	Паун	3	0,25%
21.	Продан	3	0,25%
22.	Русмир	3	0,25%
23.	Угљеша	3	0,25%
24.	Благоје	2	0,17%
25.	Вид - Витко	2	0,17%
26.	Дабижив	2	0,17%
27.	Комлен	2	0,17%
28.	Маринко	2	0,17%
29.	Недељко	2	0,17%
30.	Скоросав	2	0,17%
31.	Станко	2	0,17%
32-58. Регистровани су по једанпут: Бајо, Бане, Богета, Богић, Бранко, Вечерин, Гвозден, Гојко, Грдан, Грубач, Доброта, Ко- вач, Крагуј, Крајин, Крста, Младен, Ненада, Огњан, Остоја, Познан, Прија, Путник, Санко, Срдан, Страхиња, Угрин, Хрњак			
		27	2,27%
УКУПНО:		648	54,36%

Табела 16е. Пописна област Раче

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Петар	8	8,79%	1.	ВУК-	14	15,38%
2.	Ђорђе	6	6,59%	2.	РАД-	12	13,19%
3.	Иван	5	5,49%	3.	Груја – Грујица	2	2,20%
4.	Илија	5	5,49%	4.	Живко	2	2,20%
5.	Димитар	4	4,40%	5.	МИЛ-	1	1,10%
6.	Јован	3	3,30%	6.	Цветко	1	1,10%
7.	Мартин	3	3,30%	УКУПНО:		32	35,16%
8.	Матија(ш)	3	3,30%				
9.	Михајло	3	3,30%				
10.	Михаљ	1	1,10%				
11.	Никола	3	3,30%				
12.	Павле	3	3,30%				
13.	Степан	2	2,20%				
14.	Андрија(ш)	1	1,10%				
15.	Јаков	1	1,10%				
16.	Кузман	1	1,10%				
17.	Марко	1	1,10%				
18.	Субота	1	1,10%				
19.	Томаш	1	1,10%				
20.	Филип	1	1,10%				
УКУПНО:		56	61,54%				

Мађарска имена: Иваниш (син Амброша), Јанош (доселац), Фере (син Ђерђа)			
УКУПНО:	3	3,3%	

НЕЧИТКО:	–	–	
-----------------	---	---	--

Табела 16ж. Пописна област Сланкамена

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Аврам	4	0,64%	1.	ВУК-	55	8,81%
2.	Андрија	4	0,64%	2.	Вук-/Вој-	5	0,80%
3.	Аћим	3	0,48%	3.	РАД-	63	10,10%
4.	Василије	1	0,16%	4.	МИЛ-	13	2,08%
5.	Дамјан	3	0,48%	5.	ДРАГ-	7	1,12%
6.	Димитар	17	2,72%	6.	Богдан	2	0,32%
7.	Ђорђе	34	5,45%	7.	Богоје	1	0,16%
8.	Иван	11	1,76%	8.	Божидар	1	0,16%
9.	Илија	9	1,44%	9.	Божихко	1	0,16%
10.	ЈОВАН	35	5,61%	10.	Гвозден	1	0,16%
11.	Која	3	0,48%	11.	Гојко	1	0,16%
12.	Комљен	2	0,32%	12.	Грубач	1	0,16%
13.	Кузман	3	0,48%	13.	Дабижив	4	0,64%
14.	Лазар	19	3,04%	14.	Живко	4	0,64%
15.	Лукач	7	1,12%	15.	Крајин	1	0,16%
16.	Манојло	3	0,48%	16.	Крста	2	0,32%
17.	Марко	12	1,92%	17.	Маринко	3	0,48%
18.	Мартин	1	0,16%	18.	Мирко	1	0,16%
19.	Матија	3	0,48%	19.	Мирчета	1	0,16%
20.	МИХАЈЛО	18	2,88%	20.	Младен	8	1,28%
21.	Михаљ	3	0,48%	21.	Недељко	4	0,64%
22.	Никола	32	5,13%	22.	Новак	4	0,64%
23.	Павле	18	2,88%	23.	Обрад	1	0,16%
24.	Петар	66	10,58%	24.	Огњан	2	0,32%
25.	Прокопије	2	0,32%	25.	Остоја	1	0,16%
26.	Сава	6	0,96%	26.	Паун	1	0,16%
27.	Симеон	3	0,48%	27.	Продан	1	0,16%
28.	Степан	26	4,17%	28.	Путник	1	0,16%
29.	Тодор	7	1,12%	29.	Смољан	1	0,16%
30.	Томаш	10	1,60%	30.	Станко	5	0,80%
31.	Трифун	2	0,32%	31.	Стојан	21	3,37%
32.	Филип	3	0,48%	32.	Субота	11	1,76%
УКУПНО:		370	59,3%	33.	Херак	1	0,16%
				34.	Цветко	14	2,24%
				УКУПНО:	243	38,94%	
НЕЧИТКО:		11	1,76%				

16и. Пописна област Вуковара (СЛОВИНСКО-МАЂАРСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Матија(ш)	23	8,33%
2.	Ђорђе - Ђура	19	6,88%
3.	Петар	19	6,88%
4.	Иван(иш)	16	5,80%
5.	Михал - Мика	18	6,52%
6.	Мартин	14	5,07%
7.	Павле	17	6,16%
8.	Иштфан	10	3,62%
9.	Марко	10	3,62%
10.	Андрија(ш)	7	2,54%
11.	Антол	7	2,54%
12.	Имре	7	2,54%
13.	Тома(ш)	7	2,54%
14.	Балаш	6	2,17%
15.	Гргур - Грга	6	2,17%
16.	Винко	5	1,81%
17.	Јакоб	5	1,81%
18.	Ловра	4	1,45%
19.	Степан	4	1,45%
20.	Хабијан	4	1,45%
21.	Димитар	3	1,09%
22.	Илија	3	1,09%
23.	Никола	3	1,09%
24.	Ференц	3	1,09%
25.	Бала	4	1,45%
26.	Лоринац	2	0,72%
27.	Лукач	2	0,72%

28–41. Регистровани су по једанпут:
Адам, Бартол, Бернард, Берта, Вита,
Габра, Гал, Дамјан, Еђуд, Жигмон, Јанко,
Миклош, Тодор, Шимон.

14 5,07%

УКУПНО: 242 87,68%

41–42. Имена која нису карактеристична
за словинско-мађ. етничке области:
Јован (3), Куман (2).

5 1,81%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	14	5,07%
2.	Живко	3	1,09%
3.	РАД-	3	1,09%
4.	МИЛ-	2	0,72%
5.	Божа	1	0,36%
6.	Драгојло	1	0,36%
7.	Малеш	1	0,36%
УКУПНО:		25	9,06%

НЕУТВРЂЕНО: 4 1,45%

16j. Пописна област Вуковара (СРПСКА НАСЕЉА: Кендореш, Грабовци, Дешковци, Мартинци, Миклошевици, Милковци, Обрадовци, Радованци)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	6	6,12%
2.	Јован	5	5,10%
3.	Иван(иш)	4	4,08%
4.	Марко	3	3,06%
5.	Ђорђе	2	2,04%
6.	Лазар	2	2,04%
7.	Михајло	2	2,04%
8.	Никола	2	2,04%
9.	Степан	2	2,04%
10–18. Регистровани су по једанпут: Антол, Дамјан, Јаков, Која, Лукач, Матија, Димитар, Павле, Тома.			
		9	9,18%
УКУПНО:		37	37,76%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	20	20,41%
2.	ВУК-	14	14,29%
3.	МИЛ-	5	5,10%
4.	ДРАГ-	3	3,06%
5.	Субота	3	3,06%
6.	Грубач	2	2,04%
7.	Стојан	2	2,04%
8–19. Регистровани су по једанпут: Богдан, Вранеш, Горчин, Груја, Добрица, Малеш, Маринко, Мирко, Новак, Селак, Смољан, Хранисав.			
		12	12,24%
УКУПНО:		61	62,24%

16к. Пописна област Илока (СРПСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	71	10,09%
2.	Ђорђе	40	5,68%
3.	Јован	37	5,26%
4.	Степан	32	4,55%
5.	Никола	27	3,84%
6.	Иван(иш)	22	3,13%
7.	Матија(ш)	18	2,56%
8.	Димитар	14	1,99%
9.	Михајло	14	1,99%
10.	Михаљ	7	0,99%
11.	Павле	12	1,70%
12.	Марко	11	1,56%
13.	Дамјан	9	1,28%
14.	Лазар	9	1,28%
15.	Тодор	9	1,28%
16.	Тома(ш)	9	1,28%
17.	Илија	8	1,14%
18.	Лука(ч)	7	0,99%
19.	Јаков – Јакша	6	0,85%
20.	Јанко – Јанчета	5	0,71%
21.	Андрија(ш)	4	0,57%
22.	Кузман	4	0,57%
23.	Филип	4	0,57%
24.	Гргур	3	0,43%
25.	Манојло	3	0,43%
26.	Мартин	3	0,43%
27.	Пантелија	2	0,28%
28.	Симеон	2	0,28%

29–34. Регистровани су по једанпут:

Аврам, Алекса, Давид, Јанаћко, Костадин,
Трифун

6 0,85%

398 56,53%

35–40. Имена која нису карактеристична
за српске етничке области:

Амброш, Антон, Бала, Миклош, Фере (3),
Шимон

8 1,14%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	94	13,35%
2.	ВУК-	86	12,22%
3.	Вујин / Војин	5	0,71%
4.	МИЛ-	19	2,70%
5.	Живко	18	2,56%
6.	Цветко	8	1,14%
7.	ДРАГ-	7	0,99%
8.	Стојан	7	0,99%
9.	Богдан	4	0,57%
10.	Мирко - Мирчета	4	0,57%
11.	Новак	4	0,57%
12.	Грубач	3	0,43%
13.	Младен	3	0,43%
14.	Огњан	3	0,43%
15.	Владисав	2	0,28%
16.	Гвозден	2	0,28%
17.	Грујица	2	0,28%
18.	Дабижив	2	0,28%
19.	Ненада	2	0,28%
20.	Обрад	2	0,28%

21–34.

Регистровани су по једанпут:

Божа, Витко, Влађ, Вранеш, Гојко, Дука,
Каран, Маринко, Смољан, Станиша,
Станоје, Страхиња, Субота, Херак.

14 1,99%

291 41,34%

НЕУТВРЂЕНО:

7 0,99%

16л. Пописна област Илока (МЕШОВИТА НАСЕЉА: Доњи Берак, Илок, Ичка, Љуба, Мохово, Сот)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Ђорђе - Ђура	13	9,42%
2.	Петар	11	7,97%
3.	Иван(иш)	8	5,80%
4.	Матијаш - Мата	8	5,80%
5.	Јакоб	7	5,07%
6.	Димитар	5	3,62%
7.	Марко	5	3,62%
8.	Илија	4	2,90%
9.	Павал	4	2,90%
10.	Андријаш	3	2,17%
11.	Антол	3	2,17%
12.	Михал	3	2,17%
13.	Степан	3	2,17%
14.	Иштфан	3	2,17%
15.	Балаш	2	1,45%
16.	Берта(лан)	2	1,45%
17.	Лукач	2	1,45%
18.	Мартин	2	1,45%
19.	Тома(ш)	2	1,45%

20-31. Регистровани су по једанпут:

Бала, Балта, Габријел, Гашпар, Грга,
Дамјан, Имре, Јанко, Ловра, Миклош,
Никша, Шимон.

	12	8,7%
УКУПНО:	102	73,91%

32-33. Имена која нису карактеристична
за словинско-мађ. етничке области:
Јован (7), Михајло.

8 5,8%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	12	8,70%
2.	МИЛ-	5	3,62%
3.	РАД-	3	2,17%
4.	Цветко	2	1,45%
5.	Живко	1	0,72%
6.	Недељко	1	0,72%
7.	Новак	1	0,72%
8.	Риста	1	0,72%
9.	Стојан	1	0,72%
УКУПНО:		27	19,57%

НЕЧИТКО:	1	0,72%
-----------------	----------	--------------

16. Пописна област Илока (СЛОВИНСКО-МАЂАРСКА НАСЕЉА: Амишак, Бабска, Белеш, Вршојевци, Гибарац, Новак, Пакледин, Узун Ловас, Шавловци)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	24	9,09%
2.	Матија - Мата	21	7,95%
3.	Михаљ - Мика	15	5,68%
4.	Иван(иш)	13	4,92%
5.	Ђура	13	4,92%
6.	Павле	11	4,17%
7.	Томаш	11	4,17%
8.	Јакоб	9	3,41%
9.	Ангол	9	3,41%
10.	Гргур	9	3,41%
11.	Мартин	9	3,41%
12.	Марко	8	3,03%
13.	Никола	8	3,03%
14.	Лукач	7	2,65%
15.	Димитар	7	2,65%
16.	Илија	7	2,65%
17.	Иштфан	6	2,27%
18.	Имре	6	2,27%
19.	Ловра	6	2,27%
20.	Балаш	4	1,52%
21.	Берта	4	1,52%
22.	Миклош	4	1,52%
23.	Балинд - Бала	3	1,14%
24.	Андра	3	1,14%
25.	Алберт	2	0,76%
26.	Амброш	2	0,76%
27.	Степан	2	0,76%

28–41. Регистровани су по једанпут:

Агоштон, Габра, Андра, Гал, Гашпар, Келемен, Дамјан, Еђед, Криштоф, Лазар, Лацко, Мика, Пишта, Ференц, Хабијан.

13 4,92%

УКУПНО: 236 89,39%

41–43. Имена која нису карактеристична за словинско-мађ. етничке области: Јован, Кузман, Михајло.

3 1,14%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	11	4,17%
2.	Витко	2	0,76%
3.	Живко	2	0,76%
4.	Врбан	1	0,38%
5.	Новак	1	0,38%
УКУПНО:		17	6,44%

НЕУТВРЂЕНО:	8	3,03%
--------------------	----------	--------------

16м. Пописна област Иванкова (СЛОВИНСКО-МАЂАРСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	39	10,83%
2.	Матија(ш) - Мата	34	9,44%
3.	Ђорђе - Ђура	27	7,50%
4.	Михал - Мика	27	7,50%
5.	Иван(иш)	25	6,94%
6.	Павле - Пава	17	4,72%
7.	Марко	15	4,17%
8.	Мартин	15	4,17%
9.	Балаш	13	3,61%
10.	Гргур - Грга	13	3,61%
11.	Иштфан - Штифа	13	3,61%
12.	Имре	9	2,50%
13.	Тома(ш)	9	2,50%
14.	Никола	8	2,22%
15.	Бала	7	1,94%
16.	Андрија(ш)	6	1,67%
17.	Антол	6	1,67%
18.	Јакоб	6	1,67%
19.	Ловра	6	1,67%
20.	Лука	6	1,67%
21.	Винко	3	0,83%
22.	Хабијан	3	0,83%
23.	Берта	2	0,56%
24.	Гал	2	0,56%
25.	Димитар	2	0,56%
26.	Илија	2	0,56%
27.	Келе(мен)	2	0,56%
28.	Степан	2	0,56%
29.	Фере(нац)	2	0,56%

30–39. Регистровани су по једанпут:

Абран (!), Агоштон, Амброш, Варга,
Гашпар, Жигмон, Лазар, Микула,
Михајло, Шимон.

		10	2,78%
УКУПНО:		331	91,95%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	14	3,89%
2.	Божа	2	0,56%
3.	Живко	2	0,56%
4.	Вид	1	0,28%
5.	Врбан	1	0,28%
6.	Новак Степан	1	0,28%
7.	Радосав	1	0,28%
8.	Стојан	1	0,28%
9.	Мирко	1	0,28%
10.	Мркша	1	0,28%
УКУПНО:		25	6,94%

НЕУТВРЂЕНО:	4	1,11%
--------------------	----------	--------------

16н. Пописна област Иванкова (СРПСКА НАСЕЉА: Драгановци, Јармина, Млиниште, Томинци, Хољмош)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Ђорђе	5	10,64%	1.	РАД-	13	27,66%
2.	Петар	4	8,51%	2.	ВУК-	3	6,38%
3.	Јован	3	6,38%	3.	Војин / Војин	2	4,26%
4.	Димитар	2	4,26%	4.	ДРАГ-	2	4,26%
5.	Јанко	2	4,26%	5.	Грујица	1	2,13%
6.	Никола	2	4,26%	6.	Жарко	1	2,13%
7.	Ивко	1	2,13%	7.	Клисура	1	2,13%
8.	Матија	1	2,13%	8.	Милета	1	2,13%
9.	Михал	1	2,13%	9.	Мркша	1	2,13%
10.	Степан	1	2,13%	УКУПНО:		25	53,19%
УКУПНО:		22	46,81%				

16њ. Пописна област Моровића (СРПСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Јован	30	6,55%
2.	Петар	24	5,24%
3.	Никола	22	4,80%
4.	Иван(иш)	16	3,49%
5.	Михајло	13	2,84%
6.	Михаљ	1	0,22%
7.	Марко	12	2,62%
8.	Степан	12	2,62%
9.	Тома(ш)	12	2,62%
10.	Ђорђе	11	2,40%
11.	Павле	11	2,40%
12.	Илија	10	2,18%
13.	Лазар	8	1,75%
14.	Димитар	5	1,09%
15.	Дамјан	4	0,87%
16.	Андрија(ш)	3	0,66%
17.	Јанчета	3	0,66%
18.	Лукач	3	0,66%
19.	Гргур	2	0,44%
20.	Кузман	2	0,44%
21.	Мартин	2	0,44%
22.	Матија(ш)	2	0,44%
23.	Тодор	2	0,44%

24–26. Регистровани су по једанпут:

Алекса, Јаков, Манојло.

3 0,66%

УКУПНО: 213 46,51%

27–30. Имена која нису карактеристична за српске етничке области:

Антон, Балаш, Имре (3), Шимон

6 1,31%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	79	17,25%
2.	Вујин / Војин	3	0,66%
3.	РАД-	57	12,45%
4.	МИЛ-	31	6,77%
5.	Новак	9	1,97%
6.	Живко	11	2,40%
7.	Цветко	6	1,31%
8.	ДРАГ-	5	1,09%
9.	Недељко	3	0,66%
10.	Станко	3	0,66%
11.	Божа	2	0,44%
12.	Грубач	2	0,44%
13.	Селак	2	0,44%
14.	Смољан	2	0,44%
15.	Субота	2	0,44%

16–31. Регистровани су по једанпут:

Богдан, Брајан, Бран, Вид, Гвозден, Грујица, Добрица, Комљен, Малеш, Младен, Обрад, Огњан, Познан, Стојан, Угљеша, Херак.

16 3,49%

УКУПНО: 233 50,87%

НЕУТВРЂЕНО: 6 1,31%

160. Пописна област Моровића (СЛОВИНСКО–МАЂАРСКА НАСЕЉА: Андријевици, Батровци, Братошевици, Горњи Липовац, Грубишевици, Моровић, Строшници, Уринци, Хрженица)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Иштван - Штифа	14	8,48%
2.	Михал - Мика	14	8,48%
3.	Петар	13	7,88%
4.	Ђорђе - Ђура	10	6,06%
5.	Антал	9	5,45%
6.	Мата	9	5,45%
7.	Балаж	8	4,85%
8.	Иван	8	4,85%
9.	Андрија(ш)	6	3,64%
10.	Илија	6	3,64%
11.	Марко	6	3,64%
12.	Томаш	6	3,64%
13.	Ловра	5	3,03%
14.	Павле	5	3,03%
15.	Јакоб	4	2,42%
16.	Лукач	4	2,42%
17.	Мартин	4	2,42%
18.	Грга	3	1,82%
19.	Имре	2	1,21%
20.	Миклош	2	1,21%
21.	Микула	2	1,21%
22.	Никола	2	1,21%
23.	Филип	2	1,21%

24–29. Регистровани су по једанпут:
Амброш, Балта, Берта, Кала, Степан,
Фере.

6 3,64%

УКУПНО: 150 90,91%

30–31. Имена која нису карактеристична за словинско–мађ. етничке области:
Јован (2), Михајло.

3 1,82%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Живко	3	1,82%
2.	Вук	2	1,21%
3.	Видак	1	0,61%
4.	Милко	1	0,61%
5.	Стојан	1	0,61%
6.	Цветко	1	0,61%
УКУПНО:		9	5,45%

НЕУТВРЂЕНО: 3 1,82%

16n. Пописна област Немаца (СЛОВИНСКО-МАЂАРСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Ђура	38	8,74%
2.	Матија(ш) – Мата	38	8,74%
3.	Михал – Мика	36	8,28%
4.	Петар	31	7,13%
5.	Иван(иш)	28	6,44%
6.	Иштфан – Штифа	26	5,98%
7.	Павле	26	5,98%
8.	Андрија(ш)	17	3,91%
9.	Марко	16	3,68%
10.	Никола	14	3,22%
11.	Мартин	13	2,99%
12.	Тома(ш)	13	2,99%
13.	Грга	12	2,76%
14.	Лукач	12	2,76%
15.	Јакоб	9	2,07%
16.	Балаш	8	1,84%
17.	Имре	8	1,84%
18.	Фере(нац)	7	1,61%
19.	Винко – Винче	6	1,38%
20.	Димитар	6	1,38%
21.	Ловра	6	1,38%
22.	Антол	5	1,15%
23.	Бала	5	1,15%
24.	Шимон	4	0,92%
25.	Филип	4	0,92%
26.	Берга	3	0,69%
27.	Гашпар	3	0,69%
28.	Амброш	2	0,46%
29.	Лацко	2	0,46%

30–35. Регистровани су по једанпут:

Дамјан, Илија, Лазар, Миклош, Степан,
Тодор.

6 1,38%

УКУПНО: 404 92,87%

36–38. Имена која нису карактеристична за словинско-мађ. етничке области:

Јанаћко, Јован (2), Михајло (2)

5 1,15%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	11	2,53%
2.	Живко	4	0,92%
3.	Божа	2	0,46%
4.	РАД-	2	0,46%
5.	Милош	1	0,23%
6.	Прија	1	0,23%
7.	Селак	1	0,23%
8.	Славуј	1	0,23%
УКУПНО:		23	5,29%

НЕУТВРЂЕНО: 3 0,69%

16p. Пописна област Немаца (СРПСКА НАСЕЉА: Бодановци, Варјаш, Нерадовци, Трновци, Хатина)

КАЛЕНДАРСКА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Илија	5	9,43%
2.	Петар	5	9,43%
3.	Матија(ш)	3	5,66%
4.	Павле	3	5,66%
5.	Ђорђе	2	3,77%
6.	Јован	2	3,77%
7.	Никола	2	3,77%
8.	Степан	2	3,77%
9.	Тодор	2	3,77%
10.	Алекса	1	1,89%
11.	Андрија	1	1,89%
12.	Димитар	1	1,89%
13.	Јакша	1	1,89%
14.	Кузман	1	1,89%
15.	Марко	1	1,89%
16.	Тома(ш)	1	1,89%
УКУПНО:		33	62,26%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	6	11,32%
2.	РАД-	5	9,43%
3.	Грубач	2	3,77%
4.	Влатко	1	1,89%
5.	Дабижив	1	1,89%
6.	Милета	1	1,89%
7.	Огњан	1	1,89%
8.	Паун	1	1,89%
9.	Цветко	1	1,89%
УКУПНО:		19	35,85%

17. Име које није карактеристично за
српске етничке области:

Бала

1 1,89%

16с. Пописна област Подгорја (СРПСКА НАСЕЉА: Базова, Боришевац, Ердефарка, Иванци, Радотинци, Товарник, Чаковци)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Петар	6	5,94%
2.	Илија	4	3,96%
3.	Никша	4	3,96%
4.	Ђорђе	3	2,97%
5.	Јован	3	2,97%
6.	Марко	3	2,97%
7.	Михал	3	2,97%
8.	Михајло	2	1,98%
9.	Лазар	2	1,98%
10.	Мартин	2	1,98%
11.	Тома(ш)	2	1,98%
12.	Андрија	1	0,99%
13.	Димитар	1	0,99%
14.	Иван(иш)	1	0,99%
15.	Јакша	1	0,99%
16.	Лука	1	0,99%
17.	Матијаш	1	0,99%
18.	Сава	1	0,99%
19.	Симеон	1	0,99%
УКУПНО:		42	41,58%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА

Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	РАД-	19	18,81%
2.	ВУК-	14	13,86%
3.	МИЛ-	6	5,94%
4.	ДРАГ-	4	3,96%
5.	Стојан	4	3,96%
6.	Вујин - Војин	2	1,98%
7.	Богдан	1	0,99%
8.	Вид	1	0,99%
9.	Винко	1	0,99%
10.	Витко	1	0,99%
11.	Гвозден	1	0,99%
12.	Гојко	1	0,99%
13.	Грујица	1	0,99%
14.	Живко	1	0,99%
15.	Новак	1	0,99%
УКУПНО:		58	57,43%
НЕУТВРЂЕНО:		1	0,99%

16т. Пописна област Подгорја (СЛОВИНСКО–МАЂАРСКА НАСЕЉА: Берак, Букојевци, Дражиновци, Булвез, Жебиртовци, Зобноровци, Кундуровци, Мали Илач, Томпојевци, Целетовци, Шамшин)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Петар	16	9,36%	1.	ВУК-	7	4,09%
2.	Иван(иш)	14	8,19%	2.	Драгиша	1	0,58%
3.	Ђорђе - Ђура	13	7,60%	3.	Живко	2	1,17%
4.	Андрија(ш)	12	7,02%	4.	Радоња	1	0,58%
5.	Михал - Мика	12	7,02%	5.	Селак	1	0,58%
6.	Марко	9	5,26%	УКУПНО:		12	7,02%
7.	Павле	8	4,68%				
8.	Матија(ш)	7	4,09%				
9.	Никола	7	4,09%				
10.	Иштфан - Штифа	6	3,51%				
11.	Јакоб	6	3,51%				
12.	Лукач	6	3,51%				
13.	Ловра	5	2,92%				
14.	Томица	5	2,92%				
15.	Балаш	4	2,34%				
16.	Антол	3	1,75%				
17.	Бала	3	1,75%				
18.	Мартин	3	1,75%				
19.	Амброш	2	1,17%				
20.	Грга	2	1,17%				
21.	Илија	2	1,17%				
22.	Имре	2	1,17%				
23.	Фере	2	1,17%				
24.	Филип	2	1,17%				
25.	Берта	1	0,58%				
26.	Димитар	1	0,58%				
27.	Лазар	1	0,58%				
28.	Лацко	1	0,58%				
29.	Степан	1	0,58%				
30.	Хабијан	1	0,58%				
УКУПНО:		157	91,81%				
31–32. Имена која нису карактеристична за словинско–мађ. етничке области: Јован, Михајло.							
		2	1,17%				

16ћ. Пописна област Посавља (СРПСКА НАСЕЉА: Орљак, Рајчиновци, Страница, Суботиште)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА				СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју		Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%			Особа	%
1.	Иван	4	15,38%	1.	ВУК-	6	23,08%
2.	Степан	3	11,54%	2.	РАД-	3	11,54%
3.	Гргур	1	3,85%	3.	Вранеш	1	3,85%
4.	Ђурко	1	3,85%	4.	Гвозден	1	3,85%
5.	Јован	1	3,85%	5.	Драгоје	1	3,85%
6.	Лукач	1	3,85%	6.	Огњан	1	3,85%
7.	Марко	1	3,85%	УКУПНО:		13	50%
8.	Мартин	1	3,85%				
УКУПНО:		13	50%				

16у. Пописна област Посавља (СЛОВИНСКО-МАЂАРСКА НАСЕЉА)

КАЛЕНДАРСКА И СТРАНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	Иван(иш)	26	7,93%
2.	Иштфан - Штифа	23	7,01%
3.	Матија - Мата	22	6,71%
4.	Петар	22	6,71%
5.	Ђорђе - Ђура	21	6,40%
6.	Михал - Мика	20	6,10%
7.	Марко	17	5,18%
8.	Мартин	17	5,18%
9.	Павле	17	5,18%
10.	Јакоб	12	3,66%
11.	Балаш	10	3,05%
12.	Тома	10	3,05%
13.	Гргур - Грга	8	2,44%
14.	Никола	8	2,44%
15.	Антол	7	2,13%
16.	Андрија(ш)	6	1,83%
17.	Лукач	6	1,83%
18.	Фере(нац)	6	1,83%
19.	Имре	5	1,52%
20.	Ловра	4	1,22%
21.	Бала	3	0,91%
22.	Степан	3	0,91%
23.	Анброш	2	0,61%
24.	Берта	2	0,61%
25.	Димитар	2	0,61%
26.	Илија	2	0,61%
27.	Лацко	2	0,61%
28.	Филип	2	0,61%

29–34. Регистровани су по једанпут:

Варга, Гал, Гашпар, Лазар, Шимон, Хабијан.

6 1,83%

УКУПНО: 291 88,72%

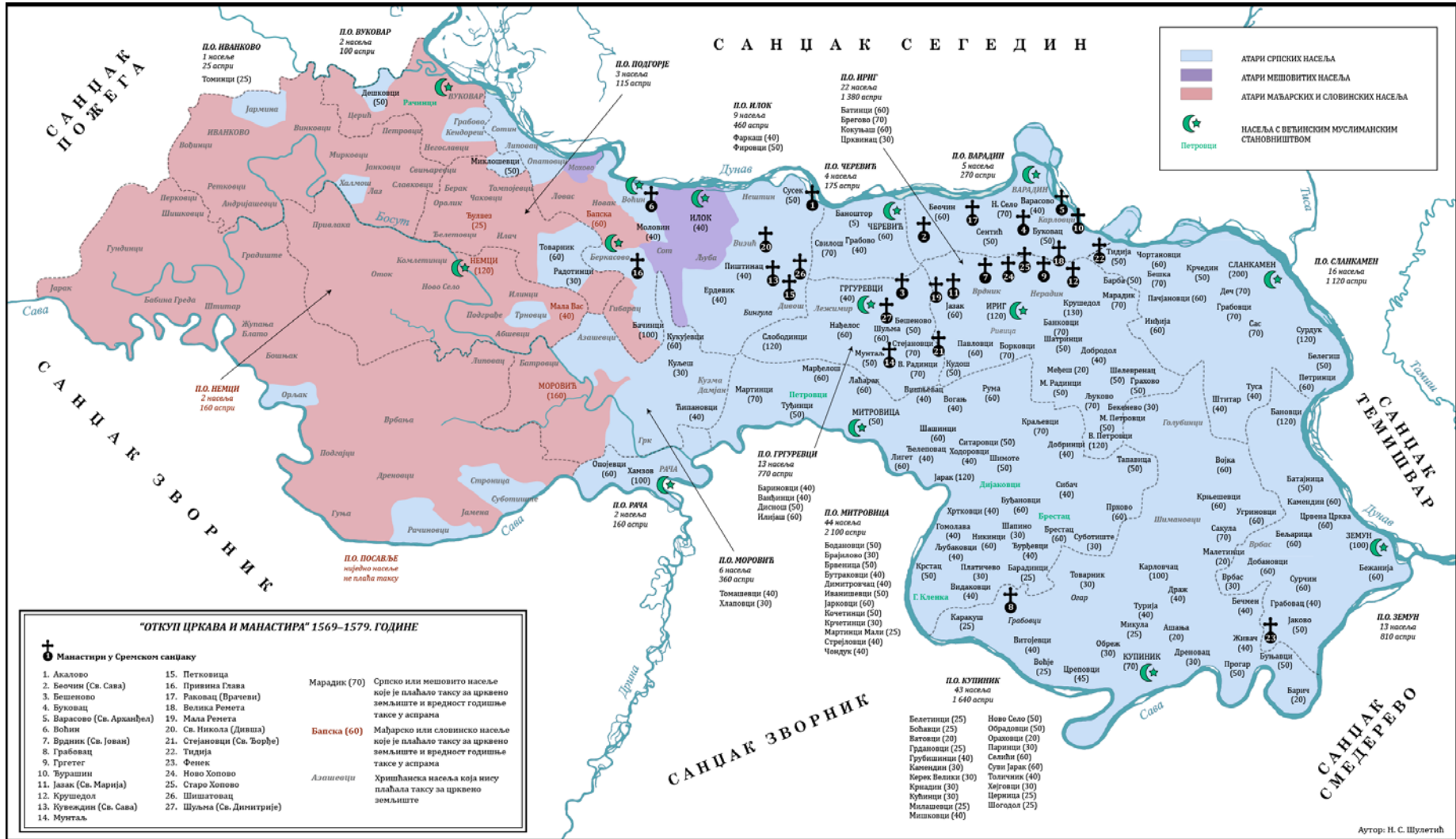
35–37. Имена која нису карактеристична за словинско-мађ. етничке области: Јован (3), Манојло, Михајло (2).

6 1,83%

СЛОВЕНСКА НАРОДНА ИМЕНА			
Редни број	Лично име	Број старешина кућа и удео у укупном броју	
		Особа	%
1.	ВУК-	16	4,88%
2.	Живко	5	1,52%
3.	Грубан	2	0,61%
4.	РАД-	2	0,61%
5.	Дејан	1	0,30%
6.	МИЛ-	1	0,30%
УКУПНО:		28	8,54%

НЕУТВРЂЕНО: 3 0,91%

Карта 1. Верска и етничка структура становништва у Сремском санџаку (1568–1590)

Једно од најзначајнијих обележја прошлости југоисточне и средње Европе у раздобљу од краја XIV до краја XVI века су биле интензивне демографске промене. Расветљавање узрока, садржаја, тока и последица демографских промена значајно је као предуслов за успостављање историјског континуитета између средњевековних и модерних друштава, а самим тим и за уопштено и целовито сагледавање историјског развоја народâ и државâ. Управо је недовољна истраженост промена у облику и структури српског етничког простора у раздобљу од краја XIV до краја XVI века, створила празнину која онемогућава целовито сагледавање и синтетичко научно уопштавање историје Срба.

Значај демографских промена XVI века је израженији када се посматра у заједничком контексту с *Тужним столећем*, како је у једном од својих текстова италијански историчар Руђеро Романо назвао XVII век, чија се обележја – негативни прираштај становништва, економска депресија, социјални и политички немири, могу препознати на простору целог европског континента.¹⁸³ О овом феномену је током 70-их и 80-их година прошлог века вођена велика научна дебата, а њени резултати су показали да криза XVII века није била *криза производње*, колико *криза дистрибуције произведених добара*, а један од главних чинилаца који су генерисали кризу се препознаје у повећавању трошкова за издржавање војске и све бројнијег чиновничког апарата апсолутичких монархија.¹⁸⁴

¹⁸³ Ruggiero Romano, „Encore la crise de 1619–1622“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 19–1 (1964), 31–37.

¹⁸⁴ Trevor Aston (ed.), *Crisis in Europe 1560-1660* (London: Routledge and Kegan Paul, 1965, 1974, 1980); Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, *The General Crisis of the Seventeenth Century* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978, 1985). Jan de Vries, *The Economic Crisis of the Seventeenth Century after Fifty Years*, *Journal of Interdisciplinary History* Autumn 2009, Vol. 40, No. 2: 151–194; Anne E. C. McCants, *Historical Demography*

Будући да економије утемељене на аграрној производњи нису биле у стању да производним вишковима подмире све већа потраживања државе, пад животног стандарда пореских обвезника је био неминуован. У XVI и XVII веку сиромашење становништва је значило повећану стопу смртности (неухраћеност, епидемије), мањи број закључених бракова и касније ступање у брачну заједницу, па самим тим и пад natalитета. Значило је, такође, смањење потражње и поремећаје на тржишту, чиме се понекад објашњава парадокс да су између пете деценије XVII и средине XVIII века просечни приноси житарица били у благом паду, а да су у исто време стагнирале или опадале и њихове тржишне цене.¹⁸⁵

Сложена питања у вези с европском кризом XVII века овом приликом морамо да оставимо по страни, будући да је циљ кратког екскурса био само да укаже колико је дубока и мрачна празнина у којој почивају кључна питања српске и отоманске историје XV–XVIII века. Напросто, турски извори XVI столећа пружају веома ограничене могућности за изучавање економске историје, због чега су макроекономски феномени на простору Отоманског царства готово у потпуности неистражени, иако је јасно да су макроекономска кретања више од било ког другог чиниоца утицала на обликовање европских држава и друштава и тока њихових историја.

Будући да су готово све европске економије у XVI и XVII веку биле претежно аграрног карактера, може се рећи да аграрне прилике и производне могућности аграрног становништва представљају основни слој

and the Crisis of the Seventeenth Century, *Journal of Interdisciplinary History* Autumn 2009, Vol. 40, No. 2, 195–214.

¹⁸⁵ Wilhelm Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur*, Hamburg and Berlin: Verlag Paul Parey 1966²; *Massenarmuth und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa: Versuch einer Synopsis*, Hamburg und Berlin: Verlag Paul Parey 1974, 119–169; Bernard Hendrik Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe, A.D. 500–1850*, New York: St. Martin's Press, 1963.

историје сваке државе, а нарочито апсолутистичких монархија. У том погледу, истраживачи српске и отоманске историје XVI и XVII века се налазе у незахвалној ситуацији, с обзиром да темељне поставке и чврста радна полазишта не могу да поставе на изворној подлози турског порекла, већ на више или мање поузданим забелешкама о аграрним приликама на појединим феудалним поседима у западној, средњој и источној Европи. На основу ових извора, холандски историчар Шлихер ван Бат (Bernard Hendrik Slicher van Bath, 1910–2004) је дефинисао извесне аграрне *законитости*, које упркос чињеници да нису утемељене на савременој турској грађи, представљају солидан оквир за стварање најопштијих представа о аграрним приликама у Отоманском царству.

Законитости аграрне производње у XVI и XVII веку

Иако су поједини историчари оспоравали метод којим је Шлихер ван Бат дошао до својих резултата, његова истраживања још увек издржавају пробу времена. Овај холандски аграрни историчар је на основу често крњих статистичких низова, састављених од разнородног изворног материјала, покушао да приближно утврди коефицијенте уroda хлебних жита у раздобљу између 810. и 1820. године, у интервалима од по 50 година. Према Бату, највећи део Европе је из средњег века изашао с просечним уродом, који је био 3–4 пута већи од количине утрошеног семена, и на подручју Немачког царства, на пример, стање се није битно променило све до средине XVIII века, када се однос између посејаних и пожњевених количина жита приближио вредности од 1:5. Приближно исте или нешто мање коефицијенте уroda, Бат је срачунао за словенске

државе у источној и средњој Европи – Русију, Пољску и Чешку (Табела 16).¹⁸⁶

У којој је мери мали коефицијент уroda хлебних жита угрожавао стабилност економија XVI и XVII века, покушао је да сликовито прикаже Батов земљак, Јан де Фрис (Jan de Vries, 1943–). Својим истраживањима он је указао да производња хлебних жита на нивоу од 1:3 и 1:4 није увек могла да задовољи ни егзистенцијалне потребе произвођача, што само по себи објашњава друштвене потресе, које су апсолутистичке монархије у Европи изазвале повећањем пореских потреживања.

Јан де Фрис је користио следећи модел. Посматрао је замишљену петочлану породицу, која је располагала аграрном површином од 8 ха, дакле, површину која би приближно одговарала и величини баштине, коју је дефинисала кануннама Смедеревског санцака. Примена тропољног система производње је значила да је под усевом житарица могла да буде трећина од укупне аграрне површине, односно 2,67 ха. Процењујући да су годишње потребе за житарицама биле 250 литара по једном члану домаћинства, што је током године обезбеђивало око пола килограма у дневној исхрани, Фрис је срачунао да би са засејаних 200 литара семена по хектару обрадиве површине и уродом који би био четири пута већи од утрошеног семена, сеоско домаћинство могло да произведе 2 136 литара житарица. Када би се из урода издвојило семе неопходно за наредну сетву, принос од око 1 600 литара житарица био је довољан да задовољи годишње потребе за хлебом петочлане породице и да прехрани још 1,4 особе. Међутим, ако би урод подбацио и био само три пута већи од засејаних количина житарица, не само да не би било вишка, већ би домаћинство било ускраћено за око једне петине својих потреба. С друге стране, ако би према количини утрошеног семена урод стајао у односу од 1:8,

¹⁸⁶ B. H. Slicher van Bath, *Yield Ratios 810–1820*, Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis, Landbouwhogeschool 1963, 41–64, 75–101, 119–143, 159–180.

посматрано сеоско домаћинство би могло да задовољи своје потребе, и по врх тога да прехрани још 10 људи.¹⁸⁷

Иако се Батове и Фрисове методе могу подвргавати критици, досадашње аграрне студије нису оповргле њихове основне закључке, баш као што је и *криза* XVII века, упркос бројним критичарима таквог научног концепта, остала синоним за епоху утемељења апсолутистичких монархија у Европи.

Табела 17. Просечан број пожњевених зрна житарица у односу на једно посејано зрно.

Табела је преузета из: Charles Wilson, Geoffrey Parker (eds.), *Introduction to the Sources of European Economic History, 1500–1800*, London: Weidenfeld & Nicholson Ltd. 1977, 121.

	Британија, Белгија и Низоземска	Француска, Италија и Шпанија	Немачка, Швајцарска и Скандинавија	Русија, Пољска и Чешка
1500–1549.	5,9	6,7	4,0	2,4
1550–1599.	6,7	-	4,3	4,5
1600–1649.	6,2	-	4,2	4,2
1650–1699.	7,0	6,4	4,1	3,7
1700–1749.	-	5,9	4,3	3,7
1750–1799.	9,7	7,0	4,8	3,4
1800–1820.	11,3	5,9	5,4	4,4

*

¹⁸⁷ Jan de Vries, *The Economy of Europe in an Age of Crisis 1600–1750*, Cambridge: Cambridge University Press 1976, 35–36.

Доказа да наведене законитости аграрне производње важе и у европским деловима Турске нема много, али и оних неколицина до сада утврђених, више су него убедљиви. Поуздано сведочанство да на западним границама некадашњег Сремског санџака, уроди житарица ни крајем XVIII века нису прелазили однос 1:4 или 1:5, оставио је чиновник немачког цара Јосифа II (1765–1790) – редовни судија Вировитичке жупаније, Јосип Гарај, који је 1786. године у службеном попису и опису осигењског округа забележио следеће податке о односима између семена и уroda. У селима Допсину, Чепину и Мађарској Ретфали очекивани урод је био 4 пута већи од утрошеног семена. У Аљмошу, Ердуту, Ласлову и Копривни 4,5 пута. У Бијелом Брду, Тењи и Храстину 4–4,5 пута. У Борову, Даљу и Сарвашу, где су приноси били највећи – свега 5 пута.¹⁸⁸

С обзиром да су начин обраде земље у Срему током XVI века био екстензивнији него крајем XVIII столећа, може се претпоставити да је у време састављања турских пореских пописа, однос семена и уroda варирао око вредности 1:4, како и сугеришу подаци из Табеле 16.

Не треба посебно наглашавати да утврђивање ове величине има темељни значај за изучавање економског и пореског система у Сремском санџаку, и у Турској уопште. Међутим, да би подаци из турских фискалних књига могли да се користе, неупоредиво тежи проблем представља нестандардизованост система мерних јединица, које су биле у употреби у Турској XVI века. И то не само мера које су коришћене у свакодневном животу султанових поданика, већ и оних које коришћене у пореским пописима појединих санџака, па чак и једне исте области.

¹⁸⁸ Stjepan Sršan, *Kotar Osijek 1786. godine*, Osijek 2002, 148, 153, 158, 163, 169, 173, 177, 181, 185, 189, 193, 197, 201.

Систем мера у Сремском санџаку

Питање величине старих мерних јединица је само по себи веома сложено, а на подручју турске државе у XVI веку често изгледа и нерешиво. Изузимајући оку (тур. *okça*, *vuķiyue*, *ūķiyue*, *ķiyue*), основну тежинску меру за коју се, углавном, сматра да је имала 100 дирхема или 1,2828 kg, већина других мерних јединица које су биле у употреби у Турској нису биле стандардизоване, већ се под различитим именима подразумевао знатан број старих и нових регионалних мера. Од мера које су коришћене при пописивању тимарских прихода из Сремског санџака, готово ниједној није са сигурношћу утврђена вредност. Меру за запремину – *пинту*, на пример, којом је изражаван ушур од шире, Брус Мекгоуен је рачунао према дефиницији из кануннаме за санџак Смедерево – 4 оке и 160 дирхема (5,6 l), док је Ненад Моачанин сматрао вероватнијим да је она у другој половини XVI века имала 8 ока или око 10 l, а касније 12 ока. Међутим, ниједна мерна јединица у науци не ствара толико велике потешкоће као *кејл* (тур. *keyl*, *kile*), или како је на српском етничком простору чешће називана – *кила*, будући да је њоме изражаван ушур од житарица, чија је производња представљала основу економије XVI века.¹⁸⁹

*

Можда је парадоксално, али у првим деценијама по успостављању турске власти у Срему, систем житних мера је јаснији, него у другој половини XVI столећа. У кануннама која је била на снази почетком пете деценије XVI века помиње се средњевековна српска мера *лукно*, која је у Смедеревском санџаку била коришћена до краја столећа. Лукно је у сан-

¹⁸⁹ О вредности *пинте* у Смедеревском санџаку: А. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, V, 354; D. Војанић, *Turski zakoni*, 42, 56, 86, 160; Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, I–IV, Београд : САНУ 1961–1974, III (1968), 541, IV (1974), 721; Bruce McGowan, „Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568–1578)“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 139–196; Lyuben Berov, „Problèmes de la métrologie dans les territoires balkaniques à l’époque de la domination ottomane (XVe–XIXe siècles)“, *Études Balkaniques*, 11 (1975), 22–39.

цаку Смедереву било дефинисано као еквивалент за седам или осам, док је у Срему било утврђено на осам истанбулских кила од 20 ока, дакле – 205,25 kg. Међутим, већ у попису из 1546. године пописивач је рачунао житарице у килама, а сремско лукно се у фискалним пописима више не помиње. У констатацију да се не помиње, с правом се може додати реч – *на жалост*, јер је прелазак турске администрације на килу као основну мерну јединицу за изражавање количине житарица, пред аграрне историчаре поставио нимало лак задатак, да утврде величину или величине сремске киле.¹⁹⁰

*

Ни у једној кануннама за Сремски санџак, величина киле није била дефинисана. И у кануннамама које су важиле у другим областима некадашње Краљевине Угарске, то се чинило сасвим ретко. Међу малобројним изузецима су, на пример, кануннаме за санџак Мохач из времена владавине султана Сулејмана I или кануннама за санџак Печуј из 1578. године, где је било наведено да се кила рачуна према старој мери *фрталју* (тур. *firtāli, firtāliyye*) и има 24 оке (30,78 kg).¹⁹¹

Међутим, сачувани су бројни докази да су киле које су биле у употреби у санџацима Будимског ејалета биле врло неуједначене. Једно од значајнијих сведочанстава је наређење, које је Порта 2. јула 1578. године издала будимском беглербегу и канцеларији задуженој за послове око тимара у ејалету, у којем је било наведено како се становништво жали на неуједначеност мера, будући да су приликом разрезивања ушура, у

¹⁹⁰ Поред смедеревског, постојало је и браничевско *лукно*, чија је вредност изражавана као 4 једренске киле од 18 ока. D. Војанић, *Turski zakoni*, 11, 36, 40–42, 55, 86, 153; Иста, „Прелаз са средњовековних тежинских и површинских мера на турске мере у северној Србији“, /у зборнику: / *Мере на тлу Србије кроз векове – Les mesures sur le sol de Serbie au travers les siècles*, ур. Недељко Гвозденовић и Петар Миљанић, Београд : САНУ 1974, 91–99.

¹⁹¹ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, V, 321; Ibid., VIII, 292; Вид. Gyula Káldy-Nagy, *Magyarországi török adóösszeírások*, Budapest : Akadémiai Kiadó 1970.

различитим кадилуцима у употреби биле киле од 35, 66, 72, 84, 90 и 100 ока. Порта је том приликом издала наређење да се кила у Будимском беглербеглуку стандардизује на 30 ока (38,48 kg), а да се све друге шупље мере униште. Међутим, у Угарској су и после тога биле у употреби различите мере.¹⁹²

Ненад Моачанин је уочио да је у последњем попису Пожешког санцака (1578) била утврђена кила од 40 ока (51,31 kg), и претпоставио да је иста мера коришћена и у Срему. То је аргументовао и једним наређењем Порте из 1566. године, у којем се помиње *митровачка кила*, као различита од истанбулске.¹⁹³ Тиме, међутим, питање киле која је била у употреби у Срему ни изблиза није решено, штавише чини се да ово питање није решено ни за санцак Пожегу. Наиме, поређење цена једне киле житарица према дефтеру Пожешког санцака из 1578. године показује велике разлике између појединих пописних области. У овом је попису ушур био разрезан само на пшеницу и сумешицу, а фиксиране цене житарица нису биле само неуједначене по нахијама Пожешког санцака, већ, углавном, биле и значајно веће од цена које су регистроване у попису санцака Срема из исте године – 15 аспри за килу пшенице и 6 аспри за килу сумешице.¹⁹⁴

¹⁹² A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunameleri*, V, 321; H. İnalçik, „Introduction to Ottoman Metrology“, 329–331.

¹⁹³ N. Močanin, *Slavonija i Srijem*, 52–53; Idem, *Town and Country*, 55–56, 190–192; Idem, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskoga carstva (1537–1691)*, Jastrebarsko : Naklada Slap 1997, 51–52, 63–64; E. Kovačević, *Mühimme defteri*, 109–110.

¹⁹⁴ *Popis sandžaka Požega iz 1578. godine*, prevela Fazileta Hafizović, Osijek : Državni arhiv 2001.

Табела 18. Обрачунске цене житарица у пописним областима санџака Пожеге 1578. године (вредност киле у аспрама)

ПОПИСНА ОБЛАСТ	Пшеница	Сумешица
Брезовица, Кутјево, Мославина, Ораховица, Орљавска, Пожега, Свилна	28–30	20
Брод, Брезна, Врховине, Равне	25	18
Драготин, Горјан, Ђаково, Јошава, Кошка, Крижевци, Нивна, Подгорач, Подлужје, Пољана, Прикрај	22	12–14
Валпово, Ердут, Караш, Осијек, Сент Миклош, Чепин	12	8

*

Као што се може видети у Табели 17, пописне области Пожешког санџака се према обрачунским ценама житарица могу разврстати у четири групе. И географски и административно, иако не у потпуности, чини се да ове групе чине целине. Тако су, на пример, све четири пописне области у којима су прописане цене житарица биле – 25 аспри за килу пшенице и 18 аспри за килу сумешице, припадале Бродском кадилуку. Изузимајући Крижевце, преосталих десет пописних области у којима је цена пшенице била 22, а цена сумешице 12–14 аспри, припадале су Ђаковачком кадилуку. Четири пописне области (Ердут, Караш, Осијек и Чепин) где је цена пшенице била 12, а сумешице 8 аспри су припадале Осијечком кадилуку. Најзад, од пописних области у којима су цене биле највише – 28 или 30 аспри за килу пшенице и 20 аспри за килу сумешице, четири су припадале кадилуку Пожеги (Кутјево, Орљавска, Пожега и Свилна) а две Вировитици (Брезовица и Мославина). Једини кадилук у чијим су се пописним областима примењивале неуједначене цене била је Ораховица, чије су се четири нахије (Валпово, Крижевци, Ораховица и Сент Миклош) налазиле у трима различитим скупинама. Пописне области Воћина у кадилуку Ораховици и Слатиника у

кадилуку Вировитици, нису се нашле у овој табели јер се у њима ушур плаћао одсеком.¹⁹⁵

Објашњење неуједначености цена у Пожешком санцаку 1578. године, овом приликом није могуће дати, будући да расположиви извори не пружају довољно чињеница за извођење поузданих закључака. Напросто, на одређивање званичних цена житарица је могао да утиче низ чинилаца, о којима би се могло само нагађати. Ипак, тешко је поверовати да су економски разлози, попут закона понуде и потражње били међу важнијима. Ако би се претпоставило да је реч о близини урбаних потрошачких центара, не би се могло лако одговорити због чега је кила пшенице у Пожеги била два пута скупља него у Илоку, а скоро три пута него у Осијеку. Ако би се посумњало на близину речних путева, појавио би се парадокс да је у Броду кила пшенице била скоро дупло скупља него у Рачи, Земуну, Сланкамену или Варадину. Шта год да је прави одговор на постављено питање, неуједначеност цена у Пожешком санцаку 1578. године створила је довољно чврст основ за претпоставку, да се упркос одредби из кануннаме, у Пожешком санцаку 1578. године и даље користио нестандардизован систем мера. Већ је ова основана сумња довољна да се доведе у питање један од основних до сада изнесених аргумената о употреби киле од 40 ока у Срему.

Како је питање величине киле која се користила у пописима Сремског санцака од кључног значаја за разматрање економских структура и фискалног система у овој области, процену њене вредности једноставно није могуће оставити по страни. Стога у недостатку бољих извора треба обратити пажњу на утврђене цене житарица у турским пописима Срема. Увидом у њихове промене, које су приказане у Табели 18, могу се извести неке нове чињенице.

*

¹⁹⁵ *Ibid.*

Прва чињеница на коју треба скренути пажњу јесте да су прописане цене житарица у сремским пописима биле једнаке у свим насељима. Одступања каква су наведена у пожешком дефтеру из 1578. године, су очито била обележје Пожешког санцака. Уједначеност цена, дакле, сведочи да се приликом пописивања Сремског санцака, користила само једна врста киле на целокупној територији управне јединице. Међутим, неједначеност цена у трима најстаријим пописима, јасно показује да су у раздобљу између 1546. и 1568. године, турске пореске власти у Срему користиле различите киле. Смањење цене пшенице за 40%, јечма за 50%, и ражи за 56%, које региструје попис из 1552. године, може да се објасни једино употребом друге врсте киле, а посредно се може закључити да је мера која је коришћена 1552. године била истанбулска кила од 20 ока (25,656 kg).

Као што је већ речено, у Смедеревском санцаку је током XVI века основна мерна јединица за житарице била – *лукно*, средњевековна мера која се некада процењивала као седам, а у пописима који су настали после 1530. године, углавном као осам истанбулских кила од 20 ока. Према пописима тимарских прихода из Смедеревског санцака, цене житарица су 1536. године биле утврђене на следећи начин – лукно пшенице 32 аспре, лукно јечма, ражи и проса 24 аспре, лукно зоби 16 аспри.¹⁹⁶ У попису из 1560. године – лукно пшенице 56 аспри, лукно јечма, ражи, проса и зоби 32 аспре.¹⁹⁷ У попису из 1572. године – лукно пшенице 72 аспре, лукно јечма, ражи и проса 40 аспри, лукно зоби 32 аспре.¹⁹⁸ Чињеница да су све наведене цене биле дељиве с бројем осам, указује да се радило о лукну од осам истанбулских кила, па није тешко израчунати цену житарица за једну истанбулску килу. Добијене вредности су приказане у Табели 19.

¹⁹⁶ ВОА, ТГ, d. 187.

¹⁹⁷ ВОА, ТГ, d. 316.

¹⁹⁸ ВОА, ТГ, d. 517.

Табела 19. Обрачунске цене житарица у Срему, 1546–1590. (вредност киле у аспрама)

ВРСТА ЖИТАРИЦЕ	1546.	1552.	1568.	1578.	1590.
Пшеница	12	7	14	15	17
Јечам	8	4	6	6	8
Раж	9				
Просо	6	4	7	7	9
Зоб	5	4	4	4	-

Табела 20. Обрачунске цене житарица у Смедеревском санџаку, 1536–1572. (вредности лукна и истанбулске киле од 20 ока у аспрама)

Врста житарице	1536.		1560.		1572.	
	Лукно	Кила	Лукно	Кила	Лукно	Кила
Пшеница	32	4	56	7	72	9
Јечам	24	3	32	4	40	5
Раж	24	3	32	4	40	5
Просо	24	3	32	4	40	5
Зоб	16	2	32	4	40	4

Ако се подаци о ценама из пописа Смедеревског санџака из 1560. године упореде с подацима из санџака Срема из 1552. године, уочава се да су цене свих житарица у двама санџацима биле исте, што је јасан показатељ да је у обрачуну ушура од житарица у Срему, средином XVI века била коришћена истанбулска кила од 20 ока. Проблем, међутим, настаје с пописом Сремског санџака из 1568. године, где су цене житарица, пре свега пшенице, биле значајно повећане. Ако би се претпоставило да су цене житарица у Срему и после 1568. године биле једнаке ценама у Смедеревском санџаку, за шта нема доказа, могло би се закључити да је сремска кила из пописа 1568. године имала између 30 и 40 ока.

Табела 21. *Цене житарица у санџаку Смедереву према попису из 1560. изражене у килама од 20, 24, 30, 32, 35 и 40 ока, и цена по кили непознате величине према попису санџака Срема 1568.*

ВРСТА ЖИТАРИЦЕ	Смедерево 1560.						Срем 1568.
	20 ока	24 оке	30 ока	32 оке	35 ока	40 ока	Кила
Пшеница	7	8,4	10,5	11,2	12,25	14	14
Јечам	4	4,8	6	6,4	7	8	6
Раж	4	4,8	6	6,4	7	8	6
Просо	4	4,8	6	6,4	7	8	7
Зоб	4	4,8	6	6,4	7	8	4

Табела 22. *Цене житарица у санџаку Смедереву према попису из 1572. изражене у килама од 20, 24, 30, 32, 35 и 40 ока, и цена по кили непознате величине према попису санџака Срема 1568.*

ВРСТА ЖИТАРИЦЕ	Смедерево 1572.						Срем 1568.
	20 ока	24 оке	30 ока	32 оке	35 ока	40 ока	Кила
Пшеница	9	10,8	13,5	14,4	15,75	18	14
Јечам	5	6	7,5	8	8,75	10	6
Раж	5	6	7,5	8	8,75	10	6
Просо	5	6	7,5	8	8,75	10	7
Зоб	4	4,8	6	6,4	7	8	4

Низ питања притом би остао без одговора. Иако нема за сумњу да је 1568. године у сремском дефтеру била промењена јединице мере, остаје нејасно због чега се цене сумешице, проса и зоби нису повећале сразмерно цени пшенице. Док је цена пшенице увећана за 100% своје претходне вредности, просо је „поскупело“ 75%, јечам и раж 50%, а цена зоби је остала непромењена. У приближно исто време, према попису санџака Смедерева из 1572. године, цена пшенице је у односу на попис из 1560. године била увећана за 2 аспре по истанбулској кили (28,57%), а јечма,

ражи и проса за по 1 аспру (25%). Цена зоби је, као и у санџаку Срем, остала непромењена.

Чак и ако би се питање зоби као особен случај оставило по страни, будући да је у пописима Сремског санџака ова житарица регистрована у знатно мањим количинама од других жита, док 1590. године није ни пописивана, остају отворена питања цене јечма, ражи и проса. У Табели 21 су приказане званичне цене житарица у Смедеревском санџаку према попису из 1572. године, прерачунате у киле различитих величина. Ако се ове вредности упореде с ценама у Срему из 1568. године, уочава се да њихове вредности нису подударне ни у једној од разматраних варијанти нове сремске оке. Цена пшенице у Срему је 1568. године приближно одговарала смедеревској, ако би вредност сремске киле била 30 или 32 оке. Цена проса би, с друге стране, била најприближнија смедеревској цени, ако би се рачунало с килом од 30 ока, али цена сумешице (јечма и ражи) у Срему потпуно одговара цени киле од 24 оке у Смедеревском санџаку, док би употреба киле од 20 ока за зоб отклонила и све нејасноће у вези с овом житарицом.

Главна слабост овога метода је, поред поменуте чињенице да нема доказа да су цене житарица у двама санџацима после 1568. године биле исте, непознавање динамике пораста цена. Могућност да 1568. године цене жита у Срему још увек нису биле кориговане, или да је пшеница поскупела само једну аспру по истанбулској кили, ствара нерихватљиво велики број алтернативних математичких комбинација. У случају да корекција цена није било, добиле би се, штавише, „савршене“ вредности, које би сугерисале да је нова кила за пшеницу имала 40, за просо 35, сумешицу 30 и зоб 20 ока (вид. Табелу 20).

Дакле, поврх тога што није могуће утврдити све економске и политичке чиниоце који су могли да утичу на промену цена житарица у Сре-

му 1568. године, није могуће ни доказати јесу ли или нису различите врсте житарица биле изражене истом мерном једницом.

Највише што се у овом тренутку може постићи, јесте да се одреде минималне и максималне вредности киле којом су мерени пшеница, јечам и раж, као производи од највећег економског значаја. Према свему што је до сада речено, могло би се закључити да је у пописима Сремског санџака из 1568–1590. године количина пшенице изражавана у килама од најмање 30, а највише 40 ока, сумешнице у килама од најмање 24, а највише 30 ока, док се просо вероватно мерило килом од 30 или 35 ока. У даљем тексту ћемо рачунати с овим вредностима, али ће количине житарица увек бити навођена и у килама, да би у случају проналаска нових извора, добијени резултати могли лако да се коригују.

Структура тимарских пореза

У структури тимарских пореза, очекивано и сасвим складу са структуром пореза у другим турским санџацима, највећи удео су имали ушуре, односно порези од земљорадње. Према попису Сремског санџака из 1568. године, тимарски порези раје (хришћанске и муслиманске вероисповести) су били процењени на 2 668 482 аспре, од чега је скоро два милиона аспри или 74,57% од укупног износа потицало од ушура. На другом месту по вредности су били порези на ситну стоку с 11,89%, а на трећем и четвртом лични порези (такса за дрва, боста и сено и такса за удовице) и бадухаве с уделом од по 4,66% у целокупном износу свих тимарских пореза.

Ако би се тимарски порези посматрали појединачно, највећи удео у укупној вредности су имали ушур од пшенице (32,89%) и ушур од шире (21,7%), који су заједно чинили више од половине свих тимарских при-

хода. Следили су овчарина (7,51%), ушури од сумешице (6,56%) и проса (5,17%), док је удео осталих такси био мањи од 5% (вид. Табелу 27).

Попис из 1590. године указује на одређене промене у структури тимарских пореза, које нису без значаја за анализу аграрних прилика у санцаку. Укупна вредност процењених прихода повећана је за 819 692 аспре или 30,72% у односу на 1568. годину. Од 26 појединачних пореза, 14 је држави доносило већи, а 8 мањи приход него 1568. године. Укупан „допринос“ првих у повећању државних прихода је био 943 563 аспре, а „губитак“ других 116 547 аспри. Када је реч о дажбинама које су плаћали само муслимани (такса за чифт, такса *дунум* од винограда, ушур од сена и ушур од повртњака), њихове промене су државним приходима такође начиниле губитак од 4 235 аспри, а преостали „мањак“ од 3 089 аспри је, углавном, настао због брисања мањих ставки из новог дефтера, на пример, жировине или ушура од кестења, али и због различитих омашки пописивача или заокруживања вредности приликом збрајања (вид. Табеле 22, 23 и 24).

Ако дажбине које су у укупном позитивном или негативном „доприносу“ повећању тимарских прихода учествовале с мање од 10% можда и могу да се занемаре, преко неких других промена се не може олако прећи. Једна од тих промена је смањење прихода од ушура од пшенице за 56 590 аспри, до чега је дошло упркос повећању цене за 3 аспре по кили. Ова количина новца, према званичној цени киле од 17 аспри, одговарала би количини од око 3 330 кила. Рачунајући према кили од 30 ока, то би било око 99 900 ока или 128 150 kg пшенице. Ако би се ослонили на податке Јосипа Гараја из 1786. године и очекивали урод у односу 1 према 4, да би се добила ова количина пшенице било би потребно засејати 32 037,5 kg семена на површини од 143,39 ha. Из наведеног би следило да су турски порески органи признали да су између 1568. и 1590. године сремски произвођачи престали да засејавају пшеницом близу 150 ha својих ораница.

То би била рачуница изведена из „губитка“ који је изражен у новцу. Међутим, цена пшенице 1590. године је у односу на цену из 1568. била увећана за три аспре по кили, што такође битно утиче на рачуницу. Ако би се упоредили вредности које су у двама пописима биле забележене у килама, ствари би изгледале драстичније. У попису из 1568. године је укупна обавеза ушура од пшенице била 63 595,5 кила, а 1590. године свега 48 371 килу. Разлика од 15 224,5 кила, ако би се кила рачунала с 30 ока, одговарала би маси од 585 900 kg. Према „Гарајевом методу“ тај би се урод добио засејавањем 146 475 kg семена на површини од око 650 ha. Када се наведене вредности имају на уму, намеће се логичан закључак, да су повећањем цене пшенице, коју није пратило повећање цена других житарица, турске пореске власти штитиле интерес државе, јер се на овај начин смањење производње пшенице није битно одразило на укупан фонд за дистрибуцију тимара.

Да у питању није била пука случајност и игра бројевима, већ стварна промена у структури аграрне производње, сведочи пораст вредности ушура од шире за 328 422 аспре. Изражено у запреминској мери, ушур је 1590. године био процењен на 80 003,5 пинти шире, док је 1568. године био процењен на 58 040 пинти. Пораст количине ушура од 37,84% последица је чињенице да је у односу на 1568. годину, када је ушур убиран у 184 насеља, 1590. године био разрезиван на 274 села, касаба и вароши.

Упркос великом значају производње вина за привреду Сремског санцака, основ свих економија XVI века, које су без изузетка биле аграрне економије, почивао је на производњи житарица. Пошто ће будућност српске аграрне историје XVI века морати да буде утемељена на изучавању ратарства и његове улоге у турском фискалном систему, у Табелама 36–71 је аналитички приказана структура пореских дажбина од житарица, према насељима и нахијама, на основу пописа из 1568. и 1590. године.

Табела 23. Тимарски порези који су 1590. били већи него 1568. године и вредности њиховог укупног повећања

ВРСТА ПОРЕЗА	аспри	%
Ушур од шире	328 422	34,81%
Такса – сепет	1 960	0,21%
Такса за дрва, бостан и сено	319 902	33,90%
Ушур од проса	108 230	11,47%
Ушур од сумешице	62 467	6,62%
Бадухава	46 763	4,96%
Свињарина и такса „божић“	32 367	3,43%
Ушур од сочива, репе и др.	20 260	2,15%
Пољачина и тапије	8 213	0,87%
Ушур од кошница	6 698	0,71%
Ушур од конопље и лана	3 477	0,37%
Ушур од воћа	3 389	0,36%
Ушур од купуса, белог и црног лука	1 342	0,14%
Воденице	73	0,01%
УКУПНО:	943 563	100%

Табела 24. Тимарски порези који су 1590. били мањи него 1568. године и вредности њиховог укупног смањења

ВРСТА ПОРЕЗА	аспри	%
Ушур од пшенице	56 590	48,56%
Такса „буре“	20 881	17,92%
Ушур од зоби	18 269	15,68%
Овчарина и торовина	8 907	7,64%
Тапије за црквено земљиште	6 975	5,98%
Такса за удовице	2 121	1,82%
Ушур од рибе	1 425	1,22%
Венчанице	1 379	1,18%
УКУПНО:	116 547	100%

Табела 25. Разлика у вредности процењених прихода од тимарских пореза, које је плаћало само муслиманско становништво 1590. у односу на вредности из 1568. године

ВРСТА ПОРЕЗА	аспри
Дунум од винограда	2 323
Ушур од сена	1 888
Ушур од повртњака	86
Такса за чифт	-8 532
УКУПНО:	-4 235

Табела 26. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће према попису Сремског санџака из 1568. године

ВРСТА ЖИТАРИЦЕ	У НАТУРИ		У НОВЦУ	
	Кила	%	Аспри	%
Пшеница	63 493	54,42%	877 551	72,59%
Сумешица	29 105	24,94%	174 955	14,47%
Просо	19 610	16,81%	138 066	11,42%
Зоб	4 472	3,83%	18 269	1,51%
УКУПНО:	116 680	100%	1 208 841	100%

Табела 27. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће према попису Сремског санџака из 1590. године

ВРСТА ЖИТАРИЦЕ	У НАТУРИ		У НОВЦУ	
	Кила	%	Аспри	%
Пшеница	48 371	45,74%	822 307	62,83%
Сумешица	29 954	28,33%	239 632	18,31%
Просо	27 421	25,93%	246 789	18,86%
Зоб	-	-	-	-
УКУПНО:	105 746	100%	1 304 679	100%

Табела 28. Структура тимарских пореза у Сремском санџаку према дефтеру из 1568. (без мезри, пустоселина и манастира)

ПРЕДМЕТ ОПОРЕЗИВАЊА	ВРСТА ПОРЕЗА	Износ у аспрама	Удео у %	Удео у %
Производња житарица	Ушур пшеница	877 551	32,89%	45,30%
	Ушур мешавина	174 955	6,56%	
	Ушур просо	138 066	5,17%	
	Ушур зоб	18 269	0,68%	
Производња и дистрибуција вина	Ушур од шире	578 974	21,70%	23,20%
	Сепет	11 172	0,42%	
	Буре	28 830	1,08%	
Узгој ситне стоке	Овчарина	200 354	7,51%	11,89%
	Торовина	35 265	1,32%	
	Свињарина	59 470	2,23%	
	Божић	22 288	0,84%	
Друге привредне активности	Ушур од кошница	114 941	4,31%	7,57%
	Ушур од конопље и лана	26 097	0,98%	
	Ушур од сочива, репе и др.	17 018	0,64%	
	Ушур од купуса	18 161	0,68%	
	Ушур од белог и црног лука	17 089	0,64%	
	Ушур од воћа	6 816	0,26%	
	Ушур од рибе	1 755	0,07%	
Бадухаве	Венчанице	31 628	1,19%	4,66%
	Пољачина	23 419	0,88%	
	Воденице	12 804	0,48%	
	Тапије	7 871	0,29%	
	Тапије за цркв. земљиште	9 655	0,36%	
	Бадухава	38 916	1,46%	
Лични порези	Дрва, бостан, сено	122 241	4,58%	4,66%
	Удовице	2 121	0,08%	
Муслимански порези	Такса за чифт	10 670	0,40%	0,91%
	Виногради (дунум)	12 816	0,48%	
	Повртњаци (ушур)	870	0,03%	
Остало		48 400	1,81%	1,81%
УКУПНО:		2 668 482	100%	100%

Табела 29. Структура тимарских пореза у Сремском санџаку према дефтеру из 1590. (без мезри, пустоселина и манастира)

ПРЕДМЕТ ОПОРЕЗИВАЊА	ВРСТА ПОРЕЗА	Износ у аспрама	Удео у %	Удео у %
Производња житарица	Ушур пшеница	820 961	23,54%	37,40%
	Ушур мешавина	237 422	6,81%	
	Ушур просо	246 296	7,06%	
	Ушур зоб	-	-	
Производња и дистрибуција вина	Ушур од шире	907 396	26,01%	26,62%
	Сепет	13 132	0,38%	
	Буре	7 949	0,23%	
Лични порези	Дрва, бостан, сено	442 143	12,68%	12,68%
	Удовице	-	-	
Узгој ситне стоке	Овчарина	226 712	6,50%	9,77%
	Торовина			
	Свињарина	114 125	3,27%	
	Божић			
Друге привредне активности	Ушур од кошница	121 639	3,49%	6,75%
	Ушур од конопље и лана	29 574	0,85%	
	Ушур од сочива, репе и др.	37 278	1,07%	
	Ушур од купуса	36 592	1,05%	
	Ушур од белог и црног лука			
	Ушур од воћа	10 205	0,29%	
	Ушур од рибе	330	0,01%	
Бадухаве	Венчанице	30 249	0,87%	4,90%
	Пољачина	39 503	1,13%	
	Тапије			
	Тапије за цркв. земљиште	2 680	0,08%	
	Воденице	12 877	0,37%	
	Бадухава	85 679	2,46%	
Муслимански порези	Такса за чифт	2 138	0,06%	0,58%
	Виногради (дунум)	15 139	0,43%	
	Повртњаци (ушур)	956	0,03%	
	Сено (ушур)	1 888	0,05%	
Остало		45 311	1,30%	1,30%
УКУПНО:		3 488 174	100%	100%

Дистрибуција тимарских пореза

Према сумарном попису, који је завршен 13. децембра 1568. године, вредност свих тимарских прихода из Сремског санџака је износила 3 639 748 аспри. Од тога је хас владара чинило 1 304 274, хас будимског беглербега Мустафа-паше 90 000, а хас сремског санџакбега Касим-бега 305 000 аспри. За три наведена хаса је, дакле, било предвиђено 46,69% укупних прихода, а осталих 53,31% је подељено на 20 зеамета у вредности од 644 950 аспри, 108 спахијских тимара у вредности од 860 220 аспри и 275 тимара који су били додељени члановима тврђавских посада у вредности од 435 304 аспре.¹⁹⁹

Увид у структуру хасова, који су 1568. године чинили скоро половину свих тимарских прихода из Сремског санџака, указује да основни економски процеси, који су у значајној мери диктирали одлуке највиших представника власти, нису оставиле по страни овај простор. Сва досадашња истраживања финансијских прилика у турским ејалетима на подручју некадашње Угарске краљевине су показала да издржавање турских војних гарнизона и управног апарата у санџацима Будимског ејалета није било могуће без додатних новчаних средстава, до којих се долазило повећавањем пореског оптерећења рајинског становништва у унутрашњости земље. Другим речима, процес интеграције територија које су освојене у Угарској у раздобљу између 1541. и 1552. године је представљао један од највећих изазова с којима се турска владајућа елита суочавала током друге половине XVI века, а неуспех турских власти да у угарским санџацима створи довољно снажну привреду, која би сопственим средствима могла да издржава локалну администрацију и војне гарнизоне, на крају је целу државу довео у стање хроничне кризе.²⁰⁰

¹⁹⁹ BOA, A. DFE, d.46, 1.

²⁰⁰ О структури и питању финансирања турских гарнизона у Будимском ејалету вид. Géza Dávid, „Incomes and Possessions of the Beglerbegis of Buda in the Sixteenth Century“, *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris, Galeries*

Губитак тешко сакупљених средстава која су уложена амбициозно замишљени Дуги рат (1593–1606) и десетковање хришћанског становништва, разорили су све дотадашње тековине рада на оживљавању економије на простору Угарској и нанеле разоран ударац државном буџету.²⁰¹

Раздобље између 1568. и 1590. године припада периоду у којем су могли да се уоче први знаци привредног опоравка угарских земаља, које су током турских освајања биле опустошене. Један од важних знакова опоравка се препознаје у пописима хасова управника угарских провинција, будући да се током друге половине XVI столећа њихова структура постепено мењала. Тимарске порезе и државне приходе који су убирани у санџацима у јужнијим деловима државе, поступно су замењивали приходи убирани у њиховим матичним санџацима.²⁰² Међутим, како показују и пописи хасова у Сремском санџаку, у многим областима турске државе средства прикупљена убирањем пореских обавеза становништва још увек нису била довољна да подмире трошкове издржавања администрације и војних гарнизона. Тако су, на пример, хасове у Сремском санџаку убирали будимски беглербегови Мустафа–паша Соколовић и Синан–паша, али и санџакбег Ђлиса, Али–бег, који је 28. септембра 1575. године је као део хаса добио тимарске порезе раје из селâ Пакледина и Калотинаца у илочној, Бешке у сланкаменској, села

Nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990, ed. Gilles Veinstein, Paris 1992, 385–398; Klára Hegyi, „The financial position of the Vilayets in Hungary in the 16th–17th centuries“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 61, 1-2 (2008), 77–85; „Balkangarrison troops and soldier-peasants in the Vilayet of Buda“, *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Gerelyes and Kovács (eds.), Budapest: Hungarian National Museum, 2003, 23–40; „The Ottoman network of fortresses in Hungary“, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Dávid and Fodor (eds.), Leiden–Boston–Köln 2000, 163–193; „The Ottoman military force in Hungary“, *Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), Budapest: ELTE, 1994, 131–148.

²⁰¹ Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593–1606*, Vienna: VWGÖ, 1988.

²⁰² Géza Dávid, „Incomes and Possessions“, 385–388.

Војке, једне мезре и ливаде у купиничкој и села Марђелоса у митровачкој пописној области, у укупној вредности од 50 471 аспре.²⁰³

Разлике у структури владаревог и санџакбегових хасова на простору Сремског санџака потврђују и друге претпоставке до којих је у истраживању прилика у Будимском ејалету дошао мађарски историчар Геза Давид. По правилу, најпродуктивније и највредније фискалне јединице из сваког санџака су припадале владару, док су фискалне јединице које су биле лоциране у седишту санџакбега додељиване управнику административне јединице. Давид је, штавише, сматрао да је ова пракса била толико дубоко укореењена у турски фискални систем, да се одражавала и на организацију административних јединица. Приликом одређивања седишта санџакбегова, владари су избегавали да та места буду привредно најснажнији регионални центри, већ насеља од већег војно-стратешког и нешто мањег економског значаја.²⁰⁴

Увид у структуру владаревог хаса у Сремског санџака указује да су начела о којима је говорио Давид, бар наизглед, била поштована и на овом простору. У владареву ризницу се сливао приход са скоро свих значајних скела, које су чиниле најпрофитабилније фискалне јединице у санџаку, као и тимарски приходи од четири од пет најпрофитабилнијих насеља (Карловци, Врдник, Нерадин и Љуково). Тимарски приходи од четвртог по вредности насеља у санџаку – Черевиха, и приходи од централног насеља у санџаку – Илока, били су додељени санџакбегу. Структуре хасова владара, будимских беглербегова и сремских санџакбегова у Сремском санџаку до сада нису биле у целости објављене, па их сада

²⁰³ BOA, DFE. RZ. d.42, 295.

²⁰⁴ Géza Dávid, „Incomes and Possessions“, 391–392.

приказујемо према пописима из 1568. и 1590. године у Табелама 29–35.²⁰⁵

*

Табела 30. Дистрибуција тимарских прихода из Сремског санџака према сумарном попису тимара од 13. децембра 1568.

Намена тимарских прихода	Износ у аспрама	Удео у процентима
Хас владара	1 304 274	35,83%
Хас будимског беглербега	90 000	2,47%
Хас сремског санџакбега	305 000	8,38%
20 зеамета	644 950	17,72%
108 тимара спахија	860 220	23,63%
275 тимара мустахфиза, тобџија и азапа	435 304	11,96%
УКУПНО:	3 639 748	100%

²⁰⁵ BOA, Maliyeden Müdevver Defteri (даље: MAD) d. 1288; MAD d. 4762; Податак који наводи Олга Зиројевић у чланку: „Царски поседи у Срему у време турске владавине“ (*Зборник Матице српске за историју*, 45/1992, 71–77), да је према дефтеру MAD d. 4762 султанов хас у Срему био процењен на 944 669 аспри, није тачан, јер је ауторка, како у тексту наводи, приликом израде чланка могла да користи само странице 2 и 3 овога документа. На страницама 4 и 5 су наведени *Нови султанови хасови* и *стари приходи* из пописних области: Митровица, Купиник и Немци. У дефтеру MAD 1288 је регистрован исти садржај. Укупна вредност владаревог хаса у Сремском санџаку је, према поменутих два документа, била процењена на 1 700 000 аспри.

Табела 31. Структура „старог“ и „новог владаревог хаса“ према сумарном попису тимара од 13. децембра 1568.

СТАРИ ХАС ВЛАДАРА			
Пописна област Илока			
Касаба ИЛОК	Скела и ушур од рибе	23 563	1,81%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,15%
	Бозацинице	500	0,04%
	Рибњаџи	817	0,06%
Варош СОТИН	Тимарски порези	8 500	0,65%
	Скела и ушур од рибе	22 634	1,74%
	Глобе (ихтисаб и ихзар), бадухава и царине	2 100	0,16%
	Рибњаџи	1 200	0,09%
	Таксе за рибу уловљену у Дунаву (30 ас. год.)	1 220	0,09%
Нештин	Тимарски порези	3 070	0,24%
Пописна област Вуковара			
Касаба ВУКОВАР	Скела и ушур од рибе	20 794	1,59%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,15%
Пописна област Моровића			
Касаба МОРОВИЋ	Глобе (ихтисаб и ихзар)	400	0,03%
Хилинци	Тимарски порези	7 510	0,58%
Пописна област Посавља			
ТИМАРСКИ ПОРЕЗИ СТАНОВНИКА СЕЛА:			
Строшинци (с мезрама Главичицом и Ружинцима), Суботиште, Рахово (с мезром Врготић), Гуња, Рајчиновци (с мезром Заблаћем), Шамац, Врбица, Јарак, пустоселина Михајловци у близини Јарка.		23 309	1,79%
Пописна област Раче			
Варош РАЧА	Тимарски порези	15 049	1,15%
	Глобе (ихтисаб и ихзар) и царина	2 500	0,19%
	Скела, ђумрук и ушур од рибе	100 000	7,67%
	Скела преко реке Босуца	15 166	1,16%
Хамзово	Тимарски порези	16 000	1,23%
	Монополија	5 000	0,38%
Опојевци с мезрама	Тимарски порези	11 000	0,84%
Пописна област Немаца			
Варош НЕМЦИ	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,15%

Пописна област Варадина			
Варош ВАРАДИН	Тимарски порези	10 001	0,77%
	Царина (црни баџ)	2 000	0,15%
	Скела, ушур од рибе, конфискована добра и имовина без наследника	22 666	1,74%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	1 000	0,08%
	Рибњаци код Варадина	270	0,02%
Варош КАРЛОВЦИ	Тимарски порези	215 000	16,48%
	Мезре код вароши	5 200	0,40%
	Скела и ушур од рибе	23 175	1,78%
	Царина (баџи сијах)	1 300	0,10%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 500	0,19%
Буковац	Тимарски порези	8 025	0,62%
Каменица	Тимарски порези	3 000	0,23%
Пописна област Черевиха			
Варош ЧЕРЕВИЋ	Скеле Баноштора и Черевиха и ушур од рибе	38 800	2,97%
Баноштор	Тимарски порези	12 000	0,92%
Пописна област Сланкамена			
Касаба СЛАНКАМЕН	Тимарски порези	17 533	1,34%
	Недељни базар	3 967	0,30%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	1 550	0,12%
	Скела и ушур од рибе	11 250	0,86%
	Рибњаци и ушур од риба на ушћу Тисе	3 000	0,23%
Сас	Тимарски порези	12 000	0,92%
Сурдук с мезром Будовар	Тимарски порези	11 000	0,84%
	Скела и ушур од рибе	28 000	2,15%
Тидија	Скела и ушур од рибе	14 000	1,07%
Мали Дормош	Тимарски порези	4 000	0,31%
Пописна област Ирига			
Варош Врдник	Тимарски порези	65 000	4,98%
Варош Нерадин	Тимарски порези	60 000	4,60%
Манастир Гргетег	Тимарски порези	450	0,03%
Пописна област Митровице			
Касаба МИТРОВИЦА	Скела и ушур од рибе	227 000	17,40%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	4 000	0,31%
	Недељни базар и панађур	12 000	0,92%
	Бозаџиница	2 000	0,15%

	Такса на бурад	10 000	0,77%
	Такса за венчања муслимана и неверника	5 500	0,42%
	Бадухава муслимана и неверника	12 500	0,96%
Варош ЈАРАК	Ушур од рибе	500	0,04%
	Приход од млинова, 50 жрвања, по 50 аспри	2 500	0,19%
Туђинци	Тимарски порези сељана	3 891	0,30%
Сење	Тимарски порези сељана	3 785	0,29%

Пописна област Купиника

Варош КУПИНИК	Скеле Купиника и Барича, с ушуром од рибе и баџи базаром Купиника	44 000	3,37%
	Такса на бурад	1 500	0,12%
ТИМАРСКИ ПОРЕЗИ СТАНОВНИКА СЕЛА: Каракуш, Грубишинци, Баринци, Суви Јарак, Цреповци, Доња Кленка и Горња Кленка			
		30 079	2,31%

Пописна област Земуна

Кумша	Тимарски порези	9 000	0,69%
-------	-----------------	-------	-------

Остали приходи

	Конфискована добра и имов. без наследника	25 000	1,92%
	Приход од воскара	15 200	1,17%
	Приходи од војника из тврђава	10 000	0,77%

УКУПНО (СТАРИ ХАС): **1 281 474** **98,25%**

НОВИ ХАС ВЛАДАРА

Пописна област Купиника

Варош КУПИНИК	Тимарски порези	21 367	1,64%
	Мезре Врбица, Славиновац и Хрувац	633	0,05%
	Читлук Шехваз-бега, мириливе Пакраца	300	0,02%

Пописна област Сланкамена

Кас. СЛАНКАМЕН	Панађур	500	0,04%
----------------	---------	-----	-------

УКУПНО (НОВИ ХАС): **22 800** **1,75%**

УКУПНО (СТАРИ И НОВИ ХАС): **1 304 274** **100%**

Табела 32. Структура „старог“ и „новог владаревог хаса“ према сумарном попису тимара из 1590.

СТАРИ ХАС ВЛАДАРА			
Пописна област Илока			
Касаба ИЛОК	Скела и ушур од рибе	23 563	1,39%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,12%
	Бозацинице	500	0,03%
	Рибњаци	817	0,05%
Варош СОТИН	Тимарски порези	9 032	0,53%
	Скела и ушур од рибе	22 634	1,33%
	Глобе (ихтисаб и ихзар), бадухава и царине	2 100	0,12%
	Рибњаци	1 200	0,07%
	Таксе за рибу уловљену у Дунаву (30 ас. год.)	1 220	0,07%
Нештин	Тимарски порези	3 454	0,20%
Пописна област Вуковара			
Касаба ВУКОВАР	Скела и ушур од рибе	20 794	1,22%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,12%
Пописна област Моровића			
Касаба МОРОВИЋ	Глобе (ихтисаб и ихзар)	400	0,02%
Хилинци	Тимарски порези	8 350	0,49%
Пописна област Посавља			
ТИМАРСКИ ПОРЕЗИ СТАНОВНИКА СЕЛА:			
Строшинци (с мезрама Главичицом), Суботиште, Рахово (с мезром Врготић), Гуња, пустоселина Рајчиновци (с мезром Заблаћем), Шамац, Врбица, Јарак, пустоселина Михајловци у близини Јарка.		25 043	1,47%
Пописна област Раче			
Варош РАЧА	Тимарски порези	16 085	0,95%
	Глобе (ихтисаб и ихзар) и царина	2 500	0,15%
	Скела, ђумрук и ушур од рибе	100 000	5,88%
	Скела преко реке Босути	15 166	0,89%
Хамзово	Тимарски порези	17 960	1,06%
	Монополија	5 000	0,29%

Опојевци	Тимарски порези	12 120	0,71%
----------	-----------------	--------	-------

Пописна област Немаца

Варош НЕМЦИ	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 000	0,12%
-------------	-------------------------	-------	-------

Пописна област Варадина

Варош ВАРАДИН	Тимарски порези	10 925	0,64%
	Царина (црни баџ)	2 000	0,12%
	Скела, ушур од рибе, конфискована добра и имовина без наследника	22 669	1,33%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	1 000	0,06%
	Рибњаџи код Варадина	270	0,02%
	Таксе за венчања војника из тврђаве	300	0,02%
Варош КАРЛОВЦИ	Тимарски порези	226 200	13,31%
	Мезре код вароши	5 200	0,31%
	Скела и ушур од рибе	23 175	1,36%
	Царина (баџи сијах)	1 300	0,08%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	2 500	0,15%
Буковац	Тимарски порези	8 585	0,51%
Каменица	Тимарски порези	2 420	0,14%

Пописна област Черевиха

Варош ЧЕРЕВИЋ	Скеле Баноштора и Черевиха и ушур од рибе	38 800	2,28%
Баноштор	Тимарски порези	12 700	0,75%

Пописна област Сланкамена

Касаба СЛАНКАМЕН	Тимарски порези	20 697	1,22%
	Недељни базар	3 967	0,23%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	1 550	0,09%
	Скела и ушур од рибе	11 250	0,66%
	Базар	500	0,03%
	Рибњаџи и ушур од риба на ушћу реке Тисе	3 000	0,18%
Сас	Тимарски порези	13 176	0,78%
Сурдук с мезром	Тимарски порези	12 440	0,73%
Будовар	Скела и ушур од рибе	28 000	1,65%
Тидија	Скела и ушур од рибе	14 000	0,82%
Мали Дормош	Тимарски порези	4 560	0,27%

Пописна област Ирига

Село Врдник	Тимарски порези	67 066	3,95%
-------------	-----------------	---------------	-------

Варош Нерадин	Тимарски порези	61 607	3,62%
Манастир Гргетег	Тимарски порези	500	0,03%

Пописна област Митровице

Касаба МИТРОВИЦА	Скела и ушур од рибе	227 000	13,35%
	Глобе (ихтисаб и ихзар)	6 000	0,35%
	Недељни базар и панађур	12 000	0,71%
	Бозациница	2 000	0,12%
	Такса на бурад	10 000	0,59%
	Такса за венчања муслимана и неверника	5 500	0,32%
	Бадухава муслимана и неверника	12 500	0,74%
Варош ЈАРАК	Ушур од рибе из реке Саве	500	0,03%
	Приход од млинова, 50 жрвања, по 50 аспри	2 500	0,15%
Туђинци	Тимарски порези	4 127	0,24%
Сење	Тимарски порези	4 194	0,25%

Пописна област Купиника

Варош КУПИНИК	Тимарски порези	21 361	1,26%
	Мезре Врбица, Славиновац и Церовци	633	0,04%
	Скеле Купиника и Барича, с ушуром од рибе и баџи базаром Купиника	44 000	2,59%
	Такса на бурад	1 500	0,09%

ТИМАРСКИ ПОРЕЗИ СТАНОВНИКА СЕЛА:

Каракуш, Грубишинци, Баринци, Суви Јарак, Цреповци, Доња Кленка и Горња Кленка	32 246	1,90%
--	---------------	-------

Читлук Ахмед бега, санџакбега Филека	300	0,02%
---	------------	-------

Пописна област Земуна

Кумша	Тимарски порези	9 868	0,58%
-------	-----------------	--------------	-------

Пописна област Сланкамена

Кас. СЛАНКАМЕН	Панађур	500	0,03%
----------------	---------	-----	-------

Остали приходи

Конфискована добра и имов. без наследника	25 000	1,47%
Приход од воскара	15 200	0,89%
Приходи од војника из тврђава	10 000	0,59%

ГРЕШКЕ У САБИРАЊУ:	-1 890	-
---------------------------	---------------	---

УКУПНО (СТАРИ ХАС):	1 339 334	78,78%
----------------------------	------------------	---------------

ДРУГИ ХАС ВЛАДАРА

Пописна област Немаца

<i>Касаба</i>	<i>Тимарски порези</i>	18 554	1,09%
HEMЦИ	<i>Мезре у близини касабе</i>	2 446	0,14%

Пописна област Подгорја**ТИМАРСКИ ПРИХОДИ ОД СЕЛА:**

<i>Фетиловци, Мали Илач, Балинћан, Товарник, Фелефејер и пустоселине Павловаца</i>	22 639	1,33%
--	---------------	--------------

Пописна област Купиника

<i>Војка</i>	<i>Тимарски порези</i>	7 000	0,41%
--------------	------------------------	--------------	-------

Остали приходи

Приход од лица без сталног пребивалишта (хајмани)	571	0,03%
---	-----	-------

ГРЕШКЕ У САБИРАЊУ:	790	-
---------------------------	------------	---

УКУПНО (ДРУГИ ХАС):	52 000	3,06%
----------------------------	---------------	--------------

НОВИ ХАС ВЛАДАРА

Пописна област Посавља

Варош ЦЕРНА	<i>Тимарски порези</i>	17 000	1,00%
	<i>Мезре у близини вароши</i>	1 200	0,07%
Жупања Блато	<i>Тимарски порези</i>	9 500	0,56%
	<i>Мезре у близини села</i>	350	0,02%

Пописна област Илока

Бабска	<i>Тимарски порези</i>	19 000	1,12%
	<i>Панађур</i>	2 500	0,15%
	<i>Мезре Садакат и Увиш</i>	17 500	1,03%
Бингула	<i>Тимарски порези</i>	24 000	1,41%
	<i>Читлук Халила Хасановог сина, у атару села</i>	150	0,01%

Пописна област Ирига

Љуково	<i>Тимарски порези</i>	30 000	1,76%
--------	------------------------	---------------	-------

	Мезре Сотин и Грбинци	2 200	0,13%
Шелевренац	Тимарски порези	25 000	1,47%
	Мезра Трнковци	3 500	0,21%

Пописна област Сланкамена

Патка	Тимарски порези	20 000	1,18%
Медићи-Добринци		1 500	0,09%
Мезра Јанда		20 000	1,18%

Пописна област Купиника

Обрадовци	Тимарски порези	14 500	0,85%
	Мезре Зубац и Продолије	2 500	0,15%

Пописна област Варадина

Варасово	Тимарски порези	14 000	0,82%
	Мезра Даниловац	4 500	0,26%

Остали приходи

Жировина и торовина (ресми пелут и ресми агил) у санцаку Срему		50 000	2,94%
Баре у кадилуку Немцима и области Моровића и друго, без прихода старога владаревог хаса и баре Живач		15 000	0,88%
Монополија		3 766	0,22%
Конфискована добра и имов. без наследника		6 500	0,38%
Приход од лица без сталног пребивалишта (хајмани)		3 500	0,21%

ГРЕШКЕ У САБИРАЊУ:	1 000	-
---------------------------	--------------	---

УКУПНО (НОВИ ХАС):	308 666	18,16%
---------------------------	--------------------	---------------

УКУПНО:	1 700 000	100%
----------------	------------------	-------------

Табела 33. Хас будимског беглербега Мустафа-паше, према сумарном попису хасова, зеамета и тимара од 13. децембра 1568.

ПОРЕСКА ЈЕДИНИЦА		Вредност у аспрама	Удео у укупном износу
	Тимарски порези	50 684	56,32%
Касаба ИРИГ (с мезрама Фелекиш, Дабашница, и Илинци)	Мезра Селеуш	3 622	12,2%
	Мезра Ђевуш	2 201	
	Мезра Будаковци	3 000	
	Мезра Кајиновци	2 159	
	Манастир Хопово у близини Ирига	720	0,97%
	Манастир Старо (Хопово) у близини Ирига	150	
Батинци	Тимарски порези	1 000	1,11%
Кукињаш	Тимарски порези	464	0,52%
Рива	Тимарски порези	3 000	3,33%
Жировина у кадилуку Немцима и области Моровића, које нису у хасу владара		15 000	16,67%
Баре у кадилуку Немцима и области Моровића, које нису у хасу владара		8 000	8,89%
УКУПНО:		90 000	100%

Табела 34. Хас будимског безлербега Синан-паше, према сумарном попису хасова, зеамета и тимара из 1590.

ПОРЕСКА ЈЕДИНИЦА		Вредност у аспрама	Удео у укупном износу
Касаба ИРИГ	Тимарски порези	20 500	48,81%
	Мезра Фелекиш	1 000	
	Мезра Дабашница	950	
	Мезра Илинци	1 500	
	Мезра Кајиновци	1 700	22,02%
	Мезра Ђевуш	1 300	
	Мезра Будаковци	1 600	
	Мезра Селеуш	1 200	
	Читлук Ферида спахије из Ирига	300	1,07%
	Читлук Алија Хасановог из Ирига	150	
	Манастир Старо Хопово у близини Ирига	1 800	4,29%
Батинци	Тимарски порези	3 000	7,14%
Кукињаш	Тимарски порези	4 000	9,52%
Рива	Тимарски порези	2 500	5,95%
Приход од лица без сталног пребивалишта (хајмани)		500	1,19%
УКУПНО:		42 000	100%

Табела 35. Хас сремског санџакбега Касим-бега, према сумарном попису хасова, зеамета и тимара од 13. децембра 1568.

ПОРЕСКА ЈЕДИНИЦА		Вредност у аспрама	Удео у укупном износу
Пописна област Илока			
Касаба	Тимарски порези	20 000	6,56%
ИЛОК	Мезре Мргање и Вука	450	0,15%
Селеуш	Тимарски порези	10 150	3,33%
Пакледин	Тимарски порези	15 000	4,92%
Калотинци	Тимарски порези	9 000	2,95%
Узун Ловас	Тимарски порези	25 000	8,20%
	Мезра Година	150	0,05%
Белевег	Тимарски порези	1 748	0,57%
Пописна област Вуковара			
Касаба	Тимарски порези	12 000	3,93%
ВУКОВАР	Мезре код Вуковара	874	0,29%
Пописна област Черевиха			
Варош	Тимарски порези	20 750	6,80%
ЧЕРЕВИЋ	Мезре код Черевиха	881	0,29%
Бања	Тимарски порези	869	0,28%
Пописна област Сланкамена			
Марадик	Тимарски порези	45 120	14,79%
Бешка	Тимарски порези	8 500	2,79%
Грабовци	Тимарски порези	16 000	5,25%
Деч	Тимарски порези	13 000	4,26%
Пописна област Митровице			
Касаба	Тимарски порези	14 000	4,59%
	МИТРОВИЦА	Мезре код Митровице	1 487
Лигет	Тимарски порези	11 500	3,77%
	Мезре код Лигета	800	0,26%
Манђелос	Тимарски порези	9 352	3,07%
Пописна област Купиника			
Угриновци	Тимарски порези	12 255	4,02%
	Мезре код Угриноваца	1 395	0,46%
Војка	Тимарски порези	6 370	2,09%
	Мезра Кнежојевица код Војке	350	0,11%

Хаса ливада код села Сакуле	1 899	0,62%
Пописна област Моровића		
Кукујевци Тимарски порези	15 600	5,11%
Хаса ливада код села Заголублинци	500	0,16%
Остали приходи		
Бадухава која не припада тимарима	30 000	9,84%
УКУПНО:	305 000	100%

Табела 36. Хас сремског санџакбега, према сумарном попису хасова, зеамета и тимара 1590.

ПОРЕСКА ЈЕДИНИЦА		Вредност у аспрама	Удео у укупном износу
Пописна област Илока			
Касаба ИЛОК	Тимарски порези	20 000	5,13%
	Мезре Мргање и Вука	700	0,18%
Пописна област Вуковара			
Касаба ВУКОВАР	Тимарски порези	10 000	2,56%
	Мезре код Вуковара	1 875	0,48%
Тихаљевци	Тимарски порези	13 000	3,33%
	Мезре код Тихаљеваца	4 000	1,03%
Пописна област Митровице			
Касаба МИТРОВИЦА	Тимарски порези	14 000	3,59%
	Мезре код Митровице	3 787	0,97%
Лигет	Тимарски порези	16 641	4,27%
	Мезре код Лигета	2 300	0,59%
Варош ЈАРАК	Тимарски порези	26 000	6,67%
	Мезре код вароши	760	0,19%
Ново Село	Тимарски порези	20 000	5,13%
Дијаковци	Тимарски порези	7 397	1,90%
Бодановци	Тимарски порези	10 000	2,56%
Стреловци	Тимарски порези	14 000	3,59%
Пописна област Ирига			
Јазак	Тимарски порези	21 000	5,38%
Кудош	Тимарски порези	20 000	5,13%
	Мезра Врагош	1 200	0,31%
Брегово	Тимарски порези	20 000	5,13%
	Мезра Михајловци	1 300	0,33%
	Мезра Кувезџин	1 000	0,26%
Пописна област Гргуреваца			
Кас. ГРГУРЕВЦИ	Тимарски порези	26 000	6,67%
Пописна област Земуна			
Касаба ЗЕМУН	Тимарски порези	18 000	4,62%
	Земунске аде	540	0,14%
	Недељни базар и глобе (ихтисаб и ихзар)	4 000	1,03%

	<i>Читлук Реџеп-бега</i>	150	0,04%
<i>Батајница</i>	<i>Тимарски порези</i>	23 000	5,90%
Пописна област Купиника			
<i>Паринци</i>	<i>Тимарски порези</i>	5 300	1,36%
<i>Мачкалово</i>	<i>Тимарски порези</i>	4 800	1,23%
Хаса ливада код села Сакуле		2 000	0,51%
Остали приходи			
<i>Бадухава која не припада тимарима</i>		2 450	0,63%
<i>Нијабет</i>		75 000	19,23%
ГРЕШКА У САБИРАЊУ:		200	-0,05%
УКУПНО:		390 000	100%

Табела 37. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у Сремском санџаку 1568.

ПОПИСНА ОБЛАСТ	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)	Површина усева за ушур (по кући у ha)
Варадин	736	2 013	842	758	195	3 808	5,17	199	0,22
Вуковар	441	2 465	1 035	711	200	4 411	10,00	385	0,43
Гргуревци	542	3 258	1 328	905	151	5 642	10,41	401	0,45
Земун	535	3 439	1 766	769	165	6 139	11,47	442	0,49
Иванково	424	3 780	1 506	1 167	218	6 671	15,73	605	0,68
Илок	1 041	6 015	2 890	1 647	408	10 960	10,53	405	0,45
Ириг	973	7 625	2 989	2 130	518	13 262	13,63	525	0,58
Купиник	1 058	6 105	3 283	2 161	638	12 186	11,52	443	0,49
Митровица	1 378	9 610	4 673	2 710	584	17 577	12,76	491	0,55
Моровић	666	4 227	1 984	1 314	246	7 771	11,67	449	0,50
Немци	607	4 360	2 016	1 411	407	8 194	13,50	520	0,58
Подгорје	282	2 194	964	795	121	4 074	14,45	556	0,62
Посавље	350	2 508	1 013	1 045	75	4 641	13,26	510	0,57
Рача	204	751	473	737	35	1 996	9,78	377	0,42
Сланкамен	680	3 640	1 620	955	197	6 412	9,43	363	0,40
Черевих	164	997	493	462	67	2 019	12,31	474	0,53
УКУПНО / ПРОСЕЧНО:	10 081	62 987	28 875	19 677	4 224	115 763	11,48	442	0,47

Табела 38. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у Сремском санџаку 1590.

НАСЕЉЕ	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)	Површина усева потребна за предвиђени ушур (по кући у ha)
Варадин	254	1 337	760	552	2 649	9,64	371	0,41
Вуковар	373	2 500	1 346	1 100	4 946	14,12	543	0,61
Гргуревци	350	2 200	1 105	1 055	4 360	13,37	514	0,58
Земун	447	2 922	1 866	1 935	6 723	15,37	592	0,66
Иванково	407	2 340	1 485	1 565	5 390	14,26	549	0,61
Илок	1 095	4 965	3 210	1 965	10 140	9,91	381	0,43
Ириг	776	4 580	2 573	2 387	9 540	12,77	492	0,55
Купиник	868	5 236	3 324	3 273	11 833	14,80	569	0,64
Митровица	1 178	7 571	5 067	4 214	16 852	15,53	598	0,67
Моровић	620	3 985	2 562	2 180	8 727	13,33	513	0,57
Немци	484	2 326	1 595	1 695	5 616	12,89	496	0,55
Подгорје	269	1 765	1 250	840	3 855	15,03	579	0,65
Посавље	354	2 104	1 183	1 740	5 027	14,81	570	0,64
Рача	90	207	197	750	1 154	13,24	509	0,57
Сланкамен	615	3 210	1 772	1 600	6 582	12,27	472	0,53
Черевих	147	713	404	380	1 497	9,96	383	0,43
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	8 597	47 961	29 699	27 231	104 891	12,20	470	0,53

Табела 39. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у илочној пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа Regular су приказане збирне, а фонтом типа Italic просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Немтин	22	311	200	150	25	686	31,18	1200
2. Хамишак	16	300	100	50	10	460	28,75	1106
3. Селеуш	19	200	100	30	20	350	18,42	709
4. Алишвар	8	70	42	25	-	137	17,13	659
5. Дивош	7	70	30	15	-	115	16,43	632
6. Бингула	39	280	200	100	15	595	15,26	587
7. Рика	11	82	60	10	10	162	14,73	567
8. Фаркаш	20	210	55	15	11	291	14,55	560
9. Пакледин	29	250	100	40	30	420	14,48	557
10. Сотин	30	195	145	60	30	430	14,33	552
11. Калотинци	26	200	130	13	10	353	13,58	522
12. Чекрија	8	64	20	15	3	102	12,75	491
13. Визић	16	128	51	20	3	202	12,63	486
14. Фировци	28	200	130	13	10	353	12,61	485
15. Илок	31	175	65	112	25	377	12,16	468
16. Комлуш	8	50	25	20	-	95	11,88	457
17. Нештин	14	82	60	11	10	163	11,64	448
18. Ердвик	31	181	80	80	10	351	11,32	436
19. Гимућин	9	60	25	14	2	101	11,22	432
20. Чедимир	25	120	70	60	30	280	11,20	431
21. Кишелез	23	160	60	25	10	255	11,09	427
22. Љуба	36	200	90	100	-	390	10,83	417
23. Бијокаш	7	50	15	10	-	75	10,71	412
24. Ичка	30	175	65	70	-	310	10,33	398
25. Беркасово	21	150	30	15	15	210	10,00	385
26. Г. Берак	15	100	30	20	-	150	10,00	385
27. Мохово	21	100	50	30	25	205	9,76	376

28. Радош	9	53	22	11	-	86	9,56	368
29. Пиштинац	21	82	90	21	-	193	9,19	354
30. Јандор	12	65	31	10	-	106	8,83	340
31. Узун Ловас	78	211	200	200	25	636	8,15	314
32. Гибарац	40	250	25	30	20	325	8,13	313
33. Липовци	10	35	30	10	5	80	8,00	308
34. Д. Берак	18	80	35	25	-	140	7,78	299
35. Сот	26	135	45	15	-	195	7,50	289
36. Воћин	16	65	20	10	10	105	6,56	253
37. Бачинци	72	300	100	50	10	460	6,39	246
38. Опатовци	17	58	30	20	-	108	6,35	244
39. Биклаб	10	25	17	15	4	61	6,10	235
40. Сусек	29	112	45	10	6	173	5,97	230
41. Бапска	26	115	18	13	-	146	5,62	216
42. Шавловци	16	65	15	9	-	89	5,56	214
43. Новак	46	105	80	45	20	250	5,43	209
44. Моловин	10	30	12	10	-	52	5,20	200
45. Моћарош	18	41	30	5	-	76	4,22	162
46. М. Лежимир	17	25	17	15	4	61	3,59	138
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	1 041	6 015	2 890	1 647	408	10 960	11,02	424

Табела 40. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у илочној пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Илок	14	200	100	100	1 400	28,57	1 100
2. Амишак	14	165	157	75	397	28,36	1 091
3. Дивош	7	65	30	25	120	17,14	660
4. Чедимир	22	180	65	92	337	15,32	590
5. Јандор	10	65	47	35	147	14,70	566
6. Базјаш	7	35	25	40	100	14,29	550
7. Г. Берак	12	80	55	35	170	14,17	545
8. Вршојевци	20	125	85	65	275	13,75	529
9. Ковачевци	9	42	42	35	119	13,22	509
10. Немтин	15	75	59	50	184	12,27	472
11. Ичка	29	150	115	75	340	11,72	451
12. Биклаб	10	55	32	30	117	11,70	450
13. Алишвар	12	55	42	35	132	11,00	423
14. Белеш	3	15	10	8	33	11,00	423
15. Гибарац	37	235	120	45	400	10,81	416
16. Пишкет	17	88	55	33	176	10,35	398
17. Калотинци	25	150	65	40	255	10,20	393
18. Пакледин	27	125	85	65	275	10,19	392
19. М. Лежмир	18	80	55	48	183	10,17	391
20. Узун Ловас	73	415	250	65	730	10,00	385
21. Сусек	25	150	80	20	250	10,00	385
22. Бингула	40	185	125	88	398	9,95	383
23. Фировци	28	125	85	65	275	9,82	378
24. Љуба	32	155	125	25	305	9,53	367
25. Селеуш	16	62	53	35	150	9,38	361
26. Бијокаш	9	40	23	19	82	9,11	351
27. Комлуш	11	30	40	25	95	8,64	332
28. Новак	47	175	135	85	395	8,40	323

29. Пиштинац	22	75	59	50	184	8,36	322
30. Нештин	15	62	50	12	124	8,27	318
31. Фаркаш	17	63	35	42	140	8,24	317
32. Визић	19	68	55	33	156	8,21	316
33. Сот	23	85	75	25	185	8,04	310
34. Бапска	25	125	42	25	192	7,68	296
35. Опатовци	21	105	30	25	160	7,62	293
36. Шавловци	17	65	38	25	128	7,53	290
37. Липовци	9	25	27	15	67	7,44	286
38. Гимућин	14	45	32	25	102	7,29	280
39. Чекрија	11	35	25	19	79	7,18	276
40. Бачинци	60	235	140	45	420	7,00	269
41. Сотин	50	200	100	45	345	6,90	266
42. Радош	12	45	25	12	82	6,83	263
43. Рика	13	35	25	19	79	6,08	234
44. Беркасово	18	35	47	25	107	5,94	229
45. Д. Берак	22	63	35	32	130	5,91	227
46. Моћарош	17	42	38	20	100	5,88	226
47. Ердевик	29	75	50	38	163	5,62	216
48. Кишелез	19	45	25	21	91	4,79	184
49. Мохово	17	25	27	15	67	3,94	152
50. Воћин	32	55	45	20	120	3,75	144
51. Моловин	24	35	25	19	79	3,29	127
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	1 095	4 965	3 210	1 965	10 140	9,91	381

Табела 41. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у моровићкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ						ВРЕДОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Пахово	4	55	10	20	2	87	21,75	837
2. Ботовци	6	65	25	18	15	123	20,50	789
3. Чуковци	11	95	60	43	10	208	18,91	728
4. Кукујевци	52	518	400	50	5	973	18,71	720
5. Миховиловци	17	211	50	30	-	291	17,12	659
6. Д. Липовац	20	125	85	75	55	340	17,00	654
7. Ботош	10	75	35	50	8	168	16,80	647
8. Свиловци	20	170	80	55	25	330	16,50	635
9. Хлаповци	12	105	35	25	15	180	15,00	577
10. Грубишевци	15	120	40	50	10	220	14,67	564
11. Ђипановци	24	111,5	150	90	-	351,5	14,65	564
12. Батровци	22	200	52	50	7	309	14,05	541
13. Бојић	9	56	15	52	-	123	13,67	526
14. Штрепци	11	70	25	31	20	146	13,27	511
15. Јакобовци	10	75	25	30	-	130	13,00	500
16. Поповци	9	55	40	22	-	117	13,00	500
17. Братошевци	30	262	75	50	-	387	12,90	496
18. Владимировци	16	95	45	35	13	188	11,75	452
19. Азашевци	18	125	40	35	11	211	11,72	451
20. Г. Липовац	12	102	15	20	-	137	11,42	439
21. Ђубовци	16	90	40	40	-	170	10,63	409
22. Хрженица	15	110	31	15	-	156	10,40	400
23. Острошинци	11	53	28	30	-	111	10,09	388
24. Хелинци	34	160	85	80	15	340	10,00	385
25. Крнаја	35	210	70	50	-	330	9,43	363
26. Куљеш	14	78	30	20	-	128	9,14	352
27. Томашевци	27	120	55	45	25	245	9,07	349

28. Андријевци	17	80	42	25	5	152	8,94	344
29. Церје	10	41	21	25	-	87	8,70	335
30. Кузма-Дамјан	22	103,5	60	20	-	183,5	8,34	321
31. Малованци	10	35	20	25	-	80	8,00	308
32. Заголублинци	8	25	20	18	-	63	7,88	303
33. Грк	22	110	25	20	5	160	7,27	280
34. Штитар	13	50	20	20	-	90	6,92	266
35. Уринци	10	30	20	15	-	65	6,50	250
36. Моровић	57	190	100	15	-	305	5,35	206
37. Влаштинци	17	51	15	20	-	86	5,06	195
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	665	4 227	1 984	1 314	246	7 771	12,11	466

Табела 42. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у моровићкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Кукујевци	38	400	500	300	1 200	31,58	1 215
2. Крнаја	21	315	110	55	480	22,86	880
3. Д. Липовац	21	200	100	150	450	21,43	825
4. Грубишевци	17	150	85	120	355	20,88	804
5. Куљеш	9	62	53	65	180	20,00	770
6. Ботош	8	75	35	25	135	16,88	649
7. Острошинци	11	62	53	65	180	16,36	630
8. Владимировци	18	125	85	65	275	15,28	588
9. Пахово	7	45	35	25	105	15,00	577
10. Михајловци	17	165	32	50	247	14,53	559
11. Хелинци	20	210	53	25	288	14,40	554
12. Грк	24	85	185	65	335	13,96	537
13. Томашевци	34	200	120	150	470	13,82	532
14. Чуковци	11	62	53	35	150	13,64	525
15. Ђипановци	33	200	100	150	450	13,64	525
16. Уринци	8	45	35	25	105	13,13	505
17. Кузма-Дамјан	21	165	50	60	275	13,10	504
18. Г. Липовац	13	55	45	65	165	12,69	488
19. Андријевци	18	100	55	60	215	11,94	460
20. Јакобовци	9	45	35	25	105	11,67	449
21. Малованци	13	62	53	35	150	11,54	444
22. Ђубовци	26	150	100	40	290	11,15	429
23. Штитар	15	55	45	65	165	11,00	423
24. Хрженица	16	85	53	35	173	10,81	416
25. Хлаповци	10	50	32	25	107	10,70	412
26. Ботовци	8	35	25	25	85	10,63	409
27. Моровић	30	150	95	65	310	10,33	398

28. Свиловци	27	125	85	65	275	10,19	392
29. Азашевци	18	85	53	35	173	9,61	370
30. Батровци	21	85	32	75	192	9,14	352
31. Штрепци	12	45	35	25	105	8,75	337
32. Церје	10	35	25	25	85	8,50	327
33. Братошевци	30	165	53	35	253	8,43	325
34. Влаштинци	16	62	32	35	129	8,06	310
35. Бојић	4	15	10	5	30	7,50	289
36. Поповци	6	15	15	10	40	6,67	257
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	620	3 985	2 562	2 180	8 727	13,33	513

Табела 43. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у вуковарској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ						ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Владисавци	12	150	75	55	10	290	24,17	930
2. Гендуруш	14	195	45	35	25	300	21,43	825
3. Брестово	9	110	45	25	5	185	20,56	791
4. Рогозан	21	165	85	45	55	350	16,67	641
5. Десиковци	17	145	65	45	10	265	15,59	600
6. Пеште	18	152	55	40	-	247	13,72	528
7. Богдановци	49	470	100	75	10	655	13,37	514
8. Миклошевци	24	140	45	55	-	240	10,00	385
9. Липовац	7	32	12	10	10	64	9,14	352
10. Никославци	42	220	85	45	30	380	9,05	348
11. Грабовци	11	34	25	20	18	97	8,82	339
12. Мартинци	4	15	13	6	-	34	8,50	327
13. Обрадовци	6	23	10	15	-	48	8,00	308
14. Маринци	38	155	70	75	-	300	7,89	304
15. Милковци	9	35	15	18	-	68	7,56	291
16. Тихаљевци	37	115	80	50	15	260	7,03	270
17. Вуковар	71	154	155	50	12	371	5,23	201
18. Церић	35	110	30	35	-	175	5,00	192
19. Кекетинци	17	45	25	12	-	82	4,82	186
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	442	2 550	1 070	731	204	4 555	18,03	694

Табела 44. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у вуковарској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Обрадовци	4	50	22	25	97	24,25	933
2. Владисавци	12	150	60	40	250	20,83	802
3. Никославци	28	265	110	150	525	18,75	722
4. Милковци	5	35	30	25	90	18,00	693
5. Черић	32	250	140	150	540	16,88	649
6. Богдановци	38	385	150	50	585	15,39	592
7. Гендуруш	16	110	85	50	245	15,31	589
8. Радованци	7	50	32	25	107	15,29	588
9. Грабовци	12	75	53	35	163	13,58	523
10. Маринци	35	200	150	100	450	12,86	495
11. Тихаловци	34	250	140	45	435	12,79	492
12. Брестова	8	45	32	25	102	12,75	491
13. Рогозан	15	100	40	40	180	12,00	462
14. Мартинци	9	45	35	25	105	11,67	449
15. Миклошевци	26	150	50	100	300	11,54	444
16. Пеште	16	100	50	25	175	10,94	421
17. Кекетинци	11	50	32	25	107	9,73	374
18. Десиковци	18	65	35	55	155	8,61	331
19. Вуковар	47	125	100	110	335	7,13	274
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	373	2 500	1 346	1 100	4 946	14,12	543

Табела 45. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у иришкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ						ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Марадик	38	650	300	240	30	1220	32,11	1236
2. Међеш	18	352	110	52	12	526	29,22	1125
3. Банковци	34	535	160	100	40	835	24,56	945
4. Ириг	73	805	375	175	75	1430	19,59	754
5. Врдник	107	1200	350	400	100	2050	19,16	737
6. Јеленци	18	225	57	45	-	327	18,17	699
7. Шатринци	20	190	70	60	20	340	17,00	654
8. М. Ремета	21	135	100	100	20	355	16,90	651
9. Нерадин	71	650	200	200	50	1100	15,49	596
10. Добродол	17	195	50	15	3	263	15,47	595
11. Грахово	26	190	110	45	30	375	14,42	555
12. М. Петровци	31	260	95	50	5	410	13,23	509
13. М. Радинци	25	164	123	40	-	327	13,08	503
14. В. Петровци	25	166	100	40	-	306	12,24	471
15. Рива	16	120	35	35	3	193	12,06	464
16. Шелевренац	28	101	130	90	11	332	11,86	456
17. Шавлинци	17	75	45	50	30	200	11,76	453
18. Црквинац	15	65	74	25	8	172	11,47	441
19. Бекенева	18	104	69	30	-	203	11,28	434
20. Љуково	49	280	100	100	12	492	10,04	386
21. Борковци	29	195	50	15	2	262	9,03	348
22. Павловци	26	75	45	50	30	200	7,69	296
23. Крушедол	70	300	100	100	30	530	7,57	291
24. Кудош	39	180	50	45	5	280	7,18	276
25. Брегово	44	200	50	10	-	260	5,91	227
26. Јазак	44	200	30	15	-	245	5,57	214
27. Батинци	34	10	10	2	1	23	0,68	26
28. Кукињаш	20	3	1	1	1	6	0,30	12
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	973	7 625	2 989	2 130	518	13 262	13,32	513

Табела 46. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у иришкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Врдник	32	600	350	350	1 300	40,63	1 563
2. Међеш	4	50	40	35	125	31,25	1 203
3. Ириг	12	200	100	50	350	29,17	1 122
4. Нерадин	40	500	220	250	970	24,25	933
5. Јазак	35	310	200	150	660	18,86	726
6. Шавлинци	16	150	100	50	300	18,75	722
7. Шелеврнац	40	300	200	150	650	16,25	625
8. Банковци	31	250	120	100	470	15,16	583
9. Љуково	49	355	150	210	715	14,59	562
10. Кудош	35	250	110	150	510	14,57	561
11. Брегово	38	265	110	150	525	13,82	532
12. М. Ремета	14	85	53	35	173	12,36	476
13. М. Петровци	39	200	120	120	440	11,28	434
14. Црквинац	15	62	53	35	150	10,00	385
15. В. Петровци	40	150	110	100	360	9,00	346
16. Јеленци	20	62	53	35	150	7,50	289
17. Шатринци	20	62	53	35	150	7,50	289
18. М. Радинци	18	50	45	35	130	7,22	278
19. Крушедол	65	250	110	100	460	7,08	272
20. Бекенева	22	50	40	60	150	6,82	262
21. Добродол	24	62	53	35	150	6,25	241
22. Борковци	24	62	53	35	150	6,25	241
23. Павловци	35	100	50	40	190	5,43	209
24. Грахово	40	85	40	30	155	3,88	149
25. Кукињаш	22	30	20	22	72	3,27	126
26. Рива	17	15	10	10	35	2,06	79
27. Батинци	29	25	10	15	50	1,72	66
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	776	4 580	2 573	2 387	9 540	12,77	492

Табела 47. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у гргуревачкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Гргуревци	21	200	120	135	20	475	22,62	870
2. В. Ремета	42	512	152	50	20	734	17,48	673
3. Диснош	21	148	100	55	15	318	15,14	583
4. Бариновци	21	200	60	50	-	310	14,76	568
5. Ванђинци	35	315	156	35	-	506	14,46	556
6. Мунтаљ	28	180	92	40	-	312	11,14	429
7. Базјаш	14	75	25	45	10	155	11,07	426
8. Слободинци	63	386	100	120	20	626	9,94	382
9. Бешеново	37	200	112	52	-	364	9,84	379
10. Стејановци	34	172	110	50	-	332	9,76	376
11. Лаћарак	47	200	100	80	18	398	8,47	326
12. Нађелос	36	216	40	30	10	296	8,22	316
13. Илијаш	27	100	35	50	20	205	7,59	292
14. Бишкет	16	57	20	22	8	107	6,69	257
15. В. Лежмир	7	30	5	10	-	45	6,43	247
16. Шуљма	41	152	51	31	-	234	5,71	220
17. М. Ремета	18	45	20	20	10	95	5,28	203
18. Радинци	34	70	30	30	-	130	3,82	147
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	542	3 258	1 328	905	151	5 642	10,47	403

Табела 48. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у гргуревачкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Гргуревци	18	300	200	150	650	36,11	1 390
2. Диснош	7	45	20	50	115	16,43	632
3. В. Радинци	26	150	110	150	410	15,77	607
4. Мунтаљ	24	200	100	50	350	14,58	561
5. В. Лежмир	15	85	52	35	172	11,47	441
6. Стејановци	35	200	120	80	400	11,43	440
7. Шуљма	40	200	100	150	450	11,25	433
8. Слободинци	56	350	110	150	610	10,89	419
9. Бешеново	12	50	35	40	125	10,42	401
10. В. Ремета	41	300	70	50	420	10,24	394
11. М. Ремета	16	75	53	35	163	10,19	392
12. Ванђинци	39	200	100	90	390	10,00	385
13. Илијаш	21	45	35	25	105	5,00	192
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	350	2 200	1 105	1 055	4 360	13,37	514

Табела 49. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у варадинској пописној области Сремског санцака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Думбово	9	85	35	45	123	288	32,00	1231
2. Рим	4	77	5	3	2	87	21,75	837
3. Буковац	25	250	110	105	20	485	19,40	747
4. Андријево	8	65	40	35	10	150	18,75	722
5. Сентић	19	235	45	10	-	290	15,26	587
6. Ливадинци	22	200	75	40	15	330	15,00	577
7. Беочин	38	300	100	120	15	535	14,08	542
8. Каменица	15	95	42	30	10	177	11,80	454
9. Варадин	43	195	110	125	-	430	10,00	385
10. Ново Село	28	171	30	20	-	221	7,89	304
11. Варасово	16	85	30	5	-	120	7,50	289
12. Карловци	509	255	220	220	-	695	1,37	53
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	736	2 013	842	758	195	3 808	14,57	561

Табела 50. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у варадинској пописној области Сремског санцака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Варасово	15	145	25	135	305	20,33	783
2. Сентић	17	150	82	100	332	19,53	752
3. Думбово	7	45	35	25	105	15,00	577
4. Деч	18	75	42	65	182	10,11	389
5. Буковац	24	120	50	12	182	7,58	292
6. Варадин	35	140	88	22	250	7,14	275
7. Беочин	36	150	50	50	250	6,94	267
8. Каменица	15	50	35	8	93	6,20	239
9. Ливадинци	27	62	53	35	150	5,56	214
10. Ново Село	36	100	50	50	200	5,56	214
11. Карловци	294	300	250	50	600	2,04	79
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	254	1 337	760	552	2 649	9,64	371

Табела 51. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у черевихкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у кг, кила од 30 ока)
1. Черевих	35	390	155	235	45	825	23,57	907
2. Грабово	21	200	150	90	-	440	20,95	806
3. Баноштор	49	290	110	75	10	485	9,90	381
4. Свилош	36	81	50	44	5	180	5,00	192
5. Корушка	16	29	25	15	6	75	4,69	180
6. Бања	7	7	3	3	1	14	2,00	77
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	164	997	493	462	67	2 019	11,02	424

Табела 52. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у черевихкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Черевих	33	300	150	150	600	18,18	700
2. Корушка	17	85	53	35	173	10,18	392
3. Свилош	26	150	50	50	250	9,62	370
4. Андријево	3	5	10	10	25	8,33	321
5. Грабово	24	85	53	35	173	7,21	277
6. Баноштор	44	88	88	100	276	6,27	241
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	147	713	404	380	1 497	9,96	383

Табела 53. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у сланкаменској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. М. Дормош	11	145	75	65	20	305	27,73	1 067
2. Инђија	44	650	300	150	20	1120	25,45	980
3. Пачијановци	25	200	120	110	20	450	18,00	693
4. Сас	47	520	100	60	30	710	15,11	581
5. Барба	19	125	65	35	10	235	12,37	476
6. Бешка	38	280	100	55	20	455	11,97	461
7. Медићи-Добр.	7	40	20	20		80	11,43	440
8. Грабовци	39	300	100	30	10	440	11,28	434
9. Белегиш	31	220	60	50	10	340	10,97	422
10. Туса	24	152	50	30	2	234	9,75	375
11. Деч	47	300	100	20	10	430	9,15	352
12. Крчедин	36	72	72	150		294	8,17	314
13. Штитар	11	35	20	20		75	6,82	262
14. Чортановци	48	96	96	90	10	292	6,08	234
15. Петринци	39	113	50	35	5	203	5,21	200
16. Тидија	27	54	54			108	4,00	154
17. Сурдук	70	138	138			276	3,94	152
18. Сланкамен	117	200	100	35	30	365	3,12	120
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	680	3 640	1 620	955	197	6 412	11,14	429

Табела 54. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у сланкаменској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 40 ока)
1. Пазуха	28	450	200	150	800	28,57	1 100
2. Патка	26	350	200	150	700	26,92	1 036
3. М. Дормош	9	50	50	50	150	16,67	641
4. Барба	16	100	66	100	266	16,63	640
5. Сас	35	400	100	50	550	15,71	605
6. Хаб	11	62	53	50	165	15,00	577
7. Марадик	40	350	150	100	600	15,00	577
8. Пачијановци	27	200	110	50	360	13,33	513
9. Инђија	42	250	150	100	500	11,90	458
10. Бешка	28	120	120	80	320	11,43	440
11. Чортановци	33	66	66	200	332	10,06	387
12. Туса	24	100	50	60	210	8,75	337
13. Крчедин	39	200	60	50	310	7,95	306
14. Петринци	30	100	53	80	233	7,77	299
15. Сурдук	48	96	96	100	292	6,08	234
16. Грабовци	25	62	53	35	150	6,00	231
17. Белегиш	25	62	53	35	150	6,00	231
18. Тидија	21	42	42	40	124	5,90	227
19. Сланкамен	108	150	100	120	370	3,43	132
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	615	3 210	1 772	1 600	6 582	12,27	472

Табела 55. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у немачкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Пећковци	4	80	45	35	25	185	46,25	1780
2. Хапчевци	11	190	130	115	-	435	39,55	1522
3. Нерадовци	5	96	47	25	10	178	35,60	1370
4. Хатина	3	45	30	20	10	105	35,00	1347
5. Градинци	6	85	45	20	10	160	26,67	1026
6. Друговци	6	65	45	30	8	148	24,67	949
7. Церјан	7	75	45	30	12	162	23,14	891
8. Драгановци	7	75	55	20	12	162	23,14	891
9. Живице	4	40	25	20	5	90	22,50	866
10. Подграђе	26	255	150	35	12	452	17,38	669
11. Оздановци	17	186	62	32	15	295	17,35	668
12. Побрдица	9	80	30	40	-	150	16,67	641
13. Оток	19	115	80	70	15	280	14,74	567
14. Видаковци	10	75	40	20	12	147	14,70	566
15. Блажевци	15	142	42	35	-	219	14,60	562
16. Свињаревци	10	100	20	25	-	145	14,50	558
17. Палићевци	19	162	60	50	-	272	14,32	551
18. Подгајци	14	91	41	35	25	192	13,71	528
19. Илач	16	112	65	40	-	217	13,56	522
20. Привлака	29	210	75	75	30	390	13,45	518
21. Илинци	46	375	120	85	-	580	12,61	485
22. Немци	142	850	350	250	176	1626	11,45	441
23. Мала Вас	38	250	120	61	-	431	11,34	436
24. Бодановци	18	100	50	40	-	190	10,56	406
25. Комлетинци	25	151	52	43	-	246	9,84	379
26. Вршојевци	22	110	52	30	-	192	8,73	336
27. Варјаш	16	85	35	15	-	135	8,44	325
28. Четвртиште	9	26	25	20	-	71	7,89	304

29. Гипуш	18	55	30	35	15	135	7,50	289
30. Трновци	9	25	20	15	-	60	6,67	257
31. Маринци	27	54	30	45	15	144	5,33	205
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	607	4 360	2 016	1 411	407	8 194	17,48	673

Табела 56. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у немачкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 40 ока)
1. Нерадовци	1	5	10	10	25	25,00	962
2. Блажевци	15	150	100	100	350	23,33	898
3. Драгановци	6	50	35	50	135	22,50	866
4. Церјан	3	20	20	20	60	20,00	770
5. Илинци	40	300	200	250	750	18,75	722
6. Мала Вас	33	300	150	150	600	18,18	700
7. Живице	2	10	10	15	35	17,50	673
8. Маринци	23	150	100	100	350	15,22	586
9. Хатина	3	25	10	10	45	15,00	577
10. Побрдица	8	45	35	35	115	14,38	553
11. Варјаш	15	125	40	50	215	14,33	552
12. Подгајци	10	50	40	35	125	12,50	481
13. Свињаровци	10	50	40	35	125	12,50	481
14. Привлака	27	40	80	200	320	11,85	456
15. Четвртиште	9	45	35	25	105	11,67	449
16. Оздановци	16	85	53	35	173	10,81	416
17. Видаковци	10	45	35	25	105	10,50	404
18. Палићевци	19	85	50	60	195	10,26	395
19. Подграђе	21	62	53	100	215	10,24	394
20. Бодановци	20	80	50	70	200	10,00	385
21. Пећковци	7	25	25	20	70	10,00	385
22. Друговци	7	25	25	20	70	10,00	385
23. Илач	15	50	53	35	138	9,20	354
24. Хапчевци	12	45	35	25	105	8,75	337
25. Комлетинци	23	62	53	50	165	7,17	276
26. Гипуш	22	62	53	35	150	6,82	262
27. Оток	19	50	40	35	125	6,58	253
28. Немци	77	265	150	90	505	6,56	252
29. Трновци	11	20	15	10	45	4,09	157
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	484	2 326	1 595	1 695	5 616	12,89	496

Табела 57. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у подгорској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Базова	3	57	26	20	4	107	35,67	1373
2. Букојевци	9	155	65	45	-	265	29,44	1133
3. Шамшин	16	175	85	75	25	360	22,50	866
4. Кундуоровци	26	275	145	135	15	570	21,92	844
5. Зобноровци	11	102	52	40	10	204	18,55	714
6. Берак	13	125	60	50	-	235	18,08	696
7. Фетиловци	4	35	10	20	-	65	16,25	625
8. Жебиртовци	16	140	65	35	-	240	15,00	577
9. Товарник	41	350	140	100	10	600	14,63	563
10. Радотинци	6	45	20	15	-	80	13,33	513
11. Ердефарка	14	110	30	30	15	185	13,21	509
12. Џелетовци	16	130	25	52	-	207	12,94	498
13. Томпејовци	29	175	110	75	15	375	12,93	498
14. Дражиновци	19	130	55	35	25	245	12,89	496
15. Иванци	8	45	20	15	-	80	10,00	385
16. Чаковци	13	45	25	20	-	90	6,92	266
17. Боришевац	4	10	5	8	-	23	5,75	221
18. Балинћан	7	20	10	10	-	40	5,71	220
19. Мали Илач	17	50	12	13	2	77	4,53	174
20. Ђулвез	10	20	4	2	-	26	2,60	100
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	282	2 194	964	795	121	4 074	14,64	564

Табела 58. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у подгорској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Фетиловци	3	45	35	25	105	35,00	1 347
2. Букојевци	9	100	50	50	200	22,22	855
3. Кундуровци	22	250	100	100	450	20,45	787
4. Жебиртовци	17	150	100	60	310	18,24	702
5. Шамшин	16	100	82	80	262	16,38	630
6. Ђулвез	11	85	53	35	173	15,73	605
7. Ердефарка	9	50	40	50	140	15,56	599
8. Товарник	40	350	252	20	622	15,55	598
9. Радотинци	6	30	35	25	90	15,00	577
10. Целетовци	17	110	90	50	250	14,71	566
11. Дражиновци	16	110	70	50	230	14,38	553
12. Базова	3	10	10	20	40	13,33	513
13. Иванци	8	45	35	25	105	13,13	505
14. Боришевац	8	45	35	25	105	13,13	505
15. Берак	15	85	53	35	173	11,53	444
16. Балинћан	7	30	25	25	80	11,43	440
17. Чаковци	14	50	50	50	150	10,71	412
18. Зобноровци	12	25	50	40	115	9,58	369
19. Мали Илач	16	50	50	50	150	9,38	361
20. Томпојевци	20	45	35	25	105	5,25	202
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	269	1 765	1 250	840	3 855	15,03	579

Табела 59. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у иванковској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ						ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Винковци	17	421	156	132	-	709	41,71	1605
2. Јакобовци	6	125	45	40	-	210	35,00	1347
3. Врапчан	11	194	70	120	-	384	34,91	1343
4. Јанковци	3	43	20	20	15	98	32,67	1257
5. Млиниште	4	40	20	40	-	100	25,00	962
6. Томинци	3	30	25	20	-	75	25,00	962
7. Шишковци	4	52	25	15	-	92	23,00	885
8. Трбушанци	22	210	150	75	30	465	21,14	813
9. Лесковац	8	112	30	25	-	167	20,88	803
10. Ритковци	19	235	50	45	-	330	17,37	668
11. Куновци	12	125	40	40	-	205	17,08	657
12. Петровци	19	200	60	50	-	310	16,32	628
13. Вођинци	8	55	20	40	10	125	15,63	601
14. Надишевци	13	131	37	31	-	199	15,31	589
15. Драгановци	13	110	60	20	4	194	14,92	574
16. Залужје	21	135	110	35	30	310	14,76	568
17. Јармина	9	105	5	22	-	132	14,67	564
18. Пирковци	14	100	50	35	15	200	14,29	550
19. Ђурашевци	28	185	125	45	32	387	13,82	532
20. Славиновци	4	20	15	20	-	55	13,75	529
21. Руждивина	19	110	45	45	25	225	11,84	456
22. Иванково	70	450	150	150	50	800	11,43	440
23. Хропковци	8	52	20	15	-	87	10,88	419
24. Славковци	24	180	40	35	-	255	10,63	409
25. Лаз	29	210	84	12	-	306	10,55	406
26. Свињаревци	20	80	34	30	5	149	7,45	287
27. Обрамовци	16	70	20	10	2	102	6,38	245
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	424	3 780	1 506	1 167	218	6 671	18,38	707

Табела 60. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у иванковској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Винковци	15	180	110	150	440	29,33	1 129
2. Куновци	9	60	70	80	210	23,33	898
3. Томинци	3	20	20	30	70	23,33	898
4. Ритковци	20	140	160	150	450	22,50	866
5. Илинци	10	60	70	80	210	21,00	808
6. Јакобовци	9	85	50	50	185	20,56	791
7. Млиниште	4	30	30	20	80	20,00	770
8. Шишковци	4	30	20	30	80	20,00	770
9. Надишевци	10	70	60	50	180	18,00	693
10. Лесковац	7	55	30	25	110	15,71	605
11. Јармина	11	85	50	35	170	15,45	595
12. Драгановци	15	80	50	100	230	15,33	590
13. Трбушанци	21	150	55	100	305	14,52	559
14. Иванково	60	350	250	180	780	13,00	500
15. Петровци	16	110	50	40	200	12,50	481
16. Врапчан	13	100	40	20	160	12,31	474
17. Јанковци	9	30	30	50	110	12,22	470
18. Хропковци	9	50	20	30	100	11,11	428
19. Обрамовци	13	72	50	20	142	10,92	420
20. Славиновци	4	13	10	20	43	10,75	414
21. Хољмош	5	20	10	20	50	10,00	385
22. Славковци	20	100	50	30	180	9,00	346
23. Свињаревци	19	100	30	40	170	8,95	344
24. Руждивина	18	100	30	30	160	8,89	342
25. Ђурашевци	20	80	40	50	170	8,50	327
26. Вођинци	9	30	20	15	65	7,22	278
27. Лаз	24	80	40	50	170	7,08	273
28. Пирковци	10	30	20	20	70	7,00	269
29. Залужје	20	30	20	50	100	5,00	192
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	407	2 340	1 485	1 565	5 390	14,26	549

Табела 61. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у посавској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ						ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Врбица	7	120	30	5	-	155	22,14	852
2. Рајчиновци	7	85	30	35	-	150	21,43	825
3. Церна	44	475	200	125	40	840	19,09	735
4. Дреновци	8	68	20	55	-	143	17,88	688
5. Јакобовци	4	33	20	15	-	68	17,00	654
6. Саланик	9	80	30	40	-	150	16,67	641
7. Паприжа	10	100	30	35	-	165	16,50	635
8. Градиште	16	145	65	50	-	260	16,25	625
9. Гуња	9	75	30	35	-	140	15,56	599
10. Бабина Греда	31	282	65	125	-	472	15,23	586
11. Жупања Блато	23	200	50	100	-	350	15,22	586
12. Новаковци	9	55	50	25	-	130	14,44	556
13. Бучје	6	35	20	30	-	85	14,17	545
14. Врбања	9	55	40	25	-	120	13,33	513
15. Гундинци	22	122	60	104	-	286	13,00	500
16. Штитар	9	50	35	30	-	115	12,78	492
17. Бошњак	11	65	30	35	10	140	12,73	490
18. Јарак	11	90	32	5	-	127	11,55	444
19. Страница	11	52	30	35	-	117	10,64	409
20. Рахово	31	110	75	35	25	245	7,90	304
21. Подгајци	8	25	15	20	-	60	7,50	289
22. Шапица	12	67	12	4	-	83	6,92	266
23. Суботиште	11	35	12	25	-	72	6,55	252
24. Јамена	11	45	10	12	-	67	6,09	234
25. Нова Варош	10	12	12	25	-	49	4,90	189
26. Вирда	11	27	10	15	-	52	4,73	182
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	350	2 508	1 013	1 045	75	4 641	13,08	504

Табела 62. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у посавској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Јакобовци	5	45	53	50	148	29,60	1 139
2. Шумановци	3	20	20	35	75	25,00	962
3. Врбица	6	70	23	32	125	20,83	802
4. Бучје	7	60	30	50	140	20,00	770
5. Жупања Блато	23	250	100	100	450	19,57	753
6. Суботиште	4	24	30	20	74	18,50	712
7. Гуња	7	40	50	35	125	17,86	687
8. Нова Варош	8	50	40	50	140	17,50	673
9. Бабина Греда	26	250	100	100	450	17,31	666
10. Орљак	7	45	35	35	115	16,43	632
11. Церна	44	280	150	250	680	15,45	595
12. Бошњак	11	62	50	50	162	14,73	567
13. Јамена	10	60	30	50	140	14,00	539
14. Подгајци	9	40	30	50	120	13,33	513
15. Саланик	11	45	50	50	145	13,18	507
16. Рајчиновци	10	70	23	33	126	12,60	485
17. Строница	5	35	15	13	63	12,60	485
18. Јарак	10	70	23	32	125	12,50	481
19. Вирда	13	30	10	120	160	12,31	474
20. Шапица	10	30	40	50	120	12,00	462
21. Градинци	11	50	30	50	130	11,82	455
22. Новаковци	9	40	30	35	105	11,67	449
23. Рахово	26	150	50	100	300	11,54	444
24. Гундинци	20	100	50	80	230	11,50	443
25. Паприжа	11	50	30	40	120	10,91	420
26. Градиште	22	62	40	135	237	10,77	415
27. Врбања	8	16	16	50	82	10,25	394
28. Штитар	7	30	15	15	60	8,57	330
29. Дреновци	11	30	20	30	80	7,27	280
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	354	2 104	1 183	1 740	5 027	14,81	570

Табела 63. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у рачанској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Рача	37	350	200	175	-	725	19,59	754
2. Пудровци	14	111	43	32	35	221	15,79	607
3. Опојевци	58	110	110	310	-	530	9,14	352
4. Хамзово	95	180	120	220	-	520	5,47	211
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	204	751	473	737	35	1 996	12,5	481

Табела 64. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у рачанској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Рача	14	30	30	150	210	15,00	577
2. Опојевци	30	60	60	300	420	14,00	539
3. Пудровци	10	45	35	50	130	13,00	500
4. Хамзово	36	72	72	250	394	10,94	421
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	90	207	197	750	1 154	13,24	509

Табела 65. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у митровичкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Митровица	30	650	275	120	20	1065	35,50	1366
2. Ново Село	4	75	18	35	5	133	33,25	1280
3. Прхово	43	647	350	150	20	1167	27,14	1044
4. Рума	49	520	250	260	100	1130	23,06	887
5. Бутраковци	24	325	120	55	25	525	21,88	842
6. Попинци	8	85	38	30	10	163	20,38	784
7. Мартинци	35	330	200	100	10	640	18,29	704
8. Буђановци	36	374	175	55	-	604	16,78	646
9. Сибач	23	230	70	85	-	385	16,74	644
10. Добринци	30	230	200	50	10	490	16,33	629
11. Никинци	23	176	125	45	10	356	15,48	596
12. Крчетинци	18	170	60	35	5	270	15,00	577
13. Шашинци	40	400	145	20	10	575	14,38	553
14. Брајилово	19	200	40	30	2	272	14,32	551
15. Ново Село	76	425	500	130	20	1075	14,14	544
16. Тапавица	21	150	90	50	4	294	14,00	539
17. Кочетинци	18	162	50	30	5	247	13,72	528
18. Видаковци	18	135	50	40	15	240	13,33	513
19. Шимоте	19	125	72	35	20	252	13,26	510
20. Краљевци	47	350	150	120	-	620	13,19	508
21. Ђурђевци	23	200	60	30	5	295	12,83	494
22. Ситаровци	24	160	95	50	1	306	12,75	491
23. Марђелош	40	300	110	65	20	495	12,38	476
24. Туђинци	20	120	65	35	25	245	12,25	471
25. Љубаковци	17	135	20	40	5	200	11,76	453
26. Суботиште	20	74	125	35	-	234	11,70	450
27. Шапино	16	75	70	30	10	185	11,56	445
28. Гомолова	15	80	60	20	10	170	11,33	436

29. Иванишевци	29	190	86	30	15	321	11,07	426
30. Јарковци	35	185	150	30	1,5	366,5	10,47	403
31. Бодановци	28	150	75	35	15	275	9,82	378
32. Барадинци	16	102	30	25	-	157	9,81	378
33. Сења	20	28	38	120	10	196	9,80	377
34. Стрејловци	27	215	20	15	2	252	9,33	359
35. Платичево	11	50	25	20	5	100	9,09	350
36. Лигет	77	280	165	150	100	695	9,03	347
37. Брвеница	31	112	82	70	10	274	8,84	340
38. Хртковци	27	135	65	25	2	227	8,41	324
39. Јарак	105	550	120	150	25	845	8,05	310
40. Димитровчац	19	69	40	30	10	149	7,84	302
41. М. Мартинци	14	53	17	35	-	105	7,50	289
42. Вогањ	24	100	20	30	10	160	6,67	257
43. Белеповац	20	60	20	40	-	120	6,00	231
44. Крстац	32	102	45	30	10	187	5,84	225
45. Брестац	36	136	30	35	-	201	5,58	215
46. Вишњевац	33	100	32	20	-	152	4,61	177
47. Ходоровци	17	40	15	20	1	76	4,47	172
48. Чондок	21	50	15	20	-	85	4,05	156
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	1 378	9 610	4 673	2 710	583,5	17 576,5	12,98	499

Табела 66. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у митровичкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Митровица	14	250	120	150	520	37,14	1 429
2. Бодановци	12	150	100	150	400	33,33	1 283
3. Туђинци	6	100	50	35	185	30,83	1 187
4. Стрејловци	20	250	140	200	590	29,50	1 135
5. Барадинци	9	85	80	70	235	26,11	1 005
6. Лигет	33	400	200	150	750	22,73	875
7. М. Мартинци	9	100	53	50	203	22,56	868
8. Димитровчац	10	70	55	100	225	22,50	866
9. Шашинци	32	350	140	200	690	21,56	830
10. Ђурђевици	26	250	110	150	510	19,62	755
11. Ново Село	50	450	350	150	950	19,00	731
12. Добринци	40	300	250	200	750	18,75	722
13. Вогањ	27	250	150	100	500	18,52	713
14. Прхово	34	350	170	100	620	18,24	702
15. Шапино	28	200	150	150	500	17,86	687
16. Чондок	14	50	100	100	250	17,86	687
17. Видаковци	10	75	50	50	175	17,50	673
18. Ситаровци	36	250	200	150	600	16,67	641
19. Тапавица	28	150	200	100	450	16,07	618
20. Никинци	21	85	150	100	335	15,95	614
21. Бариновци	17	150	70	50	270	15,88	611
22. Јарковци	38	300	200	100	600	15,79	608
23. Глибовци	17	100	70	80	250	14,71	566
24. Крчетинци	12	85	53	35	173	14,42	555
25. Гомолова	12	80	50	30	160	13,33	513
26. Брајилово	15	100	50	50	200	13,33	513
27. Платичево	8	40	30	35	105	13,13	505
28. Хртковац	23	150	100	50	300	13,04	502

29. Нађелос	35	200	150	100	450	12,86	495
30. Суботиште	18	100	80	50	230	12,78	492
31. Љубаковци	15	120	40	30	190	12,67	487
32. Дариновци	15	85	53	35	173	11,53	444
33. Иванишевци	18	100	53	50	203	11,28	434
34. Рума	32	150	100	110	360	11,25	433
35. Шимоте	18	80	50	70	200	11,11	428
36. Брестач	30	120	100	100	320	10,67	410
37. Мартинци	31	150	100	70	320	10,32	397
38. Лаћарак	35	175	110	70	355	10,14	390
39. Кочетинци	14	35	50	50	135	9,64	371
40. Јарак	70	300	200	150	650	9,29	357
41. Ходоровци	20	110	40	35	185	9,25	356
42. Марђелош	38	100	110	111	321	8,45	325
43. Попинци	29	100	80	50	230	7,93	305
44. Краљевци	60	200	150	110	460	7,67	295
45. Крстач	21	85	30	40	155	7,38	284
46. Брвеница	35	100	80	50	230	6,57	253
47. Сења	16	25	30	18	73	4,56	176
48. Вишњевац	27	66	20	30	116	4,30	165
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	1 178	7 571	5 067	4 214	16 852	15,53	598

Табела 67. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у купиничкој пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Ашања	10	120	80	59	22	281	28,10	1081
2. Мачуровци	5	58	45	30	2	135	27,00	1039
3. В. Керек	18	248	120	75	20	463	25,72	990
4. Церница	13	170	80	60	5	315	24,23	932
5. Владотинци	3	45	10	10	3	68	22,67	872
6. Лиштан	5	40	30	35	-	105	21,00	808
7. Вргаловци	4	40	25	5	3	73	18,25	702
8. Шимуновци	41	452	165	105	15	737	17,98	692
9. М. Митровица	10	54	40	41	40	175	17,50	673
10. Лошинци	4	35	20	10	3	68	17,00	654
11. Ораховци	8	70	25	35	3	133	16,63	640
12. Мачкалова	9	86	30	25	3	144	16,00	616
13. Сакула	48	412	258	72	-	742	15,46	595
14. Угриновци	49	420	210	75	25	730	14,90	573
15. Бена	18	152	41	55	5	253	14,06	541
16. Турија	19	135	70	45	10	260	13,68	527
17. М. Карловци	44	320	175	60	20	575	13,07	503
18. Кућинци	12	78	45	30	3	156	13,00	500
19. Малетинци	7	50	10	20	10	90	12,86	495
20. Микула	16	117	52	30	6	205	12,81	493
21. Мишковци	17	102,5	60	40	10	212,5	12,50	481
22. Обрадовци	32	175	115	100	5	395	12,34	475
23. Војка	30	150	110	75	30	365	12,17	468
24. Ново Село	28	217	65	50	-	332	11,86	456
25. Огар	12	55	40	45	2	142	11,83	455
26. Шогодол	8	45	20	27	2	94	11,75	452
27. Купиник	64	236	236	135	120	727	11,36	437
28. Цреповци	17	78	50	35	30	193	11,35	437

29. Мархановци	11	90	20	10	1	121	11,00	423
30. Грдановци	18	95	50	30	15	190	10,56	406
31. Дреновац	15	75	30	35	15	155	10,33	398
32. Суви Јарак	63	350	150	75	35	610	9,68	373
33. Деч	14	50	35	35	15	135	9,64	371
34. Грабовци	9	35	28	15	8	86	9,56	368
35. Крњешевци	28	98	95	50	20	263	9,39	361
36. Милашевци	9	45	20	13	4	82	9,11	351
37. Грубишинци	16	55	35	35	20	145	9,06	349
38. Паринци	10	50	20	20	-	90	9,00	346
39. Фаркадол	10	45	20	15	10	90	9,00	346
40. Прогар	24	63	50	90	10	213	8,88	342
41. Ватовци	9	30	15	20	10	75	8,33	321
42. Каракуш	12	24	24	35	15	98	8,17	314
43. Селићи	33	150	52	40	15	257	7,79	300
44. Вође	10	44	10	20	3	77	7,70	296
45. Товарник	15	51	60	4	-	115	7,67	295
46. Д. Кленка	10	35	15	20	5	75	7,50	289
47. Боћавци	12	50	20	10	5	85	7,08	273
48. Држ	15	50	35	20	-	105	7,00	269
49. Бечмен	23	90	35	30	-	155	6,74	259
50. Хејговци	17	53	43	16	-	112	6,59	254
51. Толичник	17	53	32	22	2,5	109,5	6,44	248
52. Витојевци	18	55	40	20	-	115	6,39	246
53. Белетинци	13	50	13	10	6	79	6,08	234
54. Барич	15	28	28	25	10	91	6,07	233
55. Михајловци	8	15	10	15	5	45	5,63	216
56. Обреж	12	30	19	12	5	66	5,50	212
57. Камендин	14	40	20	10	2	72	5,14	198
58. Крнадин	12	19	20	10	4	53	4,42	170
59. Врбас	15	26	12	15	-	53	3,53	136
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	1 058	6 105	3 283	2 161	637	12 186	11,08	454

Табела 68. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у купиничкој пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ	
	Опозованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Михаловци	2	50	20	10	80	40,00	1 539
2. Ашања	21	250	150	120	520	24,76	953
3. Паринци	8	100	40	50	190	23,75	914
4. Владотинци	3	20	20	30	70	23,33	898
5. Вође	3	25	20	20	65	21,67	834
6. Драз	8	75	45	50	170	21,25	818
7. Обрадовци	32	300	150	200	650	20,31	782
8. Сибач	21	200	100	120	420	20,00	770
9. Лошинци	4	30	25	25	80	20,00	770
10. Ораховци	7	62	30	35	127	18,14	698
11. Хејговци	14	100	53	100	253	18,07	695
12. Деч	12	110	50	50	210	17,50	673
13. Вргаловци	6	45	35	25	105	17,50	673
14. Милашевци	8	50	53	35	138	17,25	664
15. М. Карловчац	35	250	150	200	600	17,14	660
16. М. Митровица	9	62	53	35	150	16,67	641
17. Бена	12	100	50	45	195	16,25	625
18. Сакула	37	250	200	150	600	16,22	624
19. Грдановци	17	150	50	75	275	16,18	623
20. Прогар	28	250	100	100	450	16,07	618
21. Кућинци	19	150	50	100	300	15,79	608
22. Шимуновци	36	200	150	200	550	15,28	588
23. Ватовци	6	50	20	20	90	15,00	577
24. Мархановци	13	100	50	45	195	15,00	577
25. Мишковци	18	100	100	70	270	15,00	577
26. Товарник	14	70	50	85	205	14,64	564
27. Огар	13	70	45	75	190	14,62	562
28. Обреж	11	75	53	31	159	14,45	556

29.	Ново Село	19	120	100	50	270	14,21	547
30.	Малетинци	10	62	53	25	140	14,00	539
31.	Белетинци	8	40	35	35	110	13,75	529
32.	Лиштан	3	20	10	10	40	13,33	513
33.	Угриновци	35	185	150	100	435	12,43	478
34.	М. Камендин	12	45	53	50	148	12,33	475
35.	Грабовци	11	50	50	35	135	12,27	472
36.	Купиник	34	136	136	135	407	11,97	461
37.	В. Керек	17	100	50	50	200	11,76	453
38.	Шогодол	9	45	35	25	105	11,67	449
39.	Толичник	18	100	50	50	200	11,11	428
40.	Војка	28	200	60	50	310	11,07	426
41.	Боћавци	17	100	50	35	185	10,88	419
42.	Крнадин	14	50	50	50	150	10,71	412
43.	Турија	19	100	50	50	200	10,53	405
44.	Церница	10	45	35	25	105	10,50	404
45.	Витојовци	18	50	80	50	180	10,00	385
46.	Бечмен	20	100	50	50	200	10,00	385
47.	Микула	15	50	50	35	135	9,00	346
48.	Грубишинци	13	45	35	25	105	8,08	311
49.	Барич	6	12	12	20	44	7,33	282
50.	Дреновац	14	25	45	27	97	6,93	267
51.	Селићи	25	62	53	55	170	6,80	262
52.	Суви Јарак	47	100	100	100	300	6,38	246
53.	Крњешевци	29	100	20	35	155	5,34	206
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :		868	5 236	3 324	3 273	11 833	14,80	569

Табела 69. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у земунској пописној области Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЉУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Бељарица	25	372	155	52	-	579	23,16	891
2. Буњавци	36	400	250	75	-	725	20,14	775
3. Батајница	28	310	135	75	40	560	20,00	770
4. Тврдењава	8	71	40	25	-	136	17,00	654
5. Бежанија	54	450	240	100	-	790	14,63	563
6. Црвена Црква	49	312	200	60	-	572	11,67	449
7. Бановци	54	380	120	75	40	615	11,39	438
8. Кумша	36	250	65	45	35	395	10,97	422
9. Добановци	43	265	135	35	30	465	10,81	416
10. Живач	24	160	50	35	-	245	10,21	393
11. Грабовац	15	78	35	30	2	145	9,67	372
12. Сурчин	34	95	120	100	-	315	9,26	357
13. Камендин	32	100	50	32	10	192	6,00	231
14. Јаково	23	50	25	30	8	113	4,91	189
15. Земун	74	146	146	-	-	292	3,95	152
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	535	3 439	1 766	769	165	6 139	12,25	471

Табела 70. Структура ушура од житарица разрезаног на хришћанске пореске куће у земунској пописној области Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Буњавци	20	250	150	130	530	26,50	1 020
2. Бежанија	41	400	200	300	900	21,95	845
3. Живач	9	85	53	50	188	20,89	804
4. Батајница	41	300	200	250	750	18,29	704
5. Кумша	25	250	100	70	420	16,80	647
6. Бељарица	26	150	100	150	400	15,38	592
7. Црвена Црква	31	250	110	100	460	14,84	571
8. Тврдењава	12	85	53	35	173	14,42	555
9. Сурчин	27	150	110	120	380	14,07	542
10. Добановци	50	300	250	150	700	14,00	539
11. Јаково	17	100	82	50	232	13,65	525
12. Бановци	30	150	120	110	380	12,67	487
13. Грабовац	14	85	53	35	173	12,36	476
14. Камендин	47	200	150	200	550	11,70	450
15. Врбас	16	85	53	35	173	10,81	416
16. Земун	41	82	82	150	314	7,66	295
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	447	2 922	1 866	1 935	6 723	15,37	592

Табела 71. Структура ушура од житарица разрезаног у муслиманским селима Сремског санџака 1568.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ		
	Опорезованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Ушур од зоби (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Г. Кленка	33	252	100	50	25	427	12,94	498
2. Дијаковци	21	142	35	23	3	203	9,67	372
3. Брестац	24	40	20	15	-	75	3,13	120
4. Петровци	16	90	40	45	-	175	10,94	421
5. Рачинци ²⁰⁶	11	85	35	20	4	144	13,09	504
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	105	609	230	153	32	1 024	9,95	383

²⁰⁶ У насељу је регистрована и једна хришћанска пореска кућа.

Табела 72. Структура ушура од житарица разрезаног у муслиманским селима Сремског санџака 1590.

НАПОМЕНА: У рубрици „УКУПНО / ПРОСЕЧНО“ фонтом типа *Regular* су приказане збирне, а фонтом типа *Italic* просечне вредности у одговарајућој колони.

НАСЕЉЕ	ВРЕДНОСТИ ЗА НАСЕЉЕ					ВРЕДНОСТИ ЗА ПОРЕСКУ КУЋУ	
	Опорованих пореских кућа	Ушур од пшенице (у килама)	Ушур од сумешнице (у килама)	Ушур од проса (у килама)	Укупан ушур од свих жита (у килама)	Укупан ушур по Кући (у килама)	Ушур по кући (у kg, кила од 30 ока)
1. Дијаковци	16	150	120	100	370	23,13	1 187
2. Рачинци	4	25	20	15	60	15,00	770
3. Г. Кленка	32	200	80	50	330	10,31	529
4. Петровци	11	35	35	25	95	8,64	443
УКУПНО / ПРОСЕЧНО :	63	410	255	190	855	14,27	732

*

Ако бисмо у овом тренутку покушали да направимо завршни осврт на садржај ове студије морали бисмо да закључимо, да је слика Сремског санџака која је приказана на претходним страницама текста остала непотпуна и недовољно јасна. Попут биографије историјског јунака у којој се не помиње нико од његових савременика, и Сремски санџак је остављен да самује у празном контексту српске историје XVI века, без могућности да се његове структуре упореде са сличним структурама у суседним санџацима. Без могућности да се одреди његово место у једном од најзначајнијих раздобља у прошлости српског народа. Раздобља испуњеног динамичном историјом, коју су обележили процеси интензивних промена. Међу њима су без сумње била најзначајнија миграциона кретања до тада незапамћених размера, која су за последицу имала ширење етничког простора, али и драстично опадање густине насељености,

једног од кључних чинилаца економске и демографске стабилности раних модерних друштава. Међутим, како још увек није направљена систематизација и анализа садржаја фискалних пописа ни за један од суседних санџака, многа значајна питања ће морати да сачекају боља времена, да би могла да буду постављена. Боља времена и историчаре.

Необјављени извори:

Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Timar-Zeamet (Ruznamçe) Defteri (DFE.RZ.): d.42.

Bab-i Asafi, Defterhane Amire Defterleri (A.DFE): d.46.

Maliyeden Müdevver Defteri (MAD): d.37, d.892, d.1288, d.4762.

Tapu Tahrir Defteri (TT): d.187, d.234, d.246, d.260, d.316, d.429,
d.434, d.517, d.549, d.554, d.567, d.571, d.673.

Wien, Österreichische Nationalbibliothek

Mxt. 611.

Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv
(OeStA, HKA)

Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 398, 1689, September, fol. 270.

Објављени извори:

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1158-1560), ed. İsmet Binark et al.,
Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565–1566), ed. İsmet Binark et al.,
Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564–1565), ed. İsmet Binark et al.,
Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1568), ed. İsmet Binark et al.,
Ankara : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1998.

Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575–1625), s latinskoga preveo Vladimir Horvat, Zagreb : Školska knjiga 2006.

Ђушанов законик, приредио Ђорђе Бубало, Београд : Завод за уџбенике 2001.

Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, priredili Branislav Đurđev i dr., Sarajevo 1957.

Kur'an s prijevodom, preveo Besim Korkut, Sarajevo 2005.

MAD 506 Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530) : Dizin ve Tıpkıbasım, (ed.) Mustafa Budak et al., Ankara : T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009.

Мебде-и канун-и њеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса), Издание текста, перевод с турецкого, введение, комментарии и указатели Ирина Евгеньевна Петросян, Москва : Наука 1987.

Полное собрание русскихъ лѣтописей, II, Санктпетербургъ 1843.

Поменик манастира Крушедола, приредили Миле Томић и Мирча Војкулеску, Београд 1996.

Popis sandžaka Požega iz 1578. godine, prevela Fazileta Hafizović, Osijek: Državni arhiv 2001.

Топкарѝ Сарайѝ архиви Н. 951–952 тарихли ве Е–12321 numaralı Mühimme Defteri, ed. Halil Sahilliođlu, İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA 2002.

Ahmed Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I–IX, İstanbul 1990–1996.

Драгана Амедоски, „Два пописа земунске нахије из 1578/9. и 1588–1596. године“, *Мешовита грађа – Miscellanea*, Нова серија 27 (2006), 187–234.

Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı imperatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları*, I (Kanunlar), İstanbul : Bırhanneddin matbaası 1943.

Duřanka Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruřevačku i vidinsku oblast*, Beograd : Istorijski institut 1974.

– *Султанска акта издата на захтев Дубровачке републике од 1627. до 1647. године (Дубровачки дефтер бр. 3)*, Мешовита грађа (Miscellanea), 10, Београд 1982, 33–202.

Ванчо Бошков, Душанка Бојанић, „Султанске повеље из манастира Хиландара. Регеста и коментар за период 1512–1601“, *Хиландарски зборник*, 8 (1991), 167–213.

Ванчо Бошков, „Турски документи о односу Католичке и Православне цркве у Босни, Херцеговини и Далмацији (XV–XVII) век“, *Споменик САНУ*, 131: Одељење историјских наука 7 (1992), 7–95.

Васић Милан, Олга Зиројевић, Александар Стојановски, „Попис Нишког кадилука из 1498. године“, *Споменик САНУ*, 131 [Одељење историјских наука 7] (1992), 97–148.

Antal Velics, Ernő Kammerer, *Magyarországı török kincstári defterek*, I–II, Budapest : Athenaeum 1886–1890.

Стеван М. Димитријевић, „Грађа за руску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик СКА*, 53, Београд 1922.

Бранислав Ђурђевић, „Сремска кануннама из 1588-9. године“, *Гласник Земалског музеја у Сарајеву*, 4–5 (1950), 269–283.

Б. Ђурђевић, Олга Зиројевић, *Опширни дефтер Сегединског санџака*, Мешовита грађа 17–18 (1988), 7–79.

Глигорије Елезовић, Гавра Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузеле Београд*, Београд: САН 1956.

Олга Зиројевић, „Царски поседи у Срему у време турске владавине“, *ЗМСИ*, 45/1992, 71–77.

Алекса Ивић, *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI и XVII столећа, I, 1527–1600*, Нови Сад : Матица српска 1910.

Gyula Káldy-Nagy, *Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546-1562)*, Ankara : Üniversitesi Dil ve Tarih-Companyğrafya Fakültesi 1971.

Ešref Kovačević, *Mühimme defteri. Dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo : Orijeentalni Institut 1985.

Петар Костић, „Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архијепископији Охридској“, *Споменик СКА*, 56 (1922), 32–39.

Radoslav Lopašić, “Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu”, *Starine 19*, Zagreb : JAZU 1887, 1–80.

Ive Mažuran, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Osijek : Historijski arhiv 1966.

– *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek 1988.

Bruce McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Defteri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu 1983.

Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, I–II, Zagreb : JAZU 1891.

Stjepan Sršan, „Pregled gospodarskog i demografskog stanja Vukovarskog vlastelinstva (1728–1736)“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 15 (1989), 195–223; 16 (1990), 21–43.

– *Kotar Osijek 1786. godine*, Osijek 2002.

Ernö Simonyi, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv – es levéltárakból 1521–1717*, Pest 1859.

B. H. Slicher van Bath, *Yield Ratios 810–1820*, Wageningen: Afdeling Agrarische Geschiedenis, Landbouwhogeschool 1963.

Методије Соколоски, Ангела Старова, *Две кануннамиња за Сегедински-от санџак от втората половина на XVI века*, Гланик ИНИ 4, 1–2, Скопје 1960, 335–350.

Ђурађ Сремац, *Посланица о пропасти Угарског краљевства*, Београд 1980.

Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I–VI, Београд 1982–1988.

Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606-1645*, Budapest : Königliche Ungarische Universitätsdruckerei, 1932.

– *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag der türkischen Paleographie*, Budapest : Akademia Kiadó 1955.

– (hgb. mit G. Káldy-Nagy), *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580, türkischer Text*, Budapest : Akadémiai Kiadó 1962.

Недим Филиповић, „Једна канун–нама Зворничког санџака“, *ГЗМ*, Нова серија, III, Сарајево 1948, 222–234.

Љиљана Чолић, *Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века*, ЗМСИ 39 (1989), 91–100.

– *Турски документи за историју Српске православне цркве. Фонд Глише Елезовића*, Приштина 1996.

Шабановић Хазим Evlija Ćelebija, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, I–II, preveo i komentar napisao H. Šabanović, Sarajevo : Svjetlost 1954–1957.

– *Турски извори за историју Београда. Књ. 1. Св. 1, Катастарски пописи Београда и околине 1476–1566*, Београд : Историјски архив 1964.

Šišić Ferdo, *Hrvatski saborski spisi*, II, Zagreb : JAZU 1915, 160.

Литература:

A Greek-English Lexicon, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, eighth edition, New York: Harper & Brothers, 1897, 1734. (и новија издања лексикона).

Wilhelm Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur*, Hamburg and Berlin: Verlag Paul Parey 1966².

– *Massenarmuth und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa: Versuch einer Synopsis*, Hamburg und Berlin: Verlag Paul Parey 1974, 119–169.

Ahmed Akgündüz, *Introduction to Islamic Law. Islamic Law in Theory and Practice*, Rotterdam : IUR Press 2010.

Michael Avi-Yonah, „Opferpfennig“, у: *Encyclopaedia Judaica. Second Edition*, Volume 15, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2008, 438.

Драгана Амедоски, „Земун и земунска нахија у 16. веку“, *Историјски часопис*, 52 (2005), 195–223.

Zoltan Barany, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, Ethnopolitics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Yaron Ben-Naeh, *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen: Mohr Siebeck 2008.

Marie Bernand, „Idjma“, *EP*, III, 1023–1026.

Lyuben Berov, „Problèmes de la métrologie dans les territoires balkaniques à l'époque de la domination ottomane (XVe–XIXe siècles)“, *Études Balkaniques*, 11 (1975), 22–39.

Мехмед Беговић, „Настанак и развитак шеријатског права“, *Балканика* 15 (1984), 83–104.

Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.

Душанка Бојанић—Лукач, „О прошлости Галипољских Срба“, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, 48 (1967), 91–94.

Душанка Бојанић, „Прелаз са средњовековних тежинских и површинских мера на турске мере у северној Србији“, /у зборнику:/ *Мере на тлу Србије кроз векове – Les mesures sur le sol de Serbie au travers les siècles*, ур. Недељко Гвозденовић и Петар Миљанић, Београд : САНУ 1974, 91–99.

Michael Bonner, *Jihad in Islamic History*, Princeton: Princeton University Press, 2006.

Clifford Edmund Bosworth, „The Concept of Dhimma in Early Islam“, /in:/ Benjamin Braude and Bernard Lewis (eds), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, I, New York 1982, 37–51.

Meïr Max Bravmann, Claude Cahen, „À propos de Qur'an IX-29: Ḥattā yu'tū l-ğizyata wahum šāğirūna“, *Arabica*, 10 (1962), 91–95

Đorđe Bubalo, „Nemirna vremena 1396–1526 (Osmanlije na Savi i Dunavu)“, у: Đ. Bubalo, К. Mitrović, R. Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremsu*, Beograd: Službeni glasnik 2010, 61–67.

Mihály Bucsay, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, Vol. 1: Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*, Vienna 1977.

Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, I–IV, Београд : САНУ 1961–1974.

Speros Vryonis, „Isidore Glabas and the Turkish Devshirme“, *Speculum*, 31 (1956) 433–443.

– „Seljuk Gulams and the Ottoman Devshirmes“, *Der Islam*, 41 (1965) 224–252.

John R. Walsh, „Fatwā“, *EP*², III, 866–867.

Alford T. Welch, „Al-Ḳūr'ān“, *EP*², V, 400–429.

Paul Wittek, „Devshirme and Shari`a“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 17 (1955), 271–278.

Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад : Филозофски факултет 1979.

Dávid Géza, „Incomes and Possessions of the *Beglerbegis* of Buda in the Sixteenth Century“, *Soliman le Magnifique et son temps (Actes du Colloque de Paris Galeries Nationale du Grand Palais 7–10 mars 1990)*, publiés par Gilles Veinstein, Paris 1992, 385–394.

– „Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary," /in:/ Colin Heywood and Colin Imber (eds.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, Istanbul : Isis Press 1994, 31–43.

Eyal Ginio, „Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State“, *Romani Studies*, Vol. 14, Issue 2, December 2004, 117–144.

Mehmed Tayyib Gökbiçgin, „Çingeneler“, *İslam Ansiklopedisi*, III, 420–426.

Радослав Грујић, „Духовни живот“, /у зборнику:/ Војводина, I, Нови Сад 1939, 338–343.

Војин С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат*, Београд : Свети архијерејски синод СПЦ 2000.

– „Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века“, /у:/ *Зборник о Србима у Хрватској*, 6, уредник Василије Крестић, Београд : САНУ 2007, 7–121.

– *Мала Влашка у Славонији. Насеља и становништво од краја XVII до половине XVIII века*, Српске студије, 1, 2010, 11–38.

– „Српска насеља у Славонији (16–18. век)“, *Глас 420, Одељење историјских наука 16*, Београд : САНУ 2012, 174–196.

Linda Darling, „Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context“, *Studia Islamica*, 91 (2000), 133–163.

Vassilis Demetriades, „Some Thoughts on the Origins of the Devşirme“, /in:/ Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Ottoman Emirate, 1300–1389*, Rethymnon : Crete University Press 1993, 23–31.

Александар Дероко, „Београдска икона Богородице у Цариграду“, *Старинар*, 3–4 (1952–1953), 217–221; 5–6 (1954–1955), 363–364.

Branislav Đurđev, „Požeška kanunnama iz 1545. godine“, *Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu*, nova serija, društvene nauke, sveska 1, Sarajevo 1946, 129–138.

– „О кнезовима под турском управом“, *Историски часопис*, 1 (1948), 132–166.

– „Сремска кануннама из 1588-9 године“, *Гласник Земалског музеја у Сарајеву*, 4–5 (1950), 269–283.

– „’Prodaja crkava i manastira’ za vreme vlade Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 9 (1958), 241–247.

– „Još jedan podatak o ’prodaji crkava i manastira’ za vreme sultana Selima II“, *Godišnjak ID BiH*, 10 (1959), 385.

– „Šeher Mitrovica“, /y:/ *Sirmium – Sremska Mitrovica*, priredio Radoimir Prica, Sremska Mitrovica 1969, 73–89.

Феридун Емеџен, „Историја једне миграције с почетка 16. столећа. Сремски изгнаници на Галипољу“, *Историјски часопис* 42–43 (1995–1996), 237–253.

Олга Зиројевић, „Један век турске владавине у Сланкамену (1521–1621)“, *Историјски часопис*, 14–15/1963–1965, 29–54.

– „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *ЗМСИ*, 1 (1970), 11–26.

– *Цариградски друм од Београда до Будима у XVI и XVII веку*, Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине 1976.

- „Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање“, *ЗМСИ*, 14 (1976), 99–143.
- „Сигани у Србији од доласка Турака до краја XVI века“, *ЈИЋ*, 1–2/1976, 67–78.
- „Земун. Период турске владавине до Бечког рата (1683)“, *Годишњак града Београда*, 30 (1983), 21–25.
- *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт 1984.
- „Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније“, *Историјски часопис*, 34 (1987), 119–129.
- „Il famoso ponte d’Essek“, *ЗМСИ*, 35 (1987), 83–90.
- „Имање манастира Гргетег (на основу турских извора XVI и XVII века)“, *ЗМСЛУ*, 24 (1988), 99–101.
- „Имање манастира Шишатовца у турским изворима XVI и XVII века“, /у зборнику: *Манастир Шишатовац*, уредник Динко Давидов, Београд: САНУ и Друштво историчара уметности Србије, Нови Сад: Матица српска 1989, 327–332.
- „Манастири у светлу турских пописа“, *Саопштења*, 20–21/ 1988–1989), 231–235.
- „Сремске цркве и манастири у турским пописима из друге половине XVI века“, *ЗМЛУ*, 25 (1989), 21–60.
- *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе 1992.

Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско–поморишке границе (1703)*, Нови Сад : Матица српска 1929.

Colin Imber, *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Edinburgh : Edinburgh University Press 1997.

Halil İnalçik, „Ottoman Methods of Conquest“, *Studia Islamica*, 2 (1954), 104–129.

– *Османско царство. Класично доба 1300–1600*, Београд : СКЗ 1974.

– „Suleyman the Lawgiver and Ottoman Law“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 105–138. Поново објављено у: Idem, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, London : Variorum Reprints 1978, VII.

– „Dār al-‘Ahd“, *EP²*, II, 116.

– „Ghulam“, *EP²*, II, 1085–1091.

– „Ḳānūn. Financial and Public Administration“, *EP²*, IV, 558–562.

– „Ḳānūnnāme“, *EP²*, IV, 562–566.

– „Introduction to Ottoman Metrology“, *Turcica*, 15 (1983), 311–348.

– „Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax“, /u:/ *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomatiek*, Christa Fragner und Klaus Schwarz (hrsg.), Berlin : Klaus Schwarz Verlag 1992, 101–116. Поново објављено у: Id., *Essays in Ottoman History*, Istanbul : Eren Yayıncılık 1998, 155–169.

– *An Economic and Social history of the Ottoman Empire 1300–1914*, Cambridge : Cambridge University Press 1994.

Mehmed İpşirli, „Uređenje ilmije (vjerskog upravnog aparata)“, /u:/ *Historija osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Sarajevo : Orijentalni institut, Istanbul : IRCICA 2004, 299–339.

Doğan Yörük, „XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu“, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2007), 625–652.

Gautier H. A. Juynboll, „Sunna“, *EP*², III, 878–881.

Majid Khadduri, „Hudna“, *EP*², III, 546–574.

Claude Cahen, „Dhimma“, *EI*², II, 227–231.

– „Kharādj, In the central and western Islamic lands.“, *EP*², IV, 1031–1034.

Norman Calder, *Shari'a*, *EI*², IX, 321–326.

Gyula Káldy-Nagy, *Magyarországi török adóösszeírások*, Budapest : Akadémiai Kiadó 1970.

– „Suleimans Angriff auf Europa“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28–2 (1974), 163–212.

– *The First Centuries of the Ottoman Military Organization*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31 (1977), 147–183.

– „Kāḍī. Ottoman Empire“, *EP*², IV, 375.

Јованка Калић, *Београд у средњем веку*, Београд: СКЗ 1967.

Александар Крстић, „Време турске власти у Срему“, у: Миодраг Матицки (ур.), *Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, Београд : Вукова задужбина, Беоцин : Огранак Вукове задужбине 2007, 75–102.

András Kubinyi, „The battle of Szávaszentdemeter-Nagyolaszi (1523)“, /in:/ Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe : the military confines in the era of Ottoman conquest*, Leiden-Boston-Koln : Brill 2000, 71–115.

Michael Cook, *The Ḥanafīs, /in:/ Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 307–338.

Chantal Lemerrier-Quelquejay, „Čingāne“, *EI*², II, 41–42.

Émile Lemerle Paul, Paul Wittek, „Recherches sur l'histoire et le statut des monastères Athonites sous la domination Turque“, *Archives d'Histoire du droit oriental*, 3 (1948), 442–472.

Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

Duncan Black Macdonald, Armand Abel, *Dār al-Šulh*, EI², I, 131.

Elena Marushiakova and Vesselin Papov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A contribution to the history of the Balkans*, ed. Donald Kenrick, trans. Olga Apostolova (Hatfield, Hertfordshire : University of Hertfordshire Press; Paris: Centre de recherches tsiganes, 2000).

Elena Marušjakova, Veselin Popov, *Romi u Turskom carstvu. Prilozi za istoriju Balkana*, Subotica: Čikoš Holding 2003.

Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

Aleksandar Matkovski, „Prilog pitanju devširme“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 14–15/1964–1965 (1969), 273–309.

Maxim Mihai, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, in Mihai Maxim, *L'empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, İstanbul 1999, 11–82.

Максимович Михаил Александрович, „О городѣ Степанѣ“, *у:/ Собрание сочиненій М. А. Максимовича*, II, Кіевъ 1877.

Anne E. C. McCants, *Historical Demography and the Crisis of the Seventeenth Century*, *Journal of Interdisciplinary History* Autumn 2009, Vol. 40, No. 2: 195–214.

Bruce McGowan, „Food Suply and Taxation on the Middle Danube (1568–1578)“, *Archivum Ottomanicum*, 1 (1969), 139–196.

Victor Louis Ménage, „Sidelights on the devshirme from Idris to Sa`duddin“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 18 (1956), 181–183.

– „Some Notes on the Devshirme“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29 (1966), 64–78.

– „Devshirme“, *EP²*, II, 210–213.

Миладиновић Михаило Ј., *Историја Срема*, Београд : Општина Града Београда 1903. (Сремска Митровица : Благо Сирмијума, 2011²)

Милеуснић Слободан, „Култови Срба светитеља у Срему“, */у:/ Срем кроз векове. Слојеви култура Фрушке горе и Срема*, уредник Миодраг Матицки, Беоцин: Вукова задужбина – Огранак Вукове задужбине у Беоцину, Београд: Институт за књижевност и уметност 2007, 227–250.

Katarina Mitrović, „Etničke i verske prilike u Sremu pod osmanskom vlašću“, у: Ђ. Bubalo, К. Mitrović, R. Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Београд: Službeni glasnik 2010, 71–76.

– „Sremski krst – između Beča, Beograda, Rima i Đakova“, у: Ђ. Bubalo, К. Mitrović, R. Radić, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Београд: Službeni glasnik 2010, 77–106.

Михаљчић Раде, Сима Ћирковић, „Баштина“, *Лексикон српског средњег века*, Београд : Knowledge 1999, 31–33.

Моачанин N., *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskoga carstva (1537–1691)*, Jastrebarsko : Naklada Slap 1997.

Моачанин Nenad, *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*, Leiden, Boston: Brill Academic Publishers, 2005.

– „Osječki ili Požeški sandžak“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 12 (1982), 35–40.

– „Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka“, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, 13 (1983), 107–118.

– „Ratovanje i osnivanje upravnih jedinica u srednjoj Slavoniji 1536–1541“, *Zbornik radova simpozija o vojnim krajinama do 1699*, Beograd 1987, Beograd 1989, 115–124.

– *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje 2001.

– „The Poll-Tax and Population in the Ottoman Balkans“, /in:/ Colin Imber, Keiko Kiyotaki (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies. State, Province and the West*, I, London, New York : I. B. Tauris 2005, 77–89.

Muhamed Mujić, „Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanском vlašću“, *POF*, 3–4/1952-1953), 137–193.

Branislav M. Nedeljković, *Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine*, u: Zbornik Filozofskog fakulteta XI/1, Spomenica Jorja Tadića. Beograd: Beogradski univerzitet 1970.

Cengiz Orhonlu, „Kharādj“, *EI²*, IV, 1053–1055.

Sándor Papp, *Christian Vassals on the Northwest Border of the Ottoman Empire*, in *The Turks*, ed. by Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay, 6 voll., Ankara 2002, vol. III, 719–730.

– *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003.

Basilike D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der „Knabenlese“ im Osmanischen Reich*, Munich 1963.

Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, *The General Crisis of the Seventeenth Century*, London: Routledge and Kegan Paul, 1978.

Stjepan Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća. Dio 1*, Zagreb : JAZU 1940.

– „Razvitak naselja u vinkovačkom kraju“, *Godišnjak pododbora Matice hrvatske*, 3 (1964), 49–65.

– „Razvitak naselja u županjskom području“, *Županjski zbornik*, 2 (1969), 65–83; 3 (1971), 29–41; 4 (1973), 62–73.

Johannes Pedersen, George Makdisi, „Madrasa“, *EP*, V, 1123–1134.

Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary : Mohács 1526 – Buda 1541*, Boulder : Social Science Monographs 1989, 173–272.

Đurđica Petrović, „Društveni položaj Cigana u nekim južnoslovenskim zemljama u XV i XVI veku“, *JIC*, 1–2/1976, 45–66.

Maria Pia Pedani Fabris, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996, 29–36.

Душан Ј. Поповић, „Војводина у турско доба“, у: Д. Ј. Поповић (ур.), *Војводина, I : Од најстаријих времена до Велике сеобе (1690)*, Нови Сад : Историско друштво 1939, 144–300.

– *Срби у Срему до 1736/7. Историја насеља и становништва*, Београд : САН 1950.

– *Срби у Војводини, I : Од најстаријих времена до Карловачког мира (1699)*, Нови Сад : Матица српска 1957, 1990².

Josiah C. Russell, „Late Medieval Balkan and Asia Minor Population“, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 3–3 (1960), 265–274.

Sir James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon. Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Constantinople 1890².

Richard C. Repp, „‘Ulamā‘“, *EP*, X, 805.

– „Shaykh al-Islām“, *EP*, IX, 400–402.

Ruggiero Romano, „Encore la crise de 1619–1622“, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 19–1 (1964), 31–37.

Cecil Roth, *Leibzoll*, /y:/ Encyclopaedia Judaica. Second Edition, Volume 12, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2007, 625.

Иларион Руварац, „О светињама београдске цркве 1521. године“, *Гласник СУД*, 49 (1881), 1–5.

– *Стари Сланкамен*, Земун : Штампарија Симе Пајића 1892.

Ferenc Szakály, „The 1526 Mohács disaster“, *The New Hungarian Quarterly*, 18 (1977), 43–63.

– „Remarques sur l’armee de Iovan Tcherni“, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24 (1978), 41–82.

– „Türkenherrschaft und Reformation in Ungarn um die Mitte des 16. Jahrhunderts“, *Études historiques hongroises*, 2, Budapest 1985, 437–459.

– „Nándorfehérvár, 1521: the Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom“, /in:/ Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest : Loránd Eötvös University Department of Turkish Studies, Hungarian Academy of Sciences Institute of History 1994, 47–76.

Jenő Szentkláray, „Levelek Csernoevics Nenád (Iván Czár) a „Fekete Ember“ történetéhez“, *Történelmi Tár*, 1885, 504–518, 724–733.

Szanisyló Szmolka, „Fekete Iván“, *Századok*, 17 (1883), 1–31.

George C. Soulis, “The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages”, *Dumbarton Oaks Papers*, 15 (1961), 142–165.

Dominique Sourdel, „Khālifa“, *EP*, IV, 937–947.

Мирослав Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, I-II, Београд 2008.

Светлана Томин, *Владика Максим Бранковић*, Нови Сад: Платонеум 2007.

Hans Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: the 'Ahd-names. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents*, *Electronic Journal of Oriental Studies*, 1 (1998), n. 2.

Радмила Тричковић, „Српска црква средином XVII века“, *Глас САНУ*, СССХХ : Одељење историјских наука, књига 2 (1980), 61–164.

– „Галипољски Срби и Јагодина“, *Историјски часопис*, 29–30 (1982–1983), 129–142.

Gerard Troureau, „Kiyās“, *EP*, IV, 238–242.

Ђиро Трухелка, *Три турске листине манастира Дужи*, ГЗМ 20 (1908), 112–116.

Сима Ђирковић, „Срби у одбрани угарских граница“, *у: Историја српског народа*, II (Доба борби за очување и обнову државе), уредник Ј. Калић, Београд : Српска књижевна задруга 1982, 465–478.

– „Последњи деспоти“, *у: Историја српског народа*, II, 479–490.

– „Крај века – крај света. Стрепње и ишчекивања код Срба у вези са 7000. годином“, *ЈИЧ*, 1–2 (1996), 11–24.

Suraiya Faruqi, „Sidjill. In Ottoman administrative usage.“, *EP*, 539–545.

John Van Antwerp Fine, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Michigan: University of Michigan 2006.

Миленко С. Филиповић, „Почеци и прошлост Зворничке епархије“, *Богословље*, 23 (1964), 49–132.

Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary 1593–1606*, Vienna: VWGÖ, 1988.

Pal Fodor, „Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 45: 2–3 (1991), 285–305.

Aleksandar Fotić, “The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the Time of Selim II”, *Turcica*, 34 (1994), 33–54.

– „Конфискација и продаја манастира (црква) у доба Селима II. Проблем црквених вакуфа“, *Балканика*, 27 (1996), 45–76.

– „Света Гора у доба Селима II“, *Хиландарски зборник*, 9 (1997), 143–162.

– „Институција амана и примање подаништва у Османском царству. Пример сремских манастира 1693–1696“, *ИЧ* 52 (2005), 225–256.

Angus Fraser, *The Gypsies*, Oxford and Cambridge: Blackwell 1992.

Vries Jan de, *The Economy of Europe in an Age of Crisis 1600–1750*, Cambridge: Cambridge University Press 1976.

– *The Economic Crisis of the Seventeenth Century after Fifty Years*, *Journal of Interdisciplinary History* Autumn 2009, Vol. 40, No. 2: 151–194.

Hamid Hadžibegić, „Bosanska kanun-nama iz 1565. godine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, 3 (1948), 201–222.

– „Džizja ili harač“, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, III–IV (1952–1953), Sarajevo 1953, 55–135.

Margaret Hasluck, „Firman of A.H 1013-14 (A.D. 1604-5) regarding of the Gypsies in the Western Balkans“, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 27 (1948), 1–12.

Klára Hegyi, „The Ottoman military force in Hungary“, *Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Géza Dávid and Pál Fodor (eds.), Budapest: ELTE, 1994, 131–148.

– „The Ottoman network of fortresses in Hungary“, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Dávid and Fodor (eds.), Leiden–Boston–Köln 2000, 163–193.

– „Balkangarrison troops and soldier-peasants in the Vilayet of Buda“, *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Gerelyes and Kovács (eds.), Budapest: Hungarian National Museum, 2003, 23–40.

– „The financial position of the Vilayets in Hungary in the 16th–17th centuries“, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 61, 1-2 (2008), 77–85.

Uriel Heyd, Ercümen Kuran, „İlmiyye“, *EP*, III, 1152–1154.

Willi Heffening, Joseph Schacht, „Ḥanafīyya“, *EP*, III, 162–164.

Богумил Храбак, *Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878)*, Београд: Српски генеалогички центар 2009.

Hazim Šabanović, „Popis kadiluka u europskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića“, *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, 54/1942 (1943), 307–356.

– „Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до Карловачког мира 1699 год.“, *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине*, 4 (1952), 172–204.

– *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo : Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine 1959. (Sarajevo : Svjetlost, 1982²)

– „Београд као војно–управно и привредно средиште у XVI–XVII веку“, /y:/ *Историја Београда*, I, ур. Васа Чубриловић, Београд : Просвета 1974, 332–333.

Schacht Joseph, „Islamic Law in the Ottoman Empire“, /in:/ *An Introduction to Islamic Law*, Oxford: Clarendon Press, 1964, 89–93.

– „Abu ’l Su’ūd Muḥammad b. Muḥyi ’l-Dīn Muḥ. b. al-‘Imād Muṣṭafā al-‘Imādī“, *EP*, I, 152.

– „Abū Ḥanīfa al-Nu‘mān ibn Thābit“, *EP*², I, 123.

– „Amān“, *EP*², I, 429–430.

– „Idj̄tihād“, *EP*², III, 1026–1027.

Bernard Hendrik Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe, A.D. 500–1850*, New York: St. Martin's Press, 1963.

Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal, and Social Relations as Reflected in the Responsa*, Leiden: Brill 1984.

Stern Menahem, *Fiscus Judaicus*, /y:/ Encyclopaedia Judaica. Second Edition, Editor-in-chief, Fred Skolnik, Volume 7, Jerusalem: the Jerusalem Publishing House/Thomson Gale, 2007, 57.

Небојша С. Шулетић, “Подаци о бератима архијереја Пећке и Охридске архиепископије у дефтеру прихода Канцеларије црквених муката (ВОА, КК 2542–33)“, *Српске студије*, 1, 2010, 177–193.

– „Српска црква после 1459.“, /у зборнику:/ *Пад Српске деспотовине 1459. године*, приредио Момчило Спремић, Београд 2011, 331–348.

– „Лонгин, митрополит београдско-сремски (?–?), ман. Крушедол, 1545–1548“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 621–622.

– „Лука, митрополит београдско-сремски (?–?), 1596–1615.“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 645.

– „Макарије, митрополит београдско-сремски, (?–?), 1589.“, *Српски биографски речник*, 5, Кв–Мао, Нови Сад 2011, 755.

– „Становништво санџака Пакрац 1565. године“, *Зборник о Србима у Хрватској*, 9, Београд: САНУ 2013, (у штампи).

БИОГРАФИЈА АУТОРА

НЕБОЈША С. ШУЛЕТИЋ (1976–)

Рођен је у Београду. На Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду је дипломирао 2002, а од 2006. године је запослен на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду као асистент–приправник. Магистрирао је 2008, одбраном тезе *Пећка патријаршија крајем XVII и почетком XVIII века*, после чега је унапређен у сарадничко звање асистента. Бави се изучавањем историје српског народа у новом веку, с ужим усмерењем на раздобље XVI–XVIII века. Аутор је већег броја радова из области историје српске цркве под турском влашћу, демографске и економске историје Срба у XVI веку. Од 2008. године је члан Лексикографског одбора Матице српске у Новом Саду.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: НЕБОЈША С. ШУЛЕТИЋ

Број уписа: (-)

Изјављујем

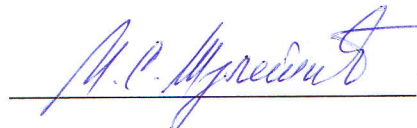
да је докторска дисертација под насловом

СРЕМСКИ САНЦАК У XVI ВЕКУ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 11. септембра 2013. године

Handwritten signature of N. S. Šuletić in blue ink, written over a horizontal line.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Небојша Шулетић

Број уписа: (-)

Студијски програм: (-)

Наслов рада: СРЕМСКИ САНЦАК У XVI ВЕКУ

Ментор: др Војин Дабић, ванредни професор

Потписани Небојша Шулетић

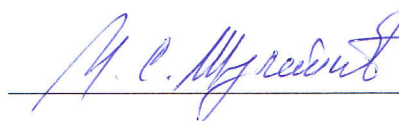
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 11. септембра 2013. године

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

СРЕМСКИ САНЦАК У XVI ВЕКУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

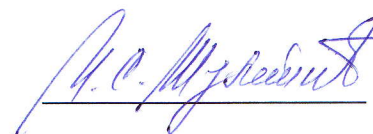
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 11. септембра 2013. године

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.